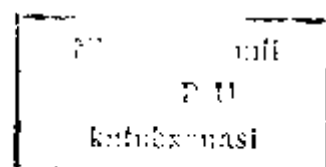

74 O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NIZOMIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

MIRSAGATOVA NARGIZA SAYFULLAYEVNA

**TALABA-YOSHLARDA
MA'NAVIY VA MODDIY HAYOT
UYG'UNLIGI FAZILATLARINI
TAKOMILLASHTIRISHDA PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALARNING O'RNI**

(metodik qo'llanma)

Y-7274

TOSHKENT-2011

KIRISH

*"Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni,
mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tibori
avvalambor farzandlarimizning unib-o'sib, ulg'ayib,
qanday inson bo'lib hayotga kirib borishiga bog'liqdir.
Biz bunday o'tkir haqiqatni hech qachon
unutmasligimiz kerak"*

I. Karimov

Mustaqillik yillari O'zbekiston Respublikasi, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarida to'liq ma'noda tub o'zgarishlar davri bo'ldi. Respublikada huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish bozor iqtisodiyotini shakllantirishning istiqbol rivojlanish yo'li sifatida e'tirof etilganligi barcha sohalarida bo'lgani kabi shaxs dunyoqarashini o'zgartirish, uni totalitar tuzum davri mafkuraviy sarqitlaridan halos qilish zaruriyatini yuzaga keltirdi.

Har tomonlama barkamol avlod tarbiyasi barcha davrlarda ham muhim bo'lgan eng dolzarb masaladir. Mana shunday mas'uliyatli vazifani amalga oshirish har bir pedagogning asosiy vazifasi hisoblanadi. Barkamol avlodni tarbiyalash uchun ularning ijodiy qobiliyatini o'stirish, mustaqil fikrlash malakalarini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Pedagoglarning ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri va muvaffaqiyatli tashkil etishlarida talaba-yoshlarning o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarini hisobga olish samarali natijalaridan biridir.

Hozirgi kunda ta'lim-tarbiya jarayoniga o'ziga xos zamonaviy talablar qo'yilayotganligi barchamizga ma'lum. Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalar, innovatsion o'qitish va muloqot texnologiyalarini qo'llashga bo'lgan talab kundan-kunga kuchayib bormoqda. Bizga ma'lumki, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda ta'lim oluvchilarga o'qituvchi tomonidan faqat tayyor bilimlar berilgan va shu berilgan bilimlarni qanday bo'lsa shundayligicha egallashga o'rgatilgan bo'lsa, innovatsion ta'lim, egallashlari lozim bo'lgan bilimlarni o'zlari qidirib topishga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. Mana shu tarzda tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi talaba-yoshlarning har tomonlama shakllanishi, rivojlanishi, bilim olishi, hamda ma'naviy-axloqiy fazi-

latlarni o'zida mujassam etgan avlod bo'lib voyaga etishlari uchun sharoit yaratadi.

Hozirgi kunda ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish, samaradorligini oshirish tadbirlari — ta'lim tizimini demokratik va insonparvarlik tamoyillariga asoslangan tarzda tashkil etishni talab etadi. Chunki, insonparvarlik g'oyalari va tamoyillari milliy g'oya bilan chambarchas bog'liq bo'lib, insonning ma'naviy va moddiy farovonligini, erkin, mustaqil, ijodiy faoliyatini, o'zaro hamkorligi, do'stligi, hamjihatligi, birdanligi va bir-biriga g'amxo'rliqi kabi yuksak, insoniy fazilatlarini o'zida mujassam etadi. Odillik, halollik, poklik, to'g'rilik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, odoblilik, vijdonlilik, iymon-e'tiqodlilik, saxiylik, qanoatlilik, kamtarlik, olijanoblik, el-yurt manfaatini o'z manfaatidan ustun qo'yish kabi yuksak ma'naviy axloqiy fazilatlar ham insonparvarlikning namoyon bo'lishidir. Bu esa, o'z-o'zidan, uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimini insonparvarlashtirish hamda talaba-yoshlarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini takomillashtirish ehtiyojini kun tartibiga qo'yadi. Zero, Prezidentimiz I. Karimov ta'kidlaganidek, “kelajak avlod haqida qayg'urish, sog'lom, barkamol nashni tarbiyalab yetishtirishga intilish bizning milliy xususiyatimizdir

Bu muqaddas zaminda yashayotgan har qaysi inson o'z farzandining baxt-u saodati, fazl-u kamolini ko'rish uchun butun hayoti davomida kurashadi, mehnat qiladi, o'zini ayamaydi”

Farzandlarimizning baxt-saodati, fazl-u kamolini ko'rish uchun qiladigan mehnatimizdan biri bu ularga ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi haqidagi tasavvurlarni singdirishdir. Zero, ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi — inson umrining mezonidir.

E'tibor bering: inson dunyoga kelgan o'ndan oq o'zining jismonan va aqlan kamol topishi uchun zarur bo'lgan ona sutiga va ona allasiga ehtiyoj sezadi. Biri ikkinchisiz murg'ak go'dakning komillik darajasiga yetishishida kifoya qilmaydi. Demak, inson farzandi dunyoga kelishi bilanoq moddiy va ma'naviy olamga zarurat sezadi. Murg'ak qalbning dunyoga kelgan ilk kunidanoq ham jismonan, ham aqlan kamol topishiga e'tibor qaratish kelajakka bee'tibor bo'lmashlik, unga o'ta mas'uliyat bilan qarash demakdir.

Shu boisdan bo'lsa kerakki, Prezidentimiz bu ikki olarni bamisoli parvoz qilayotgan qushning ikki qanotiga qiyoslashadi. Yana aytiladiki, «Qachonki ana shu ikki muhim omil o'zaro uyg'unlashsa,

tem ma'nodagi qo'sh qanotga aylansa, shundagina inson, davlat va jamiyat hayotida o'sish-o'zgarish, yuksalish jarayonlari sodir bo'ladi.

Biz istiqlolniing dastlabki yillaridan boshlab xalqimizning asrlar davomida inilib kelgan orzu-maqсадlari va zamon talablarini, dunyoviy taraqqiyot mezonlarini hisobga olgan holda, jamiyatimiz hayotida ana shu ikki omilning uyg'un tarzda rivojlanishiga alohida e'tibor qaratdik. Mustaqillik biz uchun nafaqat iqtisodiy, balki beqiyos ma'naviy imkoniyatlar manbai ekanini anglab, mamlakatimizning ichki va tashqi siyosatini, iqtisodiy-ijtimoiy yangilanish jarayonlarini aynan shu asosda tashkil yetishga ustuvor ahamiyat berdik.

Shu o'rinda ba'zi bir siyosatchi va nazariyotchilarning, oldin moddiy hayotni, keyin ma'naviy masalalarni o'ylash kerak, degan mazmundagi fikrlari mutlaqo xato bo'lib, yangi jamiyat, yangi hayot qurish jarayonida faqat zarar etkazishi mumkinligini bugun hayotning o'zi har qadamda tasdiqlab bermoqda.

Moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligi masalasi bugungi muammolardan birini? – degan savol tug'ilishi tabiiy. Tarixga nazar tashlasak, ne-ne buyuk allomalar ayni shu masala yuzasidan ko'plab asarlar yaratishgan. "Misol uchun, qadimiy hind, xitoy yoki yunon faylasuflarini olasizmi, o'rta asrlardagi Sharq va G'arb Uyg'onish davri namoyandalarni olasizmi, islom olamida nom qozongan mutafakkir zotlarni olasizmi – ularning ilmiy merosida moddiy va ma'naviy olam o'rtasidagi munosabatlarga keng o'rin berilganini ko'rish mumkin.

Masalan, antik davr faylasuflari bo'lmish Sokrat va Platon, Epikur va Demokrit, xitoy donishmandi Konfutsiy va boshqa allomalarning bu boradagi nazariy qarashlari fan tarixidan yaxshi ma'lum. Ularning ayrimlari ruhni olamni birlamchi deb bitsa, ba'zilari esa moddiy olamni asosiy o'rinda qo'yadi.

Ana shunday tushuncha va tasavvurlar asosida keyinchalik materializm va idealizm kabi ta'limotlar maydonga chiqdi. O'ylayman-ki, bu o'rinda ularning tarixi, ma'no-mazmuni haqida batafsil to'xtalib o'tirishning hojati bo'lmasa kerak."

Sharq mutafakkirlari bu masalaga ko'proq nafs nuqtai nazaridan, saxovatpesha, insonparvar bo'lish kabi insonga xos ijobiy fazilatlarini targ'ib qilish orqali yondashishgan. Masalan, buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiyning quyidagi ikki satri insonning dunyoga kelishdagi tub mohiyatini, yashashdan maqsadini yaqqol ochib bergan:

Tut bargichalik qimmatini yo'qni.
Ipak qurtichalik himmatini yo'qni?

Naqadar purnafis fikr!

Navoiyning yaqin do'stlaridan biri Sayyid Hasan Ardasher edi. Bu to'g'rida Navoiy o'zining "Holoti Sayyid Hasan Ardasher" risolasida hikoya qiladi. Sayyid Hasan Ardasher der ekanki, mol-u dunyodan mast bo'linguq, ichkilikdan (chog'ir) mast bo'lgan singari emas. Chunki chog'ir (ichkilik)dan kishi o'sha kuni mast bo'ladi. So'ng bu mastlik o'tib ketadi. Ammo mol-u mulk, boylik, amaldan (joh) tug'iladigan mastlik, joh (amal) bor ekan o'tib ketmaydi. Bu qanday chirkini ichkilikdirki, uning sarmastligi odamni uzoq yillar o'zidan bexabar qilg'ay.

Yana Navoiy "Mahbub ul qulub" ("Qalblarning seviklisi") kitobida himmatsiz kishining yanada aniqroq belgisini ko'rsatgan. Navoiy himmati yo'q kimsani er deb hisoblab bo'lmaydi, deydi. Ruh inson uchun qanday bo'lsa, himmat ham shunday. Demak, Navoiyning fikricha, himmat tiriklik boisi, himmatsiz odam murda kabidir. Mana Navoiyning o'z so'zlari: "himmatsiz kishi er sonida emas. Ruhsiz badanni kishi tirik demas"

So'zimizni buyuk olim Abu Rayhon Beruniyning (973-1048) "Mineralogiya" kitobida yozgan fikrlari bilan yakunlaymiz: "Men ko'p nozik-nihol raqqosalarning latif raqslarini tomosha qildim. Go'zal parichehra soqiylar qo'lidan rohatlandim. Ammo hech bir to'rganim lazzatlar, mendan yaxshilik ko'rgan kishilarning minnatdorlik bilan boqishlaridan topgan farog'atimga barovar bo'laolmaydi". Demak, kishi eng yuksak lazzatni o'zgariga yaxshilik qilganida oladi. Chin insoniy rohat ham shu.

Filologiya fanlari doktori. I.J. Yuldashev.

I. MA'NAVIY VA MODDIY HAYOT UYG'UNLIGI — INSON UMRINING MEZONI

Ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi masalalari barcha zamonalarda ham muhim bo'lgan eng dolzarb mavzu ekan, bugun XXI asrda o'tmishga nazar tashlanmay ilojimiz yo'q. Talaba-yoshlarda ana shu fazilatlarni tarkib toptirishda pedagoglardan juda katta kuch-g'ayrat, mehnat va shijoat talab etiladi. Bu maqsadni amalga oshirish ta'lim-tarbiya ishlarini to'g'ri tashkil etishni talab etadi. Shu o'rinda savol tug'iladi: xo'sh, hayrli ishni qanday amalga oshirish mumkin? Bu masalaga oydinlik kiritishda allomalarning bu borada bildirgan fikrlariga murojaat etamiz.

Ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi allomalar talqinida

Roziy Abu Bakr Muhammad ibn Zakariyo — aqlli, idrekli insonlarni ulug'lagan hamda odamlarni, tabiat hodisalarini o'rganishga va ilm-fanni egallab, baxtli hayot qurishga ma'naviy va moddiy hayotning hamma lazzatlaridan oqilona bahramand bo'lishga undagan. Uning ta'kidlashicha, "keragidanda ortiqcha mulk dunyoda adolatsizlikka olib keladi"

Jamiyat a'zolari uchun "o'rtacha me'yor" bo'lishi kerak. Roziy fikricha insonning qadr-qimmatli, mol-mulki bilan emas, balki uning jamiyatga qanchalik foyda keltirishiga qarab belgilanadi.

Abu Nasr Farohiy — o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida shahar hokimining fazilatlarini sanash orqali barcha insonlarni shahar hokimi kabi bo'lishga chorlaydi. Fozillar shahri hokimi, avvalo, to'rt muchasi sog'lom bo'lib, o'ziga yuklangan vazifalarni bajarishda biror a'zosidagi nuqson halal bermasligi lozim, aksincha, u sog'-salomatligi tufayli bu vazifalarni oson bajarishi lozim; bunday shahar hokimi tabiatan nozik farosatli bo'lib, suhbardoshining so'zlarini, fikrlarini tez tushunib, tez ilg'ab olishi, shu sohada umumiy ahvol qandayligini ravshan tasavvur qila olishi zarur; u anglagan, ko'rgan, eshitgan, idrok etgan narsalarni xotirasida to'la-to'kis saqlab qolishi, barcha tafsilotlarni unutmasligi zarur; u zehni o'tkir, zukko bo'lib, har qanday

narsaning bilinar-bilinmas alomatlarini va u alomatlari nimani anglatishini tez bilib, sezib olishi zarur; u fikrini ravshan tushuntira olish maqsadida, chiroyli soʻzlar bilan ifodatlay olishi zarur; u (ustozlardan) taʼlim olishga, bilim maʼrifatga havasli boʻlishi, oʻqish, oʻraganish jarayonida sira charchamaydigan, buning mashaqqatidan qoqchmaydigan boʻlishi zarur; taom yeyishda, mablagʻ toʻplashda ochkolat emas, aksincha, oʻzini tiya oladigan boʻlishi zarur; u haq va haqiqatni, odil va haqqoʻy odamlarni sevadigan, yolgʻonni va yolgʻonchilarni yomon koʻradigan boʻlishi zarur, u oʻz qadrini biluvchi va nomus-oriyatli odam boʻlishi, pastkashliklardan yuqori turuvchi, tugʻma olihimmat boʻlishi, ulugʻ oliy ishlarga intilishi zarur; bu dunyo mollariga, dinor va dirhamlarga qiziqmaydigan (mol-dunyo kelidan qoqchmaydigan) boʻlishi zarur; tabiatan adolatparvar boʻlib, odil odamlarni sevadigan, istibdod va jabr-zulmni, mustabid va zolimlarni yomon koʻruvchi, oʻz odamlariga ham begonalarga ham haqiqat qiluvchi, barchani adolatga chaqiruvchi, nohaq jabrlanganlarga madad beruvchi, barchaga yaxshilikni va oʻzi sinagan goʻzalliklarni ravo koʻruvchi boʻlishi zarur. Oʻzi haq ish oldida oʻjarlik qilmay, odil ish tutgani holda har qanday haqsizlik va razolatlarga murossasiz boʻlishi zarur; oʻzi zarur deb hisoblagan choratadbirlarni amalga oshirishda qatʼiyatli, sabotli, jurʼatli, jasur boʻlishi, qoʻrqoqlik va hadiksirashlarga yoʻl qoʻymasligi zarur. Jaholatdagi odamlar (haqiqiy obodlikni bilmasdan) baʼzilar nazarida boy-badavlat boʻlib koʻrinadigan oʻtkinchi, yuzaki narsalarni, mol-dunyoni, jismoniy lazzatlarni, xirs-u shahvatni, obroʻ amal, shon-shuhratni haqiqiy baxt, farovonlik deb oʻylaydilar. Shu neʼmatlardan har biri jaholatdagi odamlar nazarida hayotdan maqsad, baxt-saodat boʻlib koʻrinadi. Zotai, (moddiy va ruhiy) neʼmatlarning hammasi birgalikda uygʻunlashgan chogʻdagina haqiqiy baxt-saodatga erishish mumkin. Johillar shahrining bir qancha turlari bor. Shulardan biri *zaruriy ehtiyojlar shahridir*. Bunday shahar aholisi faqat badan uchun zarur boʻlgan narsalar: oziq-ovqat, ichimlik, kiyim-kechak, turar joy shularga erishish uchun bir-birlariga yordam berish bilangira cheklangan odamlardir. *Ayrboshlovchilar shahrining* aholisi-toʻqchilik va mol-dunyoga erishuvda bir-birlariga oʻzaro yordam berishni hayotning asosiy maqsadi deb bilganlar. *Razolat(tubantlik) va hadbaxtlik shahri*-bunday shahar aholisi faqat yeyish, ichishda huzur-halovatga erishishga, hissiy lazzatlar, kayf-safoning barcha turlariga intiladilar. *Obroʻparasilik shahri*. Bunday shahar aholisi oʻzaro bir-birlarini maqtashni, koʻkka koʻtarishni yaxshi koʻradilar. Ularni oʻzga xalqlar soʻzda ham, ishda ham ulugʻlashlarini

istaydilar. Bir-birlarini oldida yoki begonalar ko'ziga ulug'vor, shon-shavkatli bo'lib ko'rinishni xohlaydilar. *Amalparastlar, hukimiyat-parastlar shahri*. Bunday shahar aholisi-barcha xalqlar ularga bo'yusinishini, o'zlari hech kimga bo'sunmaslikni xohlaydilar. Ularni fikrizikri g'alabalar, futuxatlar nashidasini surishga qaratilgandir. *Benomuslar shahri*ning odamlari fozillar shahri odamlariday baxt-saodatni, aqlni va boshqa narsalarni biladilar va ularga ishonadilar, ammo ularga amal qilmay, yuqorida aytganimiz jaholatdagi shaharlarning aholisiga o'xshab yashaydilar. *Begaror shahar*. Bunday shahar aholisining nazariy qarashlari va amaliy ishlari avvalroq fozillar shahri aholisining qarashlari va ishlariга o'xshash bo'lgan, ammo keyinchalik bu yortga begona g'oyalar asta kirib olib, uning aholisi qarashlarini butunlay o'zgartirib yuborgan. *Adashgan shahar* aholisining fikricha, baxt-saodatga faqat o'lgandan keyin yetishish mumkin. Ushbu fikrlar orqali alloma barchani adolatli shahar aholisiga xos fazilatlar egasi bo'lishga chorlaydi.

Abu Rayhon Beruniyning — "Mineralogiya" kitobida yozilishicha: Mehnat — inson ma'naviy-axloqiy kamoloti asosi bo'lib, u insonni maqsad sari etkaydi. Alloma yozadiki, oziq-ovqat bilan inson yashaydi, ay lod qoldiradi: kiyim-kechak kishini zarardan saqlaydi, issiq-sovuqda unga kerak bo'ladi, makon unga joy bo'ladi, zarardan asraydi. Oltin va kumush esa bunday xususiyatlarga ega emas. Ular — har ikkalasi ham tosh, odamni na to'ydira, na chan-qog'ini bosar, na zo'ravonlikdan qutqara, na yomonlikdan saqlay oladilar. Ular faqat insonga zarur bo'lgan narsalarni solib olmoqda kerakliklari uchungina maquladilar ("Mineralogiya", 13-b.). Beruniy ikkiyuzlamachilik, tuhmat, yolg'onchilikni, omonatga hiyonat qilish, hoshqatar mulkini hiyla bilan egallash, xudbinlikning yomon xulq ekanligini aytib, bu yomon xulqlar insonni barcha narsalardan mahrum etadi degan g'oyani ilgari suradi. Shu bilan birga barchani eng yaxshi xulq egalari bo'lishga chorlaydi.

Yusuf Xos Hojibning — "Qutadg'u bilig" — qut (saodat, baxt)ga eltuvchi bilim asari hayotiy hikmatlar to'plamidir.

Yusuf Xos Hojib nazarida har bir shaxs jamiyatning og'irini yengiltatishga urinmog'i kerak. Buning uchun esa har bir kishi o'z ishi bilan shug'ullanmog'i, halol, pokiza, yashantog'i, o'zining tor shaxsiy manfaatlarini doirasida biqinib qolmasdan el-yurt manfaatlarini ustun qo'ya oladigan darajaga ko'tarilmog'i shart. Alloma o'z asarida butun insoniyatga har tomonlama o'rnatq va namuna bo'la oladigan misolni pay-

gʻambar a.s siyosida koʻradi. Asarda "Fi fazayili ashabi-n-nabi riza-
vanallahi alayhim" ("Paygʻambar sahobalarining, rizi olohi alayhim,
fazllari borasida") degan sarlavhaning mavjudligi bejiz emas. Ushbu
bobda muallif paygʻambarning toʻrt eshi haqida gapirganida ulardagi
yuksak maʼnaviy xislatlarga alohida urgʻu beradi:

Aning toʻrt eshi-ul ayungʻi koʻrub,
Kengashchi bular erdi birla turub

Uning toʻrt eshi (shahoryorlar) koʻrib ovunishga loyiqdirlar,
Bular (doin) birga turib kengashchi (boʻlar) edilar.

Ularning barchasiga xos boʻlgan xususiyatlar mavjud edi.
Yusuf Xos Hojib bu umumiylikni "oʻdrum" hamda "budunda egi"
soʻzlari bilan ifodalaydi:

Eki qadin erdi kudagu eki
Bular erdi oʻdrum budunda egi

Ikkisi qaynatasi, ikkisi kuyovi edi.
Bular sara (ya) kishilar orasida yaxshisi edi (lar)
Ularning birinchi Atiq (Onq) boʻlgan.

Ikkinchi esh -- sahoba Faruq (Foruq) ham oʻzi yashab turgan
jamiyat aʼzolarining eng sarasi sifatida tilga olingan. Unga ham til va
koʻngilning birligi xoslanadi. Unga xos boʻlgan asosiy sifat esa diniy
xalq oʻrtasida yoyilish sifatida koʻrsatiladi:

Basa Faruq erdi kishi oʻdrumi
Tili koʻngli bir-teg badan koʻdrumi

Soʻng, kishi(lar)ning sarasi Foruq edi.
Tili va koʻngli birdek, xalqning asli edi.

Bu erdi basatchi hadi dinqa koʻrk
Shariʼat yuzindin ketardi ashuk

Bu maslahatchi, hidoyat qiluvchi, din uchun koʻrk edi,
(U) shariat yuzidan parda koʻtardi
[yaʼni shariatni xalqqa tushun-tirdi].

Uchinchi esh - sahoba Usmon edi. Undagi ma'naviy fazilatlar orasida andishalilik, muloyimlik, saxiy va ochiq qo'llilik alohida ta'kidlanadi. Boshqalardan farqli ravishda uning fidoyiligi, moddiy insoniyatlarini ayab o'tirmasligi e'tiborga tushadi:

Basa erdi Usman ovutlug' silig
Kishida o'durmish aqi keng alig

Keyingisi Usmon edi, andishali, muloyim (edi),
Kishilar orasida sarasi, saxiy, ochiq qo'l edi.

Fida qildi barin nangi ham o'zin
Yalavach angar berdi ekki qizin

Botini, narsalarini (va) o'zini fido qildi,
Payombar unga ikki qizini berdi.

Oxirgi esh - sahoba Ali qo'rqmas, botir, aqli, saxovatli, himmati baland, tadbirkor inson sifatida tasvirlanadi:

Ali erdi munda basaqqa talu
Kur ersig yuraklig mengasi tolu

Bundan boshqa sarasi Ali edi.
Qo'rqmas, botir, yurakli, aqli to'la edi.

Aqi erdi algi yuraki bedug
Biliglig saqinuq ko'r ati bedug

Qo'li ochiq, himmati baland edi,
Bilimli, tadbirli, nomi ulug' edi.

Unsuratmoniy Kaykovus — "Qobusnoma" asarining muallifi "Qobusnoma" allomaning o'g'li Gilonshohga pand-nasihatlar tarzida yozilgan ulkan no'matdir.

Asarning "Mol jam etmoq zikrida" deb nomlangan bobida insonda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini rivojlantirishda o'ziga xos fikr-mulohazalar yuritiladi. Masalan: "Ey farzand,

o'zingni mol jam etmakdin g'ofil tutmag'il va lekin har narsani etmak ulasang jahd qilg'il, toki halollik bila jam bo'lsun va hamisha senga boqiy hamda yoqimli bo'lsun"¹

Bu orqali alloma har bir insonni boy-badavlat hayot kechirish uchun dangasa bo'lmasdan mol to'plashga chorlaydi. lekin boylikka halollik yo'li bilan erishish lozimligini uqtiradi. Yoki:

"Molni jam etg'ondin so'ng yaxshi saqlag'il va har botil ish uchun uni qo'ldin bermag'il, nedinkim saqlamoq yig'ishdin mushkuldir. Agar kerak vaqtda zarur ish uchun olib xarj qilib uni o'rinni to'ldirg'il.. Molni doimiy turar deb unga ko'ngil qo'ymag'il. Toki biror vaqt u yo'q bo'lsa tangdil bo'lmag'aysan"²

Bu pand-nasihatlarda u insonni mehnat orqali halol topilgan molni to'g'ri saqlash va zarur bo'lgandagina iqtisod qilib ishlatish lozimligini uqtiradi shu bilan birga mol – dunyoga berilib ketmaslik boylik ba'zan bordan yo'q bo'lishi ham mumkinligini ta'kidlaydi. Kaykovusning yuqoridagi fikrlari shaxsda moddiy boylikka nisbatan ongli munosabatni tarbiyalash uchun xizmat qilishi mumkinligini ko'rish qiyin emas. Fikrimizni isboti sifatida yana bir misol:

"Agar molsizlikdan qashshoq bo'lsang aqldan boy bo'lmoqqa harakat qil, chunki mol bila boy bo'lg'ondan aql bila boy bo'lg'on yaxshiroqdir. Aql bila mol jam etsa bo'lar, ammo mol bila aql o'rganib bo'lmas. Bilg'ilki, aql bir qimmatbaho narsaki, uni o'g'ri oloimas, u o'tda yonmas va suvda oqmas"³

Alloma insonlarning eng yaxshi fazilatlarini ularning, xulq-atvorini xislatlarini ham uch xilga bo'ladi: aql, to'g'rilik, javonmardlik (insonparvarlik, saxiylik, qo'li ochiqlik). Kaykovusning fikricha insonlarning hammasi shunday sifatlarga ega bo'lishni istaydilar, lekin bu xislatlarga hamma ham erisha olmaydi. Chunki ulardagi ba'zi xislatlar: sustkashlik, befarqlik, hovliqmalik uning yaxshi xislatga erishishida ya'ni ma'naviy barkamollik yo'lini berkitib qo'yadi. Demak, hammasiga insonning o'zi sababchi.

"Agar moling ko'p bo'lsa uni taqdir va tadbir bila ishga yaratg'il. Nedinkim taqdir va tadbir bila yarelg'on o'zgina mol taqdirdsiz va tadbirsiz ko'p moldin yaxshiroqdir" Yana "Agar mol oz bo'lsa ham

¹ Kaykovus Qobunoma Toshkent. O'qituvchi, 1986 – B 72

² Kaykovus Qobunoma Toshkent. O'qituvchi 1986 – B 73.

³ Ko'rsatilgan asar, 31- bet.

yaxshi saqlamoqni vojib bilg'ilki, har kishi oz narsani saqlay olmasa, ko'p narsani ham saqlay olmag'uvsidur. Mol jam etarda koinilik qilmag'il, bu badbaxtlikning shogirdidir. O'zingga ranj berg'il, ya'ni o'zing mashaqqat tortg'il, nedinkim mol qiyinchilik bila yig'iladi va koinilik bila yo'q bo'lar. Donolar debdurlarki, "Harakat qiling, to obodon bo'lg'aysizlar va ozga qanoat qiling, toki mollaringiz ko'p bo'lg'ay, yumshoq tabiatli va shirin so'z bo'ling, do'stingiz ko'p bo'lg'ay".¹

Demak, mehnat evaziga topilgan boylikni g'afllarga botib qo'ldan osonlikcha boy berish axmoqlikdir desa, shu bilan birga topgan molga nisbatan o'ta ziqqalik, qattiq bo'lish badbaxtlikning bir alomatidan darakdir deb o'qiradi. Shu bilan birga har qanday sharoitda ham sabrli, qanoatli bo'lish lozimligini va shundagini xalq hurmatiga sazovar bo'lish mumkinligini ta'kidlaydi.

Mol har qancha aziz bo'lsa ham uni do'stlardan darig' tutmag'il. Har holda molni go'ringga olib bormaguangdur. Ammo dahlimg - na chog'liq bo'lsa, xarjing ham ul miqdor bo'lsun. Shunda senga qashshoqlik mashaqqati yuzlanmag'ay. Har kishiki xarjini dahlini oz qilsa, hech vaqt qashshoq bo'lmagay. Bor molingga qanoatda bo'lg'il, qanoat tugalmas ganjdur va senga taqsim etilg'on nasiba, kundalik ovqat senga, albatta yetishgusidir".²

To'g'ri, deydi alloma, mol yoqimli, azizdir lekin u har qancha aziz bo'lsada uni o'zing bilan go'rga olib ketolmayсан. Daromadning qancha bo'lsa, shunga qarab xarajat qilsang hayoting yomon bo'lmaydi, kam-hag'al bechora ham bo'lib qolmayсан. Boriga shukr qilsang, e'tasi kongi nasibangni topasan, ko'nglingni xotirjam qil, demoqchi bo'ladi. Shu bilan birga, "Qobusnoma" asari insonga to'g'ri ro'zg'or tobratish yo'llarini ham o'rganish mumkinligidan darak beradi. Bunday xulosaga kelishimizga quyidagi poid-nasihatlarini asos qilib oldik.

"Ro'zg'oringning zaruriy ishlarida taqsim nuqson ko'r-guzmag'il. Joningg'a jabr qilmag'il: mol har nechakim azizdur, ammo joningdan aziz emasdur. Mol jam etnakda xato qilmag'il, har odam o'z ishida xato qilsa saodatdan mahrum bo'lg'ay" muddaolaridir bebahra qol-g'ay, nedinkim, rohiat melnatdadur. Shundoqki, bugmning rohati kechagi mehnatning natijasidir. Har narsa qo'lingga tushsa: bir tangadan ikki hissani o'z oilangga xarj etgil, bir hissani qarilg' va

¹ Kaykatus Qobusnoma Tushuncha. O'qituvchi, 1986. - B. 73

² Ko'ribatganlar 73. bet

qizlig' vaqtini zaruriy ishlariga ehtiyoj qilib qo'yg'il va undan ko'z yumib, aslo unga qo'l urmag'il. Qolgan ikki hissani o'zingni ziynat va asbobingga sarf etg'il"

Bu mulohazalar har bir insonni ro'zg'or ishlariga o'ta e'tiborli bo'lish, ro'zg'orning to'kis bo'lishi uchun doim mehnat qilishi lozimligini aqitirib, kechagi mehnatning natijasi bugungi to'li rohat ekanligini tushuntiradi. Mana bu fikrlardan ta'lim-tarbiya jarayonida o'rinni foydalanish shaxsda oilapara'lik fazilatlarini tarbiyalash mumkin.

Kaykovus "Qobusnoma"sida o'ziga xos hikoyatlardan mohirona foydalangan. Quyida biz "Tijorat va bozorgonlik rasmi zikrida" deb nomlangan bobdagi bir hikoyatni keltirishni lozim deb topdik.

Hikoyat: Shundoq eshitdimki, bir kishini qo'ylari bag'oyat ko'p edi. U har kuni qo'ylarni sog'ib, har na hosil bo'lg'on sutni qo'y egasining oldiga kelturur erdi. Qo'y egasi ul sutga yarim hissa suv qo'shib, cho'ponga sotg'il deb berur erdi. Cho'pon unga bundoq nasihat berur erdi: "Ey xo'ja, maysimonlarga xiyonat qilmag'ilki, o'zingga zarar etkarursan". Ul kishi cho'ponning nasihatini eshitmadi va ul ishni qilur erdi.

Bir kecha bahor vaqtida cho'pon qo'ylarni o'soyishi uchun bir sel oqadig'on past joyga qo'ymish va o'zi baland joyga chiqib uy quga bormish erdi. Ittifoqo ko'p yong'il yog'ib, sel oqib kelib qo'ylarni oqizib ketdi va barcha qo'ylar halok bo'ldi. So'ngra cho'pon shaharga keldi. Qo'y egasi unga dedi: "Bugun nima uchun sur kelturmading?" Cho'pon dedi: "Ey xo'ja, men senga nacha bor:

"Sutga suv qo'shmag'il, oxirini o'ylag'il" — dedim. Lekin mening so'zimni hargiz eshitmading. Oxiri sutga qo'shg'on suvlaring hammasi eg'ilib, o'tgan kecha bir sel bo'lib shunday oqdiki, hamma qo'ylarni oqzib ketdi"

Alloma hikoyat orqali inson ma'naviyatidagi notugallik uning moddiy jihatdan ham qiynalishiga sabab bo'lishi mumkin demoqchi.

Ahmad Yassaviy ko'ngli yarim g'ariblarga yordam bering, kishilardan bir og'iz shirin so'zingizni darig' tutmang, birovlardan himmat-muruvvatingizni ayamang, yetimlarning boshini silang, zulum qilmang, o'zgalarning dilini og'ritmang kabi fikrlari talaba-yoshlarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini takomillashtirishda ahamiyatiga ega.

Zotan, "Mutafakkir bobomiz Ahmad Yassaviyning inson ma'naviy kamolotga intilib yashashi lozimi, ko'nglida e'tiqod yo'q odam esa

inson nomiga nomunosibdir" degan ibratli hikmatlari fikrimizning yorqin ifodasidir. Yassaviy merosida poklik, halollik, peshona teri va halol mehnat bilan kun kechirish, mehr-muruvvatli bo'lish, insonga xos bo'lmagan ishlardan nafratlanish, rostgo'ylik, beozorlik, insoniy softlikni saqlashga, nafs quliga aylanib qolmaslikka bo'lgan xatti - harakat beqiyos darajada ulug'lanadi.

Umar Xayyom -- Yer yuzidagi hamma narsa omonat ekanligi, inson hayoti ham foni-yoqimcha ekanligi, demak, hayotning zavq-safo-laridan foydalana bilish, bekorchi o'y-hayollarga berilishda ma'no yo'q, tashvishlar bilan o'zini qiynashga hojat ham yo'q, hayot qanday bo'lsa, shunday shodliq hurramlik bilan yashash kerakligini ma'qullaydi. Yashaganda o'zini turfa tashvishlarga ko'mib tashlamaslikka, boylikka, hashamatga va shon-shavkatga intilavermaslikka chorlaydi. Umar Xayyoni ruboiylarida dunyoni o'zgartirish, undan azob uqubatni, zo'ravonlikni zulmini haydab chiqarish, yovuzlik, baxtsizlik va inson iztiroblarini tugatishga harakat qilish zarurligini targ'ib qilgan:

Boylıkdan ko'paymas aql yo' hunar,
Ammo pul bo'lmasa xun bo'lar jigar.
Seraqcha atırgul yashnar quyoshda,
Binafsha soyada bosh egib turar.

Bu hirs maydonga kirgan amaldor,
O'zi mashaqqatdan jonidan bezor.
Ammo kun ulardek hirsiga asimas,
Odam hisob etmay o'tishar beor.

Mol-u dunyo hasrati qilmasin afgor,
Mangu yashar kishi qani, qayda bor?
Bir necha nafasing tanda omonat.
Omonatga omonat bo'lmoqlik darkor.

Kimningki bor bo'lsa bir burda noni,
O'ziga yarasha uy-oshiyoni.
Na birov unga qul, na u birovga,
Ayt, shod yashayversin, xushdir zamoni.

Namoz, ro'za degin, bo'ldi imkonıng,
Kimsadan ayama bir burda nonıng.

Kishini ranjitma, g'iybatin qilma.
Shunda senga boqar ikki jahoning.

Abdulkoliq G'ijduvoni "Vasiyatnoma" asarida shunday dey-di: "Ilm o'rganmasdan turib, ishga kirishmag'il, boylikka xirs qo'ymag'il... Odamlarni maqtoviga uchmag'il va ularning muhokamasidan xafa bo'lmag'il... Ulanolarni hurmat qilg'il, shayxlarga xizmat qilg'il, alardin mulkingni ayamag'il, ularning g'azabini keltirmag'il, doimo ehtiyot bo'lg'il darveshlikni boylik deb bilmag'on, oddiy o'rinni faxriy o'rin deb bilmag'on, ilmni nodonlik hisoblag'on, o'zining pinhonu oshkor ishlarini sarhisob qila olmaydig'on, oxiratni uning'on odamlar ila o'rtoq va og'a-ini bo'lmag'il"¹ Bu fikrlar har bir xatti-harakatni o'ylab bajarishga, do'st tanlashda nimalarga ahamiyat berish kerakligiga o'rgatadi. Boylik, va mansab ketidan quvmastikka, nafsni tiya bilish kerakligini halol yo'l bilan mehnat qilishga chorlaydi.

Muallifning o'g'liga qilgan vasiyatlardan shuhrat talab bo'lma, kam ye, oz uxla, hamisha halol va pok yasha, halol ye, kam gapir, har bir kishiga mehr-shafqatli bo'l. Mehribon bo'l, hech kimga past nazar bilan boqma va uni tahqir etma, birovdan aslo biror narsa talima qilma, degan o'gitlari hozirgacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Bu fikrlar hozirgi zamon yoshlari uchun ham ulkan tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari u odamlarni mehnat qilish va halol yashashga, molning haloliligiga shubha qilsang unga yaxshisi yaqinlashmaslikka chorlaydi: "Halol yegil va shubhadan parhez etil"²

Najmiddin Kubro — o'zining nodir asarlarida inson taraqqiyotidagi axloqiy qoidalar, yurish-turish va e'tiqod odoblarini e'tirof etdi. Masalan: *Tavba*-o'z gunohlarini tushunib, tavba qilib, hayotini ezgu ishlar qilishga bag'ishlash. *Zuhd*-taqvo-harom-harishdan hazar qilib, halollikka yuz tutish. *Qanoat*-mol-dunyoga ruju qo'ymaslik, boriga shukr qilish. *Sabr*-bu solikning e'tiqodi, niyatini sinashdir. Insonning har qanday og'ir va mushkulotlarga sabr – qanoat qilishi. Najmiddin Kubro odamlarni insonparvarligi, yuksak axloqiy fazilatlarini, mehmon-do'stligi, hamdardligi, mardligi, halollikka, poklikka, tenglikka intilishi insonning yuksak olijanobligini ko'rsatuvchi jihatlari ekanligini ta'kidlaydi. Alloma insonning, nafs quli bo'lib qolishdan tiyilishga da'vat

¹ Abdulkoliq G'ijduvoni. Vasiyatnoma. Toshkent, 1993. — 14-15.

etadi. Zero, nafs bu insonni ko'zini ko'r qilib, insoniy sifatlarini yo'q bo'lishiga olib beradigan narsadir deb uqtiradi.

Bahouddin Naqshband — ta'limotida hamma uchun ma'naviy barcha sifatida lo'qmai halol g'oyasi muhim o'rin tutadi, birovlarni hisobiga yashash mumkin emasligini ta'kidlab "Dil ba yor-u dast ba kor" ya'ni. "Dilugni Allohga-yu, qo'lingni ishga bag'ishla" degan ta'limotni ilgari suradi. Binobarin, bir umr xilvatda o'tirib, toat ibodatda bo'lmay, balki hamma vaqt halol mehnat qilish, boshqalarni yo'rqlamaslik va kamsitmaslikni ko'rsatadi, targ'ib qiladi. Bu ta'limot mehnatga, halol ter to'kib hayot kechirishga chorlaydi. Ma'naviy va ruhiy poklikni ulkan boylik deb ta'riflaydi. "Xush dar dam" ramolida har bir inson nafsini jilovlay bilishi kerakligini, dunyo noz-ne'matlar makoni ekanligini va bularning hammasi vaqtincha ekanligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga inson o'zining nafsini keraksiz, ortiqcha narsalardan uyishi, keragidan ortiqcha mol-dunyo to'playman deb mukkasidan ketishi kerak emas va bu harakatlar musulmonchilikka xos emasligini aytadi.

Jaloliddin Rumi — «Ma'naviy masnaviy» asarida ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega bo'lmagan kishilarga qarata shunday kimsalar borki, yungdan sher niqobin yasaydilar va gadolik qiladilar. Ular go'yo zohiran tariqat sherlarining qiyofasiga kiradilar. Shu yo'l bilan o'zlari-ning dunyoviy maddolariga erishish uchun kurashadilar. Haqiqat-dan ham bunday insonlar hech qanday nopoklikdan hazar qilmaydilar. Bunday holatning ynz bermasligi uchun insonlarda ham moddiy, ham ma'naviy hayot uyg'unligi fazilatlarini yoshlik chog'laridan tarbiyalab borish maqsadga muvofiq ekanligini ta'kidlab, bu borada nafs tarbiyasi muhim ahamiyat kasb etadi deb uqtiradi. Masalan:

"Nafs (moddiylik) pinhona g'araz bilan ibodatlar va jon-u ruh ixlosiga nclarni omuxta qilmaydi? Ruhning (ma'naviyatning) sofligi tiyraklashadi. Ruh qorong'u tortadi. Jon toqatini yo'qotadi. Dil zimiston bo'ladi. Nafs-xenuk va noshoyista axloqning inajmui. Aytishlaricha, inson hadandagi shunday kuchki, barcha yomonlik va razolatning sarchashmasi udir. Nafs odatda inson qalbiga taalluqli bo'lgan, yaxshi xulqdir, ilm va ma'rifat asosi-ruhga muqobil"¹ Maylono solikning nafs va uning makrlari ustidan g'alaba qilish neehog'i dushvor ekanligiga urg'u beradi. Nafs quli bo'lish har qanday insonni o'zligidan ayrilishiga olib kelishi mumkinligini ta'kidlaydi.

"Shuni bilmoq lozimki, anialdan maqsad, inson o'z ruhiga takror nufayli (ya'ni tinimsiz harakat natijasida) ma'no va latofat bag'ishlaydi.

¹ Jaloliddin Rumi to'liq to'liq masnaviy. Toshkent, Yangi avlod, 2007, E. 33.

Amal ruhi solikning nafsoniy suvratiga aylanib boradi. Tashqi harakat va a'mol behuda bo'lib u asta-sekin chekina boshlaydi. Toki hoy-u havas, orzu barqaror ekan, hech qanday natija hosil bo'lmaydi. Nafs va vahm amalni barbod etadi shu ma'noda ko'plab odamlar oxirat ilmini talab qilib yurgandek bo'salar-da, biroq niyatlari rivoj va avomning e'tiborini o'ziga qaratmoqdan iborat bo'lgani uchun kun sayin haqiqatdan yiroqlasha boradi. Mansab jahannami va avom firiblik domiga chuqurroq cho'kib oqibat kuyib kul bo'ladi. Savdogarni tasavvur qilaylik. U halol va haromning nima ekanini masalgo'ylardan eshitib, quloqqa olgan, jamoat namozini tark qilmaydi, biroq nafs xurujiga bo'ysungan kuyi yomon narsani yaxshi deb pullaydi. Tarozidan uradi, qasamxo'rlik qiladi va hakozi. Lekin ularning hammasiga qaramay pok va vijdonliman deb qasam ichadi, o'zini mo'min, jannatiy qilib ko'rsatadi, siddiqlar, payg'ambarlarga hamnashin edik, deydi. Ma'lum bo'ladiki, zohiriy amal ixlos va pok niyat bo'lmasa, foyda bermas ekan. Nafs va vahmdan g'olib bo'lgan pok niyat va ixlos fikr va xotira bo'lib, zohirda namoyon bo'lmaydi. Binobarin, nafsning muolajasi va hoyu havasni ildizidan sug'urib tashlamog'ning asl rukni bu muomalo ekan. Solik ishini ana shundan boshlanog'i to'zini¹. Avtomning ushbu mulohazalari har qanday inson komil bo'lishi uchun har qanday vaziyada ham o'z nafsini jilovlashni bilishi dardkor ekanligini uqiradi.

Husayn Voiz Koshifiy o'zining "Fatumatnomai sultoniy yoxud javonmardlik tariqati" asarida axloqni poklashni, mehr-shafqatli bo'lish, hiyat va mardlik ko'rsatishni, bor narsasini hech kimdan qizg'annaslikni, qalbni kibri havo, gina-kudrat, hasad-g'azabdan pokiza tutishni, hamma vaqt xalq xizmatida bo'lishni, barchaga muruvvat ko'rsatish va evaziga hech narsa talab qilmastlikni targ'ib etadi.

Alisher Navoiyning ijodi bu borada ham ulkan vazinadir. Jumladan, "Mahbub ul-qulub" asari alohida o'ziga xos ahamiyatga ega. Allomaning asarlariga nazar tashlasak, ularda barkamol shaxs rivojlanishi, uning jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishi uchun eng zarur omillardan bo'lgan ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi, halollik, poklik, rostgo'ylik, imon-e'tiqodlilik, sabr-ma'navatlilik, insonparvarlik o'zaro g'amxo'rlik, qanoatlilik kabi insonni kemilikka elituvchi fazilatlarini o'zida mujassam etgan shaxs tarbiyasi masalasi o'ta chuqur ifodalanganligi va mahorat bilan tasvirlanganligining guvohi bo'lamiz.

¹ Jaloliddin Rumi ma'naviy otashmurot. Toshkent: Yangi asarlar, 2012 - B - 26

Navoiy insonni sharaflaydi, ulug'laydi, uni baxtli bo'lishga, ma'noli hayot kechirishga, bunyodkorlik ishlari bilan shug'ullanishga, hamisha o'zidan yaxshi nom qoldirishga harakat qilishga chorlaydi. Shoir xalq manfaatini uchun mehnat qiladigan, xalq baxti yo'lida fidoyilik bilan kurashadigan, pok odamlarni haqiqiy inson deb biladi.

Oltin, kumush etna kasb davlat kuatidin,
Kim tortar adab ulusi mehnat to'nidin.
Gar yo'qtur adab ne sud oltinidin,
Elining adabi xushroq erur oltinidin

Demak, inson uchun eng muhim narsa bu – oltin- kumush zebu zar, mol-dunyo emas, balki uning odobi-axloqidir.

Adibning "Mahbub ul-qulub" asarida inson ma'naviyatining qanoat, sabr, ta'zim-tavozo, himmat, vafod, ezigulik, kamtarlik, nafsni tiya bilish kabi qirralari g'oyatda ibratli, ta'sirchan tarzda tasvirlangan. Masalan, "Qanoat zikrida" shunday satrlarni uchratamiz: Qanoat chashmaedurkim, suvi olmoq bila qutimas va maxzanedurkim, naqdi sepanoq bila o'ksumas va mazraedurkim, shoxi istig'no va shavkat bar berur va shajaredurkim, shoxi istig'no va hurmat samar kelturur"¹

"Ulkin, qanoatqa mu'tod bo'ldi – shoh va gado taraddudidin ozod bo'ldi. Maoshi uyi garchi bo'lur tor, ammo har necha mubolag'a qilsang yeri bor. Hisoredurkim, anda kirsang, nafs sharididan qutulursen va ko'hsoredurkim, anda chiqsang, dushman va do'stdin mustag'niy bo'lursen; afloodalig'edurki, natijasi sarafrozlig' va niyozmandlig'dur, foydasi beniyozlig'dur-turmi bari g'imo va shajaredur samari istig'no; maedur-achchig' va nash asi tarab angezi yo'lidur – qattig', animo manzili farah omezi. Qanoatda nechakim, farog'bol, aksi tama'da razolat va na qol"²

Navoiy kimki, qanoatli bo'lsa, shoh va gado bordi-keldisidan qutuladi. Trikehilik oson ish emas, lekin qanoat uni tartibga solib turadi, ya'ni: qanoat qo'rg'onidir, u seni nafs yomonligidan himoya qiladi, qanoat tahldir, unga chiqsang dushman va do'stga qaramlikdan qutilasani, qanoatning natijasi buyuklik darajasiga erishishdir, zori-qishlikdir-foydasi ehtiyojsizlik, qanoatning urug'i farovontlikdir, qattiq yo'ldir-samarasi xursandchilikdir, deb har bir insonni qanoatli bo'lishga da'vat etadi. Qanoat kishiga tinchlik va farog'at bahish etadi animo ta-

¹ "Mahbub ul-qulub" asari. 13 tomlik. 1-13 tom 2. "Fonit O'zbekiston" nashriyoti. Toshkent, 1966. 12-36.

² "Mahbub ul-qulub" asari. 13 tomlik.

ma'da razillik va uqubat aks etadi deb, qanoatlilikni yaxshi insoniy fazilatlardan biri ekanligini, tama' esa razolat ekanligini ta'kidlaydi. Bunday mulohaza quyidagi ruboiy da ham o'z aksini topgan.

Har kimki qanoat tarafi nisbati bor,
Barcha el aro tavoze-u izzati bor,
Ulkin tama va hirs bila ulfati bor,
Yaxshi-yomon ichra zallat-u nakhati bor

Yani:

Har kimning agar qanoatga nisbati bo'lsa,
Barcha kishilar o'rtasida izzatli va hurmatli bo'lur.
Kimniki tama va hirs bilan ulfati bo'lsa,
Yaxshi-yomon oldida xor bo'lur va naqs ko'runur

Navoiy fikricha, har bir inson qanoatlilik fazilatini o'zida mujassam etishi lozimdir. Bu insonni xor-zorlikdan, qaram bo'lib q-lishdan asraydi, qanoat va sabr murodga yetishning bosh omilidir.

Darhaqiqat, hozirgi kunda ham sabr qilmay, qanoatsizlik qilib, oson yo'l bilan moddiy boylik o'rinishga berilib ketib, oxir oqibat hayotda o'z o'rnini topolmay yurganlar bisyor.

Darvoqe, Navoiy «Mahbub ul-qulub» asarining beshinchi "Sabr zikrida" deb nomlangan bobida insonlarni sabr bardoslili bo'lishga, ikki-yuzlamachilikdan xoli bo'lishga, tama'gir bo'lmashlikka chaqiradi.

"Sabr... achchiqdur, ammo sudmand; qattiq'dur, ammo dofoi gazand. Qaysi nomurod ilik sabr etagiga urdikim, murod topmadi? Va qaysi giriftor ko'ngul sabr bandig'a qo'ydikim, kushod topmadi? Farahlar muftohidur va bandlar fattohidur." Ya'ni: Sabr – achchiq, ammo foydasi buyukdir, qattiq, ammo ziyon-zahmatni bartaraf etuvchi. Sabr-tabib, achchiq dori, bemorga yoqimsizdir ammo ohir oqibat bemor dardiga darmon bo'ladi, deb sabrga ta'rif beradi. Naqadar oqilona va o'rinni aytilgan fikrlar, bu o'g'itlarni barkamol shaxslarni tarbiyasida o'ziga xos muhim ahamiyatga ega bo'la oladi deyish mumkin.

Asarning uchunchi qismi bo'lmish "Saxovat va himmat" bobida shoir shunday deydi:

"Himmat ahlig'a agarchi biyik kaykabdur, ammo saxovatg'a necha martabadur, Isrof saxo emas va illofni ma'no ahli saxo demas. Haq molin kuydurganni devona derlar va yorug' kunda sham'i kofuriy yoqqonni aqldin begona derlar, Mubohat uchun bermak xudnamoliq va

aning bila o'zinsaxiy demak behayoliq. Ulki el ko'rmaguncha bermas-
bil: ibrom bila bergandni bermaganni yaxshiroq bil. Birta o'makni ikki
bo'lub, yarmni bir ochg'a berganni saxiy de; o'zi emay barini muhtojg'a
berganni saxiy de¹

Bu bilan Navoiy himmatli kishi nochorlikka yuz tutmaydi, him-
mati yo'q kishi xazina topsa ham buyuk bo'lmaydi. Himmatli kishining
darajasi yuksakdir, ammo saxiylik undanda ulug'roqdir. Isrofgarchilik,
ya'ni no'manai, pulni sarflash saxiylik emasligini alohida uqtiradi.

Sochmoq ovuch birla guhar ot uchun.
Naqd etak birla mubohol uchun.
Aql hisobidin erur bas yiroq,
Buxl bu judungdin erur yaxshiroq.

Ko'rinib turibdiki, shoir himmat va saxovatning afzalligini ta'rif-
lab, odamlarni isrofgarchilikdan saqlanishga da'vat etmoqda. Saxovat va
himmatni o'ylab zarur joylardagini himmat va saxovat ko'rsatish zarur-
ligini uqtirib, shoir shunday deydi: "Och bo'lmaganga dasturxon yozish,
yalong'och bo'lmaganga to'n kiygazish, yuz yilqisi borgan ot tortiq etish,
quyosh nurini kuchaytirish maqsadida kunduz kuni yuz shamni yoqib
qo'yish, birovning mulkini talab olib, boshqaga bermoq ham saxo
hisoblanmaydi. Bunda bir necha oy chuqur qazib so'ng luproqni
ko'mmak uchun yana chuqur qazigandek bo'ladi kishi"² Bu bilan shoir
saxovatli, himmatli bo'lishning ham o'ziga xos shiori, odobi borligini,
ya'ni kimlarga munavvat va saxovat ko'rsatish dardkorligini uqtirmoqda.

Demak, inson muhtojlarni ko'ra bila turib, to so'rab kelmaguncha
himmat ko'rsatmaydigan kishi ham saxiy emasdur deb, haqiqiy saxovat
qanday bo'lishini ta'riflab, saxovat aslida, qilgan ehsonlarini munai
etmaslik, boriga qanoat qilishlik, muhtoj odamni uchratganda borini u
bilan baham ko'rishlik va qilgan savob ishlarini birovga sezdirmasligi
lozim. Har bir kishi unari davomida faqat boyliklarni, mohi davlatni
yig'ib yorish emas, balki uni saxiylik bilan oqilona sarf etishni ham
bilishi kerak deydi, shoir:

Naqdni guldek sovurmagil,
G'uncha kabi dog'i girib armag'il!

¹ Alisher Navoiy. *Makolot va qulab Asvalur* — tomonlik 1. 13-jum 7, 110-104. 1) "unam namrogi biddiy ulahiyot
o'rinlaydi. 1966. 15-51.

² Ko'rsatilgan asar. 5) — 10.

Shoir moli dunyo vigitib yotgan kishining mulki barbir o'zidi qolmasligini va hatto, bu holat uni halok etishi mumkinligini aytib, bi orqali kishilarda moddiy boylikka ongli munosabada bo'lishini tarbiyalash lozimligini uqtiradi. Ushbu fikr-mulohazalardan saxiylik, o'zi nima uning qanday me'yordari borligi, himmat bu pul bermak emas, balki betama bo'lishdan iborat ekanligi kabi savollarga javob olish mumkin.

Zahiriddin Muhammad Bobur — asarlarida insoniy munosabatlarni rivojlantirishga, odamlar orasida mehri-qibat urug'ini sochishga, iymonli-diyonatli bo'lishga, barchani hayetni qadrlash, halol, sof ko'ngilli bo'lishga, muhtojlarni oyoq-osti qilmaslikka da'vat etadi. Uning "Har kimki vafu qilsa, vafu topqusidir, har kimki jafu qilsa, jafu topqusidir. Yaxshi kishi ko'rmagay yomonlik hargiz, har kimki yomon bo'lsa, jazo topqusidir" degan falsafiy fikrlari tahsinga sazovardir. Shoir insonning insonligi qo'ldan kelgancha yaxshilik qilish, bir-birini e'zozlay bilishidadir deb odamlarni yaxshilik qilishga chorlaydi. Bobur uchun o'zga yurtdagi boyligi qanchalik ko'p bo'lmasin, ularning hech biri, duru gavharlariyu, ko'hi nurlari ona yurtning bir qism tuprog'iga, bir qultum suviga, bir karich qovuniyu, bir shingil uzumiga teng kelmasligini e'tirof etadi.

Mirzo Abdulqodir Bedil — hodisalarining ichki mohiyatini chuqur tahlil etishga jonli mushohada oqizlik qiladi. Muammoning bu jihati yagona aql nihoyasiga yetkaza oladi. Aql mishi ko'rilmagan g'oyat muhim ne'mat. Bu ne'matni zabt etishga ahid qilgan inson cheksiz imkoniyatga ega. Insonning ziynati atlas-u yungdan iborat libos emas. Bu matolar, aksariyat, ot-ulovning ziynati. Insonning qadr-qimmatini, aql-zakovat arzigu quloq osish, barcha mushkul muammolarni aql mezon bilan hal etishidadir. Aqlsiz odamlargagina donolar bilan bo'ladigan muloqotdan qechadilar, ularning pand-nasihatlarini nazar-psand qilmaydilar, o'zlarini nodonliklarini namoyon qiladilar. Aqilli odam ruhining bir tanadan biriga ko'chib yurishi—"tanosux"ni rad etadi.

Bedilning fikricha, iymonning nuri aqldadur. Axloqiy fazilatlarga erishishda ilm va axloq yagona negizning ogizak jihatlar bo'lib, ular bir-birini taqozo qiladi. Nodon beadab bo'lgani kabi, beadab ilmnig qadriga yetmaydi. Axloq-insonning ma'rifiy gavhari. Turli xil illatlar, ayniqsa, hirs shu gavharning zavolidir. Ular tufayli kishida xotirjamlik yo'qoladi, uning tuchligi buziladi. Hayoli beqaror holatga keladi. Kunningki "hirs-havasga ko'zi to'ymaydi, uning gado kosasini to'ldirmoq mahol" "Jahon talab etgan" mansab, amal, mol-u mulkka tuzoq qo'ygan bandalar aql zakovatdan jido, fahm farosatdan yiroqdadir.

lar, haqiqat, adolatning mazmun mohiyatini anglamaydilar. Ularning dili o'tirmaydi, qalbi bezovtalanmaydi, chunki vijdon g'afolatida, kibru hayo manmanlik osmonida. Bedil o'zining axloqiy o'g'itlarida do'stlikni, karamni, muruvvat va saxovatni rahm-shafqatni, adolatni ardoqlaydi.

Bohorahim Mashrab — hayotga toranroq kirib borar ekan, unda ildiz otgan axloqiy tubanlik, noxushliklarni shohidi bo'ladi. U bu tushkunlikdan qutilish yo'llari va najot tadbirlarini izlaydi. Mashrab bu najotni zamindan emas, ifohiy ishqdan axtarish lozim, degan yagona xulosaga keladi. Uning fikricha, afsuski, jamiyat axlining bir qismi o'z-o'zi bilan ovora bu dorulfano dunyo (o'tkinchi dunyo) huzur-halovatlarini tashvishida "g'arq" bo'lgan, mol-u mulkka ortiqcha ixlos qo'ygan. Uning bor kuch-u g'ayrati, mehr ishqiy boylik orttirish, yeyish va ichishdan lazzatlanishdan iborat bo'lib, ma'naviy ruhiy ehtiyojlar hayotdan quvg'in qilingan.

Hasrat-nadomatda kun kechirayotgan etim-esirlar qashshaqlarning holidan xabar olish, og'irini yengil qilish hech kimning hayoliga kelmaydi. Muruvvat va saxovat anqoning urig'iga aylangan. Insonning durdonaga aylanishi avvalombor uning o'ziga bog'liq. Buning uchun u "eski robot" deb atalovich bu dunyo mashmashalarining asiri bo'lib qolmasligi kerak. Inson o'zining boridan begona uning jamoliga parvona bo'lib, qiyinchiliklar ummoniga cho'msa, azob uqubatlarni pesh qilmasa, zaxar-zaqquni yutsa, kishilar o'rtasidagi nizolardan, kundalik hayot ikir-chikirlaridan yuqoriroq ko'tarita olsagina sadafga durdona bo'lib joylashishi mumkin. Inson tabiatini nafs balosidan, noxushliklardan halos qilishi, ma'naviyatidan bahramand bo'lishi uning o'z maqsadi sari yetaklaydi, deydi shoir.

Komil Xorazmiyning ijtimoiy-falsafiy qarashlarida komil inson g'oyasi alohida ahamiyatga ega. Inson kamolotini uning qo'lida mavjud bo'lgan moddiy boylik emas, balki uning aqliy, axloqiy, ma'naviy yetukligi belgilaydi, deb e'tirof etadi. Shoirming fikricha, insonning kamolotga intilishi, aqliy yetuklikni ma'rifat bilan, tarbiya vositasida royobga chiqariladi. Komil Xorazmiyning komil inson kontseptsiyasida ma'rifatparvar va adolatli podsho xaqidagi orzu umidlari ham, yetakchi o'rinni egallaydi. U kishilarning ma'naviy barqarorlikka da'vat etish bilan birga ulardagi salbiy axloqiy illatlarni ayovsiz tanqid qiladi.

Ahmad Donish — insonning ma'naviy kamolotida eng asosiy narsa nafsni aql asosida boshqarish, unga butkul qaram bo'lib qolmasilikdir.

deb uqtiradi. Agar inson o'z yeb, boriga qanoat qilsa, ikki dunyoda ham baxtli bo'ladi deb aytadi. U o'zining "Nodir voqealar" asarida odob-axloq borasida quyidagi fikrlarni keltiradi:

- "Yoshligimdan boshlab zamona aqllari qiziqqan ortiqcha ziynatli kiyim, naqshli salladan yuz o'girib, ilm axtardim.

- Odam alay hissolomdan tortib sha kunga qadar o'tgan asarlarda aqilli kishilar, ilm-fazl egalari doimo ofat va balolarga yo'lliqib kelganlar. Oqil va donolarning o'zlariga yarasha daraja va mansablarga ega bo'lganliklari hech bir tarixda yozilmagan

- Yomonlarning davlati yaxshilarning ofati ekanligiga shubha yo'qdir.

- Tani sog'lom, uzrsiz kishilarning gado bo'lishlari ularning dangasaliklarining natijasidir.

- Kishi o'z vatani himoya qilsagina, o'z xalqi bilan birga bo'l-sagina-u har doim baxtiyordir¹ deb har bir insonni ma'naviy kamolotga erish uchun intilishga da'vat etadi.

Abdulla Avloniy axloq bu ozgulikning muayyan bir insonda namoyon bo'lish shakli. Binobarin, har bir xulq ozgulik va olijanoblikning timsoli. Hamma narsa tarbiyaga bog'liq. "Badan tarbiyasining fikr tarbiyasiga ham yordami bordir. Jism ila ruh ikkisi bir choponning o'ng ila tersi kabidir. Agar jism tozalik ila ziynatlanmasa, yomon hulqlardan saqlanmasa, choponning ustuni qo'yub, astarini yuvub, ovora bo'lmoq kabidurki, har vaqt ustidagi kiri ichiga uradur"

Abdulla Avloniy jism bilan ruh, shakl bilan mazmunning uzviy birligini ta'kidlaydi. *Xulq* inson ikki narsadan murakkabdur. Biri jasad, ikkinchisi nafsdir. Jasad ko'z ila bor narsani ko'rar. Ammo nafs idrok ila yaxshini yomondan, oqni qoradan ayitir. Jasadni ham nafsni ham biror surati bordirki, yo yaxshi va yo yomon bo'lur. Jasadning surati hammaga ma'lum bir narsadurki, buni xulq deb atalur. Agar bir kishi yoshligida nafs buzilib tarbiyasiz, axloqsiz bo'lib o'sdimi, "allohu akbar" bunday kishilardan yaxshilik kutmak yerdan torib yulduzlarga qo'l uzatmak kabidir. *Yaxshi xulq, yomon xulq* – axloq ulamosi inson-larning xulqlarini ikkiga bo'lmishlar: agar nafs tarbiyat topib, yaxshi ishlarni qilurga odat qilsa, yaxshilikga tavsif bo'lib "yaxshi xulq" agar tarbiyasiz o'sub, yomon ishlaydigan bo'lur ketsa, yomonlikga tavsif bo'lib "yomon xulq" deb atalur. *Qanoat* haq atrofidan ihson bo'lgan ahvolga erishdug'imiz ne'mat va molga shukr,

¹ E. Delson, Z. O'charov O'zbekistonda siyosiy-ma'rifiy va ma'naviy-talimotlar isloqiyoti. Toshkent - Yangi avlod - 2003, 16-122

boshimizga kelgan faqr, musibat, falokatlarga chidab, sabr qilmoqni aytilur. Qanoat hasad, ta'ma, hirs, borlik kabi illatlarning davosi, nafsimizning g'ino-sidur. Qanoat bir hazinadurki, naqdinasi kundan kun ortar. Bu xazinaga ega bo'lagan kishilar umrlarini shavq va rohatda kechirurlar, buning ila barobar qanoatsizlikdan paydo bo'ladurgan hasad degan jonning eng zo'r dushmanidan qutulurlar. Chin insonlar kishining molina, mulkima, saodatima, maishatima hasad qilmas, qanoatdan ayrilmas, umrini rohatda o'tkarur. Inson har bir ishga kuchi yetguncha cholishmoq janobi haq taqdirdagi narsasidan nimani bersa shunga qanoat qilmoq lozimdir. Olamda qanoat kabi dilni poklaydurgan narsa yo'qdir. "Dunyoda sa'y-jadali ila maishat o'tkargan qanoat egasi hech kimg'a muhtoj bo'lmagan zo'r boylar kabi rohatda saodatda yashar" - demishlar. *Sabr* - boshimizga kelgan bala va qazolarga chidamli bo'lmakni aytilur. Har bir ishda sabr va sovuqqonlik ila harakat qilinak lozimdur. Chunki, boshimizga keladurg'on bala va qazo, zahmat va mashaqqatlarning barchasi janobi haqning irodasi ila o'ldig'i uchun bularga sabrsizlik qilgan kishilar ajr va savobdan quruq qolurlar. Insonlar uchun buyuk bir fazilatdurki, janobi haq sobrlarni soyar. Inson har bir ishni sabr va matonat ila yoritsa, maqsudiga tinch va rohatda borib yetar. Hamisha saodatda yashar. Nafsini sabr ila rom qilgan kishi har ishda oshiqmay, olista harakat qilur. Nafsini halokatlardan, g'ururdan saqlar. *Miqyosi nafs* - amallarimizni, ishlarimizni shariat, insoniyat qonuniga muvofiq o'lub, o'lmadigan vijdonimiz ila o'lchab ko'rmakni aytilur. Nafs o'lchovi haqiqiy bir o'lchov durki, insonning o'z nafsiga loyiq ko'rmagan muomalani boshqalar haqida ijro etmoqqa qo'ymas, fikr egalari, insof sog'iblari har vaqt nafs o'lchovidan tashqari harakat qilmas. *Iqtisod* - pul va mol kabi na'matlarning qodirini bilmakkadur.

Mol qadrini biluvchi kishilar o'rinsiz erga bir tiyn sarf qilmas, o'rni kelganda so'mni ayamasa. Saxovatning ziddi baxillik o'ldig'i kabi iqtisodning ziddi isrofdur. Iqtisodni roya qilgan kishilar hamma vaqt tinch va rohatda yashar. Arilar qish kunida emak uchun bol yeg'ganidek, boshlariga keladurgan qora kunlarni o'ylab, oq pul yeg'urlar. "Toma-toma ko'l bo'lor", demishlar. Har narsa ozdan ko'payur. Hozirgi zamonda maqsadga etmak, o'z millatiga xizmat qilmak xalqg'a maqbul bo'lmak uchun ilm va mol lozimdur. Olamdagi hamma millatlarning xol va qudratlari mol va boyliklari ila o'lchanaatur. Har yerda boy millatlar og'ir kelub, pallani bosub xuja o'lganidek faqirlari yengil kelub, qul va asir bo'lub, osilib qoladur. Mol

topmakning eng barakali yo'llari; hunarchilik, ekinchilik, chorvachilik, savdogarlikdur. *Havosat* – ta'ma va zillatni bo'yninga yuklab, ortiqcha hirsini dunyoga qo'ymakdur. Hirs va ta'maga ifrot darajada yuz tuban ketgan baxil qancha sha'n-u sharaf sohibi bo'lsa ham, nafsining yoqasini faqirona bir mazallatdan va horliqdan qutqarolmas. Ipak qurti pilla ichida o'ralib hayotini mahv qilur. Qancha mehnat va mashaqqat ila hosil qilgan ipagidan boshqalar foydalanurlar. Shunga o'xshash xasis inson mol va dunyo jama qilmak ila o'ralub, ovora va sargardon bo'lub, aziz jonini boshqalar uchun fido qilur. Dunyo izzatidan, hayot lazzatidan bebahra ketgani kabi vafot vaqtidagi nadomatidan ham foyda yo'qdir.

Allomalarning bildirgan fikr-mulohazalarini tahlil qilar ekanmiz ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi bu insonning ichki dunyosini nazorat qilish va uni ongli tarzda boshqara bilishidir degan xulosaga kelish mumkin. Har bir insonda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatleri eng avvalo ularning o'zidan katta yoshdagilar – ota-ona, yaqinlari, o'qituvchilar va boshqalar bilan bo'lgan munosabatlari orqali shakllanib, so'ng tengqurtlari bilan munosabatlarda takomillashadi. Shu ma'noda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi shaxs ta'rif va tavsifining bosh mezon sifatida, shaxs ruhiyatida vujudga kelish, shakllanish va taraqqiy etish jarayonlari va qonuniyatlarini o'rganish talaba-yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda, ularning har tomonlana barkamol avlod bo'lib o'sib-unishlarida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

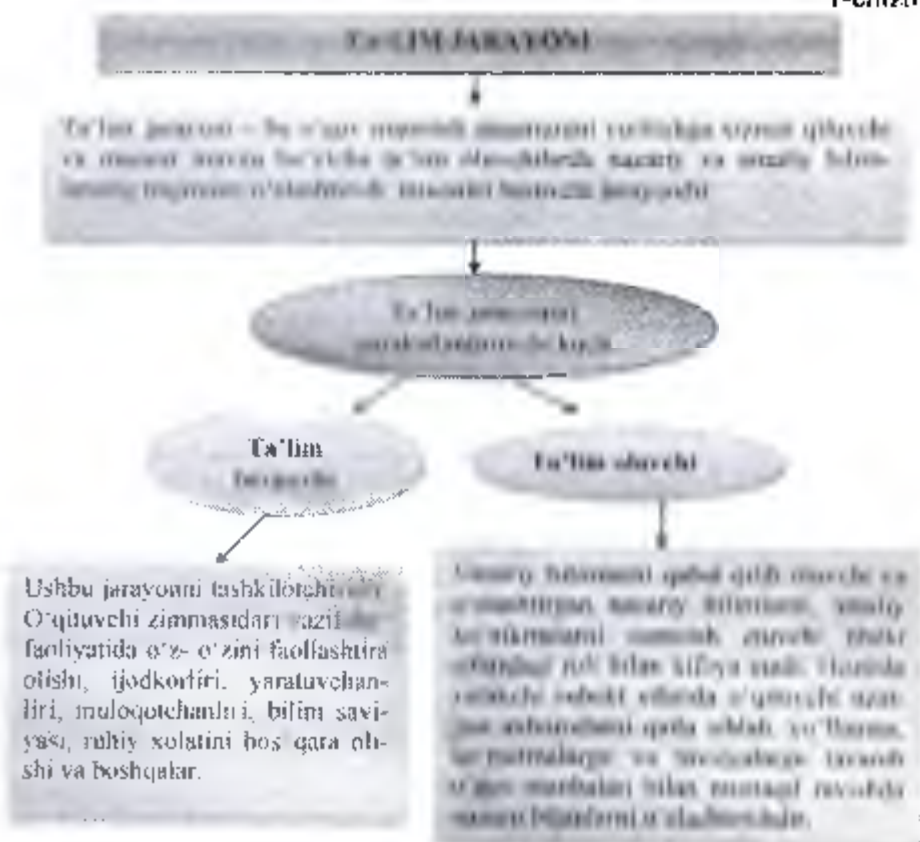
II. TA'LIM JARAYONIGA QO'YILAYOTGAN ZAMONAVIY TALABLAR

Ta'lim jarayoni

Ta'lim jarayoni, bu — ta'lim texnologiyasining asosini, yadrosini tashkil etadi hamda ta'lim maqsadi, ta'lim mazmuni, ta'lim shakli, metod, ta'lim vositalari, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi unsurlaridan iborat tizim. Tarkibiy unsurlar o'zaro birlik va aloqadorlikda ta'lim jarayonining umumiy mohiyatini yoritishga xizmat qiladi.¹

Ta'lim jarayoni qaysi davr bo'lishidan qat'iy nazar o'sha davr ijtimoiy ehtiyojiga bo'ysundirilgan bo'ladi. Quyida biz bugungi kun zamonaviy ta'lim jarayoni haqida mulohaza yuritamiz. (1-2-chizmalar).

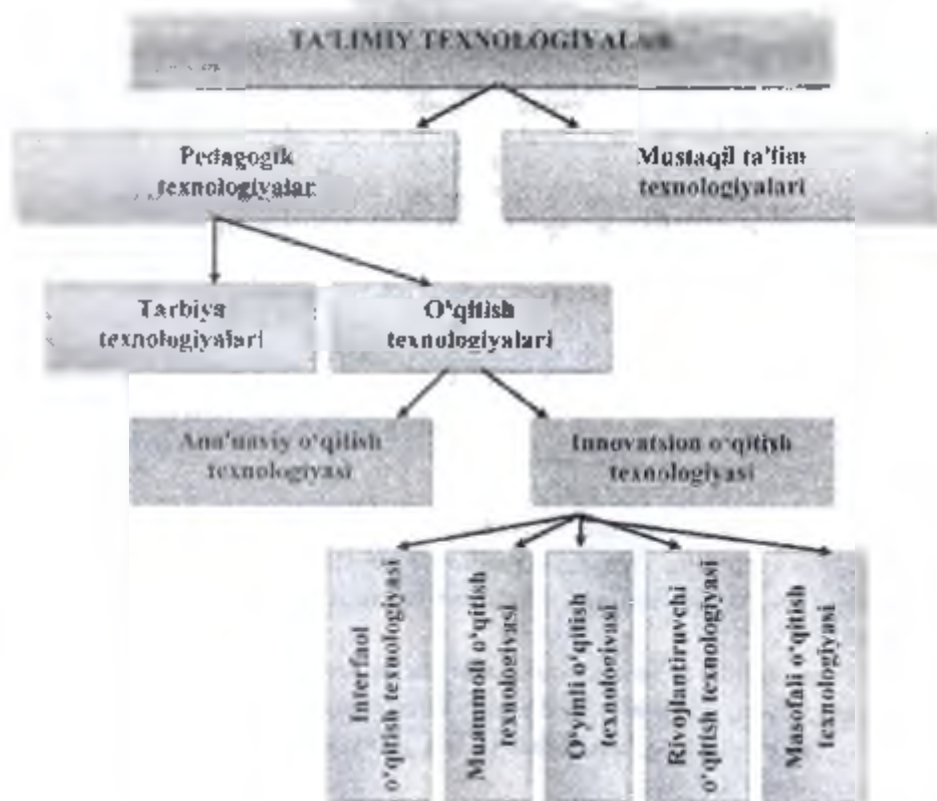
1-chizma

¹ Ta'lim jarayoni — Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning mohiyati. T.: "Fan" — 2006. 58-bet.

Mana shunday talablarga javob beradigan ta'lim jarayonida ta'limiy texnologiyalardan foydalanish o'qitish samaradorligini oshirishga hamda talaba-yoshlarda aqliy, ijodiy, qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Quyida mana shunday muhim ahamiyatga ega bo'lgan ta'limiy texnologiyalarning klassifikatsiyasini keltiramiz (3-chizma).

3-chizma

Shu o'rinda o'qitish texnologiyasi mazmun mohiyatiga va uning yo'nalishlariga oydinlik kiritib o'tamiz (4-chizma).

qarish, ta'limdagi o'zgarishlarni tashkil etish, innovatsiyaning "hayoti va faoliyati" uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar masalalari tahlil qilingan.

INNOVATSIYA (inglizcha innovation) – yangilik kiritish, nimanidir o'zgartirish, yangilashdir

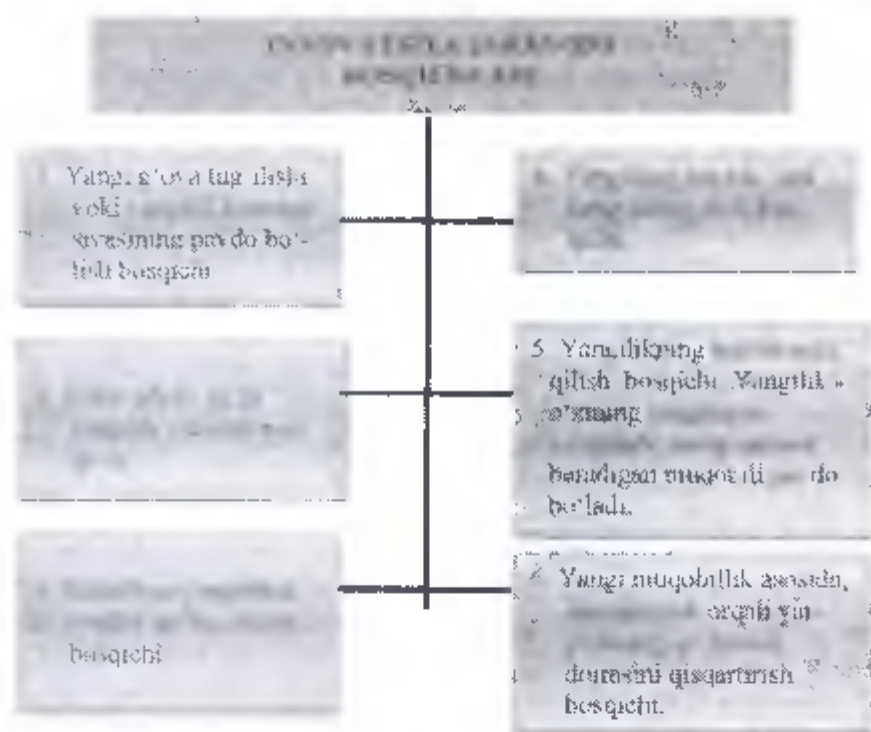
Pedagogik innovatika – pedagogika fani sohasiga yangilik kiritish.

Pedagogik innovatsiya – pedagogik faoliyatga yangilik kiritish.

Har bir sohaga u qaysi soha bo'lishidan qat'iy nazar kiritiladigan yangilik, o'zgartirish ma'lum bir bosqichlarni bosib o'tadi.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda innovatsiya jarayoni sxemasi quyidagicha bosqichlarda ifodalanadi¹ (5-chizma).

5-chizma

Barkamol shaxsga xos bo'lgan sifatlardan biri bu ma'naviy va moddiy hayot fazilatlarining uyg'unligidir. Uni o'zida mujassam etgan shaxslarni tarbiyalashda pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyati juda kengdir. Chunki, ta'lim-tarbiya jarayonida ulardan

¹ Sh. Ubadomirova, M. Murodova. Pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2011-15-42.

foydalanish maqsadimizni samarali bo'lishi shu bilan birga, ko'zlan-gan aniq maqsaddan kafolatlangan natijaga erishish uchun xizmat qiladi.

Hozirgi kunda pedagogik texnologiyalar o'zi nima? degan savolga tadqiqotchilar, olimlar tomonidan turli-tuman, xilma-xil fikrlar bildirilgan.

“PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA” – bu inglizcha *“an educational technology”* “ta’lim texnologiyasi” iborasining nisbiy tarjumasidir. “Pedagogik texnologiya” tushunchasi oxirgi paytlarda o’qitish nazariyasida yanada kengroq tarqalib kelmoqda. Aynan ana shu mazmunda “texnologiya” termini va uning “o’qitish texnologiyasi” “ta’lim texnologiyasi” shakllari pedagogik adabiyotlarda foydalanila boshlandi va mualliflar ta’limning texnologik jarayonini tuzilishi va tashkil etuvchilarini qanday tasavvur etishlariga qarab ko’plab ta’riflarga ega bo’ldi. Ularning soni to’rt yuzdan ortiq bo’lib, ayrimlarini keltirib o’tamiz.

Pedagogik texnologiya” termini birinchi bor XX asrning 20-yillarida tilga olingan.

Pedagogik texnologiya – bu o’quv jarayonini amalga oshirishning mazmunli texnikasidir (V.P. Besspalko).

Pedagogik texnologiya – bu pedagogik maqsadlarga erishish uchun foydalaniladigan har qanday shaxsiy, instrumental va metodologik vositalar sistemali to’plami va ishlatilish tartibini bildiradi (M.V. Klarin).

- Pedagogik texnologiya – bu o’qitishda rejalashtirilgan natijalarga erishish jarayonini tasvirlashdir (I.P. Volkov).

- Pedagogik texnologiya – bu ta’lim shakllarini optimallashtirish masalasini qo’yuvchi, texnik va insoniy imkoniyatlarni va ularning o’zaro munosabatlarini hisobga olib o’qitish va bilimlarni o’zlashtirishning butun jarayonini yaratish, qo’llash va belgilashga sistemoli yondoshishidir (YUNESKO).

- Pedagogik texnologiya – bu pedagogikada fikrlashning sistemali usulidir (T. Sakamoto).

Pedagogik texnologiya – bu o’qitish, tarbiyaviy vositalar, shakllari, metodlari, usul, uslublarining maxsus to’plami va tuzilishini belgilovchi psixologik-pedagogik ko’rsatmalar yig’indisi, u pedagogik jarayonning tashkiliy metodik quruli demakdir (B.T. Lixachev).

Pedagogik texnologiya – bu ta’lim maqsadiga erishishga qaratilgan o’qituvchi va o’quvchining faoliyatini sistemali, ketseptual, qo’ldali, ob’ektiylashtirilgan, invariant tasvirlashdir (F.A. Fradkin).

Pedagogik texnologiya – bu didaktik maqsad, talab etilgan oʻzlashtirish darajasiga erishish, taʼlim jarayonini avvaldan loyihalashtirish. (U. N. Nishonaliyev).

Pedagogik texnologiya – bu oʻqituvchining oʻqitish (tarbiya) vositalari yordamida oʻquvchilarga muayyan sharoit va izchillikda taʼsir koʻrsatish hamda mazkur faoliyatning mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan sifatlarni shakllantirish jarayoni (N. Saidahmedov).

Pedagogik texnologiya – bu vaqt taqsimotiga muvofiq dasturlanib, ilmiy jihatdan asoslangan hamda kutilgan natijaga erishishni taʼminlovchi pedagogik jarayonning barcha bosqich va qismlarining vazifalari aniq belgilangan tizmi (Oʻ. Tolipov, M. Usmonboeva).

Pedagogik texnologiya – bu jamiyat ehtiyojidan kelib chiqib, shaxsning oldindan belgilangan ijtimoiy sifatlarini samarali shakllantiruvchi va aniq maqsadga yoʻnaltirilgan oʻquv jarayonini tizim sifatida qarab, uni tashkil etuvchilar, yaʼni oʻqituvchi (pedagogning oʻqitish vositalari yordamida tahsil oluvchilarga maʼlum bir sharoitda muayyan ketma-ketlikda koʻrsatgan taʼsirini va taʼlim natijasini nazorat jarayonida baholab beruvchi texnologiyalashtirgan taʼlimiy tadbirdir (B. Gʻ. Ziyamuhamedov).

Demak, hozircha pedagogik texnologiyalar oʻrganilish, takomillashtirish jarayonida.

Hozirgi kunda pedagogik texnologiyalar tatbiqiy asosini shaxsiy faoliyatli yondoshuv, muammolarni hal etish, tanqidiy fikr-mulohaza yuritish, mustaqil tarzda qarorlar qabul qila olish, jamoada hamkorlikni yuzaga keltirishga oid pedagogik texnologiyalarni oʻrganish, ishlab chiqish va jarayonga tatbiq etish ehtiyoji tugʻilmoqda. Aytish mumkinki, bu sohada hozirgacha qilingan ishlar tahsinga sazovordir.

III. TARBIIYA JARAYONIGA TEXNOLOGIK YONDASHUV VA UNI LOYIHALASH

Tarbiyaviy jarayonga texnologik yondashuv zamonaviy pedagogika sohasining eng dolzarb masalalaridan biridir. "Tarbiya - ma'naviy manbalar va hozirgi zamon talablari va ehtiyojlarini nazarda tutgan holda o'qituvchining o'quvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan o'zaro ommaviy va nazariy muloqotidir"¹

Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida inson kamolotida tarbiyaning rolini alohida ta'kidlab yozadi: "Janobi haq insonlarning asl hilkatda iste'dod va qobiliyati, yaxshi ila yomonni, foyda ila zararini, oq ila qorani ayiradigan qilib yaratgan. Lekin bu insondagi qobiliyatni kamolga yetkazmoq tarbiya vositasida bo'ladi. Agar bola yaxshi tarbiya topib, buzuk xulqlardan saqlanib, go'zal xulqlarga odatlanib katta bo'lsa, har kim qoshida maqbul, baxtiyor bir inson bo'lib chiqadi. Agar tarbiyasiz, axloqi buzilib o'ssa, nasihatni qulog'iga olmaydigan, har xil buzuk ishlarni qiladigan, udon, johil bir rasvoyi olam bo'lib qoladi. Tarbiya qiluvchilar Tabib kabi, tabib xastaning badamidagi kasaliga davo qilgani kabi tarbiyani bolaning vujudidagi johil maraziga "yaxshi xulq" degan davoni ichidan, "poklik" degan davoni ustidan berib, katta qilmoq'i lozimdir. Zeroki, amri sharifi uzra xulqi-mizni tuzatmoqqa amr qilinganmiz. Lekin xulqimizning yaxshi bo'li-shining asosiy panjasi tarbiyadir.

Axloqimiz binosining go'zal va chiroyli bo'lishiga tarbiyaning zo'r ta'siri bordir"² Qarang (6-chizma)

6-chizma

"Tarbiya shaxsni shakllantirishga maqsadli yo'naltirilgan, tarbiyalovchi va tarbiyalanuvchilar hamkorligi asosida ma'naviy, intellektual, jismoniy, ijtimoiy va ma'naviy qobiliyatlarini oshirish, o'zining muayyan maqsadga erishishda shaxsni shakllantiradigan jarayondir"

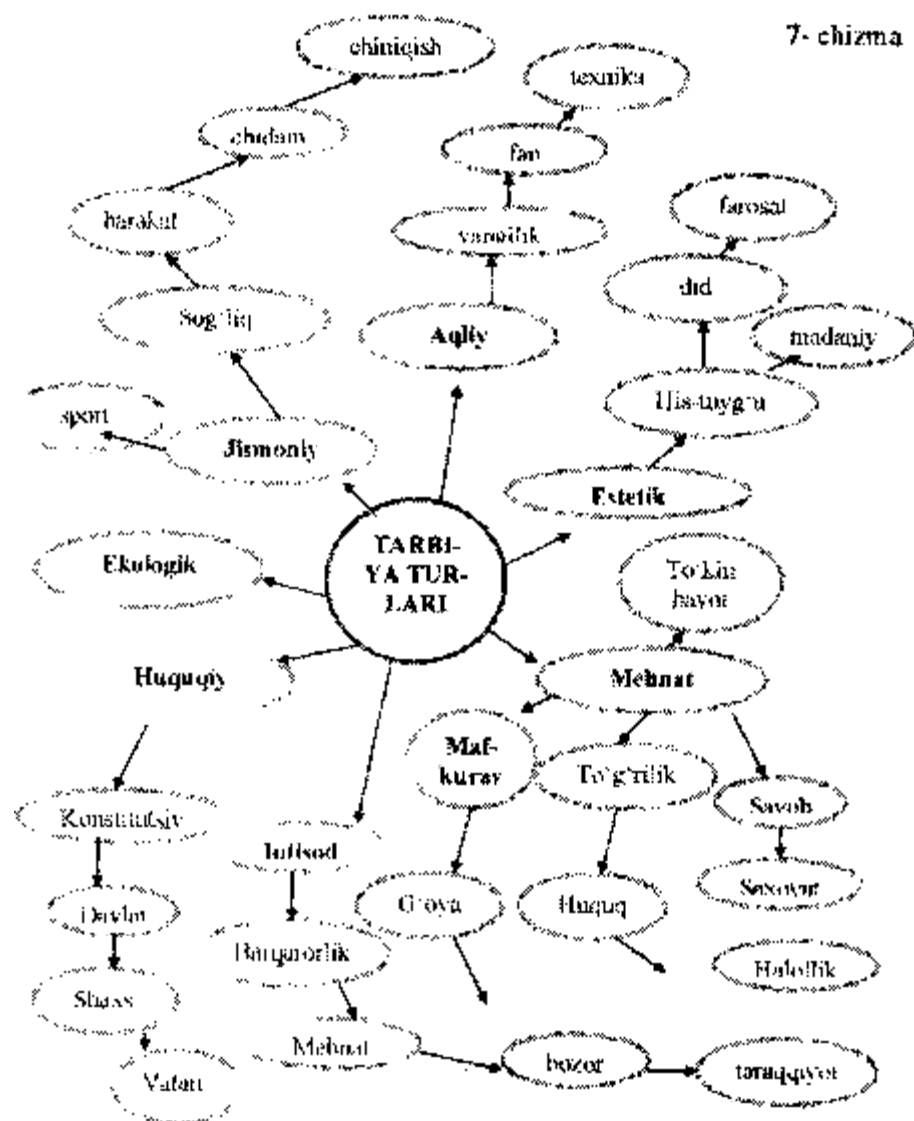
Tarbiya jarayonining mohiyati va jamiyat taraqqiyotidagi roli nihoyatda beqiyosdir. Insonni tarbiyalash, uni bilim olishga, mehnat qilishga

¹ Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. O'qituvchi. T. 1967 -B - 25

² Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. O'qituvchi. T. 1967 -B - 25.

undash dalkor. Bu vazifalarni amalga oshirishda tarbiya turlaridan foydalaniladi. Ular quyidagilardan iborat (7- chizma)

7- chizma

Tarbiya turklarida ushbu xatti-harakatlarni asta-sekin ko'nikma va malakaga aylantirib borish lozim bo'ladi. Bu ko'nikma va malakalar tarbiya vazifalarida o'z aksini topadi.

Ta'lim-tarbiya jarayoni bir-biriga uzviy bog'liq bo'lsa-da, ta'lim singari tarbiya samarasini qisqa vaqtda ko'rish mumkin emas. Tarbiya bu uzluksiz jarayondir. Yuqoridagi bildirilgan fikr-mulohazalardan aytish mumkinki, tarbiya jarayoni texnologiyalashtirishga nisbatan o'ta mas'uliyat bilan yondashuvni talab etadi.

Demak, tarbiya jarayoni mas'uliyat talab etadigan, uzluksiz jarayon ekan, u nafaqat auditoriyada, balki auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda, tarbiyaviy va axborot soatlarida, tarbiyaviy tadbir hamda ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda amalga oshiriladi. Buning uchun esa auditoriyada va auditoriyadan tashqari faoliyat tizimini muvaffaqiyatli loyihasini yaratish hamda shaxsiy yondashuvni talab etadi. Shaxsiy yondashuv talaba-yoshlarning shaxsiy sifatlarga tayanishni ko'zlaydi va o'qituvchidan quyidagilarni talab etadi:

- har bir faoliyatni olib borishda shaxs sifatlari tuzilishi darajalarini hisobga olgan holda tashkil etishi, ya'ni irsiyat bilan bog'liq bo'lgan temperament sathi: xolerik, melonxolik, sangvinik, flegmatik; psixik jarayon sathi: qobiliyat, tafakkur, hayol, diqqat va boshqalar; shaxs tajribasi sathi: bilim, ko'nikma va malaka, tajriba; shaxs yo'nalganligi sathi: ijtimoiy hayotga munosabati, qiziqishlari, shaxslararo munosabat, ehtiyoj kabilar;
- shaxsning ijtimoiy harakatchanligiga urg'u berish;
- shaxsni ijodiy, mustaqil, bilim olishga nisbatan faolliklarini oshirishga yo'naltirish;
- shaxsga bo'sh vaqtni samarali, mazmunli o'tkazish va undan umumli foydalanishni o'rgatish;
- mohirona tashxislash va shaxsiy sifatlarning real shakllanganlik darajasini bilish;
- shaxsning faolligiga tayanish;
- o'z-o'zini tarbiyalash mahoratini hosil qilish;
- shaxsning tashabbuskorligini rivojlantirish

Gap auditoriyada va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda talaba-yoshlarning faoliyatini to'g'ri tashkil etish ustida borar ekan, bu jarayon uning har bir faoliyatini alohida loyihalashni, pedagogik hamkorlikni va to'g'ri pedagogik ta'sirni talab etadi.

Talaba-yoshlar faoliyatini zamonauiy shaklda tashkil etish o'ziga xos murakkab va o'ta ijodiylikni talab etadigan jarayon bo'lib,

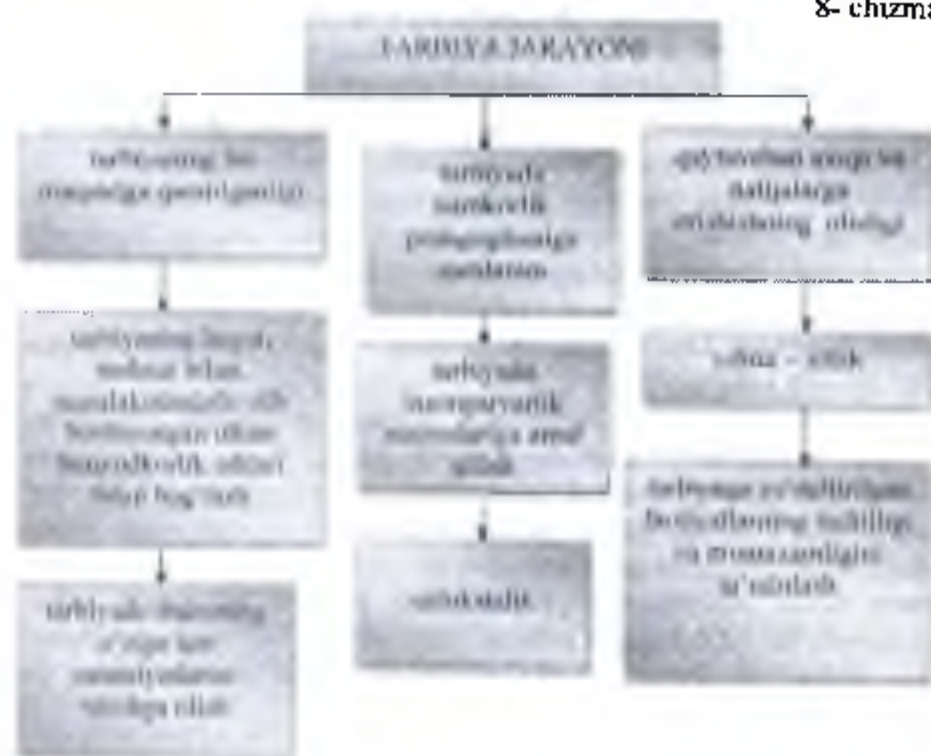
o'qituvchidan oluqur bilim, malaka, tajriba, xohish talab etgani kabi talaba-yoshdan ham intilish, mas'uliyat, shu narsaga nisbatan ehtiyojni talab etadi. Zero, auditoriyada va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar talaba-yoshlarning faoliyati har tomonlama rivojlanishining mezonlaridan biridir. Ushbu mezonlar esa albatta, tarbiya jarayonida amalga oshiriladi.

Tarbiya jarayonini-texnologiyalashtirish aniq maqsadga ijtimoiy g'oyaga asoslangan, hamda talaba-yoshlarda ma'naviy-axloqiy sifatlarini takomillashtirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning tashkiliy-texnik jihatdan uyushtirilishi demakdir.

Tarbiya jarayonining eng asosiy natijasi – har tomonlama va uyg'un kamol topgan yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirishdir.

Har bir faoliyatning o'ziga xosligi bo'lganidek tarbiyaviy jarayonning ham o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib ular quyidagilardan iboratdir:

8- chizma¹

¹ O'zining Ma'naviyat va boshqalar Pedagogika Toshkent: O'qituvchi, 2001 - yil, 308.

Bu o'ziga xoslik har doim bir-biriga bog'liq tarzda olib borilishi o'zining ijobiy samarasini beradi.

Hozirgi kunda "Barkamol shaxsni shakllantirish muammosining ijtimoiy zarurat sifatida e'tirof etilayotganligini nazarda tutadigan bo'lsak, tarbiya jarayonini tashkil etishga nisbatan yangicha yondashuvni qaror toptirish, mazkur jarayonni texnologiyalashtirishga erishish muhim pedagogik vazifalardan biri ekanligini yanada chuqurroq anglaymiz"¹

Tarbiyaviy tadbirlar – turli xil moddiy va ma'naviy ehtiyojlarga javob beruvchi, tarbiyaviy maqsadlarning yagona majmuasiga bo'y-sundirilgan, bir-biri bilan o'zaro hamkorlik qiluvchi, o'zida bir butun ta'limni ko'zda tutgan tarbiyaviy ta'sir majmuasidir. Ta'lim jarayoni alohida darslardan tashkil topgani kabi tarbiyaviy tadbirlardan tarbiya jarayoni vujudga keladi"²

Ana shunday maqsadlarga to'liq javob beradigan tarbiya jarayonini tashkil etishda o'qituvchi tomonidan yo'l qo'yiladigan e'tiborsizlik, mas'uliyatsizlik, bu ishga chin dildan yondoshmaslik turlicha salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Xususan:

- talaba-yoshlarda tarbiyaviy tadbirlarda ishtirok etishga, o'tkazishga nisbatan e'tiborsizlik munosabati shakllanadi;
- talaba-yoshlarda mustaqil fikrlash, ijodiy faoliyat yuritish imkoniyati chegaralanadi;
- tarbiyaviy tadbirlar talaba-yoshlarni har tomonlama mukammal bo'lib rivojlanishlari uchun xizmat qilishini anglab olinmaydilar va bu-larning hammasi faqat o'qituvchiga kerak degan xulosaning shakllanishiga olib keladi.

Umuman, tarbiyaviy tadbirlarga nisbatan texnologik yondashuv deganda quyidagilarga e'tiborni qaratish lozim. Ya'ni, ta'lim muas-sasasida o'tkaziladigan tadbirlarni mavzusi, g'oyasi talaba-yoshlar bilan hamkorlikda ularning tashabbuslari, xohishlarini hisobga olgan holda tanlash; rejalashtirilgan tadbir stsenariysini ishlab chiqishda talaba-yosh-larning ijodiy yondashuvlariga imkoniyat yaratish; tarbiyaviy tadbir mazmunida foydalaniladigan rollarni, biron-bir vazifani majburlab emas, balki, talaba-yoshlarning layoqati, qobiliyati, xohishlari, qiziqishlari va

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Pedagogik texnologiyalar"ning ta'limiy asoslarini belgilash to'g'risida" Qaroriga, 2000 y. 23.6.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Pedagogik texnologiyalar"ning ta'limiy asoslarini belgilash to'g'risida" Qaroriga, 2000 y. 23.6.

imkoniyatlarini hisobga olib taqsimlash; tadbirlarni olib borishda insonparvarlik va hamkorlik pedagogikasiga asoslanish.

Tarbiya jarayonini texnologiyalashtirishda mazkur jarayonni loyihalashtirish muhim ahamiyatga ega jarayon bo'lib, quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi.

Tarbiya jarayonini loyihalash bosqichlari:

1. Tarbiyaviy tadbirning dolzarbligini aniqlash va mavzaga doir materiallar yig'ish;
2. Tarbiyaviy tadbir maqsadi va vazifalarini belgilash;
3. Tarbiyaviy tadbir mohiyatini yoritishga xizmat qiladigan mazmun ishlab chiqish;
4. Tarbiyaviy tadbir shakl, metod, vositalarini tanlash;
5. Tarbiyaviy tadbirni o'tkazish bosqichi va vaqtini belgilash;
6. Tayyorlangan tadbirni repetitsiya qilish;
7. Ishtirokchilarni faoliyatlarini tashxislash;
8. Tarbiyaviy tadbirni amalda tashkil etish;
9. O'tkazilgan tadbirni tahlil qilish va yakuniy xulosa chiqarish;
10. Keyingi tadbirga tayyorgarlik ko'rish

Umuman olganda, auditoriyadan tashqari tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish tizimi *ko'p komponentli* bo'lib, unga talaba-yoshlarning quyidagi faoliyatlarini kiritish mumkin:

- o'quv guruhi tarkibida;
- o'quv yurti jamoasi tarkibida;
- individual (yakka tartibda);
- ijtimoiy birlashmalar va tashkilotlarda;
- klublar, to'garaklar, muzeylarda;
- mehnat jamoalarida;
- alohida fanlarni chuqur o'rganish chog'ida;
- o'quv yurtidan tashqarida madaniy dam olishning turli shakllarida²

Tarbiyaviy jarayonni komponentlarni o'z-o'zidan hamkorlik pedagogikasiga texnologik yondashuvni talab etadi.

Hamkorlik pedagogikasi texnologiyasi – bu tarbiyaviy jarayonda shaxs moslashuviga asoslangan pedagogik texnologiyadir. Bu texno-

²Quang B. „Shaxsning o'z-o'zidan o'rganish jarayonida innovatsion texnologiyalar Toshkent, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining „Faxrlar“ tashkiloti, 2010, 58-9.

logiya o'zida insonparvar falsafa, psixologiya va pedagogikani mujassam etadi. Hamkorlik pedagogikasi texnologiyasi markazida o'z imkoniyatlarini (o'zini namoyon etishni) maksimal darajada to'yobga chiqarishga intilgan nodir shaxs turadi. Hamkorlik pedagogikasi texnologiyasi shaxs xususiyatlari, uning shakllanishi kimligidir buyurtmasi asosida emas, balki o'zining tabiiy qobiliyatlariga muvofiq rivojlanishiga asoslanadi. Hamkorlik pedagogikasi texnologiyasi har bir shaxsning individual xususiyatlariga mos keluvchi tarbiyaning metodlari va vositalarini tadqiq etadi. Hamkorlik pedagogikasi shaxsga yondashuvdagi an'anaviy texnologiyaaning avtoritar, o'z qiyofasini yo'qotgan, jonsiz ko'rinishiga muhabbat, g'amxo'rlik, hamkorlik muhitini, shaxsning ijodi va o'zini namoyon qilishi uchun yaratilgan sharoitlarni qarama-qarshi qo'yadi.

Hamkorlik pedagogikasi mohiyati asosida bir-birini o'zaro tushunish, ma'naviy dunyosiga kirib borish, bu faoliyatning borishi va natijalarini birgalikda tahlil qilish bilan mustahkamlangan, tarbiya va tarbiyalanuvchining hamkorlikda rivojlanayotgan faoliyati yetadi. Hamkorlik jarayonida ikki sub'ekt birgalikda harakat qilishlari, sherik, partnyor bo'lishlari, yoshi ulug' va tajribalining tajribasizroq bilan ittifoq tuzishlari maqsadga muvofiqdir. Ulardan birortasi ham ikkinchisidan ustun turmasligi shart. Hamkorlik turli shakllarda amalga oshiriladi: hamdo'stlik, sheriklik, qayg'udoshlik, birgalikda ijod qilish, birga boshqarish.

Hamkorlik pedagogikasida inson shaxs texnologiyasi o'z oldiga shaxsga xos barcha to'laqonli fazilatlar majmumi rivojlantirishni maqsad qilib qo'yadi. Tarbiyalanuvchining shaxsiga, uning ichki dunyosiga, hali to'liq shakllanib ulgurmagan qobiliyati va imkoniyatlariga, erki va to'g'riligiga, mehribonligi va baxtiyorligining axloqiy quvvatiga e'tibor qaratish zarur bo'ladi. Maqsad – mazkur ichki quvvat va imkoniyatlarni kurashga olib chiqish, shaxsning yanada to'liq, erkin rivojlanishi yo'lida foydalanishdir.

Inson – shaxs texnologiyasi mohiyati quyidagilardan iborat:

- pedagogik munosabatlarni insoniylashtirish va demokratlashtirish;
- hozirgi sharoitlarda natija bermaydigan majburlash metodidan voz kechish;
- "Men" kontseptsiyasini shakllantirish;
- individual yondashuvni yangicha talqin qilish.

O'zbekiston Respublikasi tarbiyaviy jarayonida hamkorlik pedagogikasi texnologiyasi milliy mustaqillikning asosiy g'oyalari tayanadi. Hamkorlik pedagogikasining asosiy mafkurasi – bu ma'naviy boy, axloqiy va har tomonlama rivojlangan, ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini o'zida mujassam etgan shaxsni shakllantirishdir. Hamkorlik pedagogikasi texnologiyasi oldimizda turgan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish jarayoni bilan bog'liq vazifalarni hal etishda o'ziga xos ahamiyatga ega.

Biz tanlagan mavzu pedagogik texnologiyalardan foydalanib talaba-yoshlarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini takomillashtirish masalasi ekan, auditoriyada va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda ushbu fazilatarni takomillashtirishda foydalanish mumkin bo'lgan tajribali o'qituvchilar ish rejasidan nusxa keltiramiz. "Pedagogika va psixologiya" fakulteti 3 kurs talabalari bilan yil davomida olib borilgan tadbirlar namunasi:

Tadbiqlar	Muddati	Mas'ul	Natija
"Barkamol inson-zamon talabi" suhbat-munozara uyushtirish	Sentyabr	Dekanat kafedra mudiri, Guruh rahbari	Shaxsni davr talabi asosida yuksak axloq-odobli qilib tarbiyalash, barkamol inson qilib yetishtirish xususida to'liq ma'lumotga ega bo'ladilar, amaliy ko'nikmalari shakllanadi.
A. Navoiy asarlarida ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi talqini	Oktyabr	Guruh rahbari	A.Navoiy asarlarida ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi mavzusini tahlil qiladilar.
Sharq va G'arb faxrlasurlarining ma'naviy barkamol shaxs haqidagi mulohazalari	Novabr	Guruh rahbari	Sharq va G'arb faxrlasurlarining ma'naviy barkamol shaxs haqidagi mulohazalari bilan tanishadilar, fikr mulohaza yuritadilar.
"Hafot lo'qma" mavzusida bahs-munozara	Dekabr	Guruh rahbari	Hafot mehnat qilish bilan kamolotining asosi ekanligini anglab yetadilar.
Tasavvuf ta'limotida ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi masalasi talqini	Yanvar	Guruh rahbari	Tasavvuf ta'limotida ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi masalasi bilan tanishadilar.

"Tejankorlik – moddiy to'lanlik usosi barmida ma'naviy yetaklik ko'rsatkichi" mahalla ra'islari bilan uchrashuv	Fevral	Dekanat kafedra mudiri, guruh rahbari	Katalar tajribasini o'rganish. Hayot faoliyatlari bilan tanishish. Amaliy malukaga ega bo'lish
"Sahning tagi olin" davra stoli	Mart	Kafedra mudiri, guruh rahbari	Sabr-toqat, bardoshlilik, nafsni tiya bulish qoidalar haqida mulo-haza yuritadilar
Moddiy ehtiyojlarni qanday yo'llar bilan qondirish mumkin? savol-javob	Aprel	Guruh rahbari	Moddiy ehtiyojlar qanday yo'llar bilan qondirilishi va qoidalar haqida ma'lumotga ega bo'ladiilar.
Moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligiga erishishda qanday omillar muhim ahamiyatga ega?	May	Kafedra mudiri, guruh rahbari	Moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligiga erishishdagi omillarning muhim ahamiyati haqida tashavvurlari kengiyadi.
Insonni ma'naviy axloqiy tarbiyalangan barkamol shaxs bo'lib rivojlanishiga ilatlarning salbiy ta'siri va oqibatlari fakultet professor-o'qituvchilari bilan uchrashuv.	Iyun	Guruh rahbari	Insonni ma'naviy axloqiy tarbiyalangan barkamol shaxs bo'lib rivojlanishiga ilatlarning salbiy ta'siri va oqibatlari haqida erkin mulo-haza yuritadilar.

MAVZU: TEJAMKORLIK – MODDIY TO‘KINLIK ASOSI HAMDA MA’NAVIY YETUKLIK KO‘RSATKICHI

“KONTAKT” – “PIYOLA” TRENINGI

Trening maqsadi: talabalarining ma’naviy va moddiy hayot uyg‘unligiga erishish yo‘llari haqidagi bilimlarini amaliy ko‘nikmaga aylantirish; talabalarda axloqiy fazilatlarini ta’minlashga erishishi; ijodiy mulohazani yuzaga keltirish.

Mashg‘ulotni o‘tkazish tartibi. Talabalar doira shaklida joylashadilar. O‘qituvchi talabalardan biriga piyola beradi va undan qo‘liga olgan piyolani yonidagi guruhdoshiga berishini so‘raydi. Lekin, har bir talaba guruhdoshiga piyolani uzatayotganda ma’naviy va moddiy hayot uyg‘unligiga erishish omillaridan birini aytishi, so‘ngra piyolani uzatishi lozimligini tushuntiradi. Piyola berayotgan talaba avval aytilgan so‘zlardan foydalanmasligi talab etiladi. Agar ishtirokchi aytilgan so‘zlardan foydalansa, u holda ishtirokchi zimmasiga biron-bir topshiriq yuklatiladi. Masalan, mavzuga mos hikoya tuzish yoki aytib berish kabi.

“Piyola” treningi davradagi barcha talabalar navbat bilan ishtirok etganlaridan so‘ng yoki eng original fikrlar tugaguncha davom etiriladi. Yuklatilgan topshiriqlar bajarilgandan so‘ng trening yakunlanadi.¹

“QADAM-BAQADAM” TRENINGI

Trening maqsadi: Talabalarini, ma’naviy va moddiy hayot uyg‘unligi fazilatlarini, odob axloq savodxonligini tekshirish.

Mashg‘ulotni o‘tkazish tartibi. Mashg‘ulot jarayonida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan har bir ish bir qadam deb olinadi va har bir qadamda talabalar biron-bir faoliyatni bajaradilar. Misol tariqasida, “Ma’naviy va moddiy hayot uyg‘unligiga tegishli bo‘lgan fazilatlar va iltifatlarini ayti” mavzusidagi mashg‘ulotni o‘tkazish tartibini keltiramiz:

¹ Qizilqum, K. Tadqiqot metodlari va boshq. Tartibida amaliyotdagi texnologiyalar Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “100 ta ildiz” jamoatlarida, 2019. – B.27.

1-qadam – talabalar berilgan tarqatma materiallarga yozilgan fazilatlarini o'qib chiqadilar va qarshisiga shu fazilatga tegishli bo'lgan illatlarini yozib chiqadilar:

- Halollik –
- Saxiylik –
- Saxovatpeshalik –
- Kamtarlik –
- Ochiqko'ngilik
- Tejamkorlik –

2-qadam – talabalardan har bir fazilatning mazmunini yoritib berishlari so'raladi.

3-qadam – kichik guruhlariga bo'linib oladilar va mana shu so'zlardan foydalanib ibratli hikoyalar tuzish tavsiya etiladi.

4-qadam – vazifa nihoyasiga yetgach guruhlar hikoyalarini o'qib eshittiradilar va mavzu yuzasidan savol-javob tashkillashtiriladi.

5-qadam – guruh faoliyati baholanadi.

6-qadam – mashg'ulot yakunlanadi¹

“PEDAGOGIADA” TRENINGI

Mashg'ulotning o'tkazilish tartibi. Talabalar 5 ta stolga 5 tadan bo'lib joylashib oladilar. O'qituvchi trening vazifasi bilan talabalarni tanishtiradi va ularga oldindan tayyorlab qo'yilgan tarqatma materiallarni tarqatadi. Tarqatma materiallarga quyidagi mavzular yozilishi mumkin:

- Mol-dunyo to'plashga munosabat;
- Moddiy ehtiyoj ko'rinishlari;
- Xorijiy tadbirkorlar Sizga katta moddiy mablag'ga ega bo'lishingizga imkon beruvchi ishni taklif qilishmoqda;

Yoshlarni moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligi ruhida tarbiyalash.

O'qituvchi taklif etilgan mavzulardan birini talabalar xohishlariga binoan tanlab oladi va ulardan mavzu yuzasidan bir-birlari bilan fikrlashib mavzuga oid bo'lgan ijobiy va salbiy jihatlarini tahlil etadilar va tarqatmalarda ifodalaydilar. Masalan:

¹ Qarang, R. Salimulomiddin va boshq. Faoliyadli innovatsion texnologiyalar Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tale'dul" jamg'armasi, 2010.-B-41

PEDAGOGHADA		
Moddiy mablag' va boylikka munosabat		
Ijobiy tomoni		Salbiy tomoni

Vazifalar nihoyasiga yetgach, guruh a'zolari navbatma-navbat taqdimot qiladilar. Qolgan guruh vakillari ma'lumotlarni diqqat bilan tinglaydilar. Shundan so'ng talabalar mavzuga o'z fikrlarini bildirishlari yoki savollar berishlari mumkin bo'ladi. Har bir guruhda himoya nihoyasiga yetgach o'qituvchi mavzu bo'yicha o'z fikrlarini bildiradi, ishtirokchilarga minnatdorchilik bildirib treningga yakun yasaydi.

“PANORAMA” TRENINGI

Trening maqsadi: talabalarning aniq bir tanlangan muammoni yakka tartibda yoki kichik guruhlarda o'zaro fikr yuritib hal etish, echimini topish, turli fikrlardan eng zaturini tanlab olish va ularni umumlashtirish hamda o'z fikrlarini ma'qullay olish malakasini takomillashtirish.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi. O'qituvchi yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan illatlar ta'magirlik, bema'nilik, manfaatparastlik, nopoklik, kibrilik, adolatsizlik, isrofgarchilik kabilarni keltirib chiqadigan sabablari, ularning oqibatlari, insonning jamiyatdagi mavqeiga ularning ta'siri haqida talabalarga ma'lumot beradi va bahs-munozara olib boradi. Illatlardan holi bo'lish, bunday illatlarga qarshi kurasha olish mumkinligini anglab etish mala-kasi rivojlanadi.

O'qituvchi ushbu bahs-munozaradan so'ng talabalarni umumiy sonidan kelib chiqib, 4 yoki 5 kishidan iborat kichik guruhlariga ajratadi. So'ngra talabalarga mashg'ulotni o'tkazish tartibini tushuntiradi. Har bir kichik guruhga avvaldan tayyorlab qo'yilgan tarqatma materiallarni tarqatadi. Tarqatma materialdagi "Adolatsizlik va uning oqibatlari" mavzusiga tegishli bo'lgan ma'lumotlar bilan tanishib chiqishlarini taklif etadi va ajratilgan bo'limga har bir guruh kelishini o'z mulohaza-

zalarini yozishlarni so'raydi. Ushbu vazifani bajarish uchun vaqt belgilaydi. Guruhlar vazifani bajarishga kirishadilar. 1-bosqich nihoyasiga yetgach, o'qituvchi tarqatma materiallarni guruhlararo almastiradi. Masalan, guruhlar soni 4 ta bo'lsa, u holda 1-guruh materialni 2-guruhga, 2-guruh materialni 3-guruhga, 3- guruh materialni 4-guruhga va 4-guruhniki 1-guruhga kelib tushadi. Guruh a'zolari o'zaro kelishgan holda yozilmay qolgan illatlarga o'z fikrlarini yozadilar. 2-bosqich bajarilgach, tarbiyachi yana tarqatma materiallarni almastiradi. Shu tariqa tarqatma materiallar o'z joyiga kelguncha almastiriladi. Guruhlar esa har gal yozilmay qolgan illatlarga o'z fikrlarini yozib boradilar.

3-bosqichda talabalar tarqatma materialdagi yozilgan fikrlarni diqqat bilan o'rganib chiqadilar, ularni umumlashtirgan holda umumiy bir fikrga keladilar va guruh a'zolari ichidan bir vakil taqdimot uchun tayinlanadi. Taqdimot uchun aniq vaqt belgilanadi. Taqdimot vaqtida boshqa guruh a'zolari ushbu masala yuzasidan qo'shimcha qilishlari va o'z fikr-mulohazalarini bildirishlari mumkin bo'ladi. O'qituvchi bu jarayonda tartib intizomni ta'minlab turishi lozim.

4-bosqich. Taqdimot tugagach, o'qituvchi "Adolatsizlik va uning oqibatlari" mavzusi bo'yicha bildirilgan barcha fikrlarni umumlashtiradi, ularning isboti sifatida vidiomaterial ko'rsatishi mumkin. O'qituvchi talabalarga mana shunday masalalarga oydinlik kiritishi mumkin bo'lgan manbalar: kitoblar, filmlar, gazeta yoki jurnallar. Quyida biz ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligiga zid bo'lgan illatlardan birin misol tariqasida keltiramiz.

«Adolatsizlik va uning oqibatlari»

Muammolar	Yuzaga kelish sabablari	Sahiy oqibatlari	Hal etish yo'llari	Nimalarni qarshi qo'yish kerak	Shaxslar men (biz) nima qilishimiz mumkin
Qonun va jamiyat taraqqiylarining buzilishi					
Milliy madaniyatdan judo qilishga intilish					
Millatga nishatan					

genetoid				
uyushtirish				
Odamlarga				
behisandlik				
Ona yurtidan				
zo'rlik bilan				
ko'chirish				

Yuqorida keltirilgan fikrlardan ko'rinib turibdiki, innovatsion texnologiyaning eng asosiy negizi bu o'qituvchi va talabaning hamkorlik faoliyatini belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga erishishi va ushbu jarayonni mohirona tashkil etish va olib borishdadir. Bu muvaffaqiyatga erishish o'qituvchi tomonidan tanlangan texnologiyalarga bog'liqdir. Ya'ni, ta'lim-tarbiya jarayonida, maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo'llaniladigan har bir tarbiyaviy texnologiya o'qituvchi va talaba o'rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, ta'lim-tarbiya jarayonida talabalar mustaqil fikrlay, ijodiy ishlay olsalar, izlansalar, tahlil eta olsalar, mavzu yuzasidan o'zlari hulosalar chiqara olsalar, o'z-o'zlariga baho bera olsalar, o'qituvchi tomonidan ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yarata olinsagina mahoratkorona, maqsadli va samarador tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayoni bo'la oladi.

Biz tanlagan mavzu pedagogik texnologiyalar asosida talaba-yoshlarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini takomillashtirish auditoriyada va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda amalga oshiriladi. Buning uchun har bir o'qituvchi mashg'ulotning oldindan texnologik xaritasini mukammal ishlab chiqqan bo'lishi talab etiladi.

Mashg'ulotning texnologik xaritasini tuzish o'qituvchi tajribasi, qo'ygan maqsadi va ixtiyoriga bog'liq bo'ladi. Texnologik xarita qanday tuzilgan bo'lmasin, unda mashg'ulot jarayoni yaxlit tarzda aks etgan bo'lishi hamda aniq belgilangan maqsad, vazifa va kafolatlangan natija, mashg'ulotni tashkil etishning texnologiyasi to'liq o'z ifodasini topishi kerak. Texnologik xaritada mashg'ulotning barcha qirralari mukammal namoyon etilishi talab etiladi.

Quyida biz misol tariqasida «Ma'naviyat asoslari», «Dinshunoslik», «Qadriyatlar falsafasi» kabi fanlarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlaridan halollik va imonlilik bilan bog'liq bo'lgan mavzularda o'tkaziladigan mashg'ulotni oldindan loyihalashtirilgan texnologik xaritasini keltiramiz.

TEKNOLOGIK XARITA

MAVZU:	HALOLLIK VA IMONILIK MEZONLARI
MAQSAD VA VAZIFA	Talabalarda halollik va imonilik fazilatining mohiyati va uning insonning jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishidagi va rivojlanishdagi ahamiyati, halollik va imonilik fazilati mezonlari haqidagi mavjud bilimlarini mustahkamlash. Halollik va imonilik fazilati mezonlarini tasnifi bilan tanishtirish. Mavzuga oid tarqatma materiallarni yakka va guruhlarda o'zlashtirib olishlari, yangi interfaol metodni o'rganib olish malakalarini shakllantirish. Kerakli tarqatma materiallarni tayyorlash, mavzuni qay darajada o'zlashtirganliklarini nazorat qilish, ularning bilimlarini baholash.
O'QUV JARAYONI MAZMUNI	Halollik va imonilik fazilatlarini adabiyotlardagi talqini Halollik va imonilik fazilati mezonlari. Imonilik fazilatining mohiyati.
O'QUV JARAYONINI AMALGA OSHIRISH TEXNOLOGIYASI	Shakl: laboratoriya, yakka tartibda, kichik guruhlarda, 80 daq. Metod: "Bumerang" texnologiyasi Vosita: tarqatma materiallar, sxema Usul: bahs-munozara, savol-javob, nutq Nazorat: og'zaki, yozma, o'z-o'zini nazorat Baholash: rag'batlantirish, mezoniy baholash
KITILADIGAN NAJJALAR	O'qituvchi: Talabalar tomonidan halollik va imonilik fazilatlarining mazmun mohiyatini chuqur anglab olishlari va ushbu fazilatlarini o'zlarida yanada mustahkamlanishiga erishadi. Talabalar faolligini oshiradi. Talabalarda darsga nisbatan qiziqish uyg'otadi. Yangi interfaol metodni o'rganishlariga yordam beradi. Mavzuni o'zlashtirganlik darajasini nazorat qiladi, bir vaqtin ichida barcha talabalarni baholaydi. Talaba: Mavzu yuzasidan nazariy bilimlarni amaliy tadbiq etish malakasi mustahkamlanadi. Yakka va guruhlarda ishlaydi. Nutqi rivojlanadi va eslab qolish qobiliyati kuchayadi. Interfaol metod haqida ma'lumot oladi va amaliyotda qo'llay olishni o'rganadi. O'z-o'zini nazorat qilishni o'rganadi. Qisqa vaqt ichida ko'p ma'lumotga ega bo'ladi.
KELGUSI REJALAR	O'qituvchi: Yangi interfaol metodni o'zlashtirish va darsga tadbiq etishni, takomillashtirish. Adabiyotlar o'qib o'rganish. Mavzuni hayotiy voqealar bilan bog'lash

qarshi va
o'zgarishlari

Talaba: Matn bilan mustaqil ishlashni o'rganish. Nutqini rivojlantirish, mavzu yuzasidan qo'shimcha ma'lumotlar izlab topish, ularni o'zlashtirish. O'z fikri va guruh fikrini tahlil qilib bir yechimga kelish malakasini hosil qilish.

O'qituvchi tomonidan o'qitilayotgan fanning har bir mashg'uloti uchun ishlab chiqiladigan yuqorida keltirilgan texnologik xarita unga faqat bir butun, yaxlit holda tasavvur etib yondashishga, belgilagan maqsaddan erishish lozim bo'lgan natijani oldindan aniq ko'ra olishga yordam beradi. Shu bilan birga talaba imkoniyati, ehtiyojini hisobga olgan holda tuzilishi, uni ta'lim markaziga olib chiqishga, ta'lim jarayonini takomillashtirishga asos bo'la oladi. Bu xatti-harakat ta'lim samaradorligini oshirishga imkon beradi.

"BAHSLASHUV" TEXNOLOGIYASI

Mashg'ulotning maqsadi: Talabalarning o'zaro munosabatlarini mustahkamlash, bir-birlariga har doim har qanday sharoitda yordam berishga tayyor turishlari lozimligini, guruhda o'zaro hamjihatlikni shakllantirish uchun ushbu texnologiyalardan foydalanib turish o'zining ijobiy natijasini beradi. Chunki bunday bahslar talabalarni har bir masala yuzasidan fikr mulohazali bo'lishga, o'z fikrlarini charxlab olishga va shu bilan birga turli muammolarga nisbatan munosabatlarini aniqlab olishga yordam beradi. Mayzularni talabalar ixtiyoriga havola etgan holda tanlanishi va albatta, tanlangan mavzular qiziqarli, bahs-munozara yuritishga chorlovchi, muammoli bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Bahslar talabalarni ba'zi yangilash fikrlarga qarshi kurashishga o'rgatadi, atrofdagi hayotdagi voqealarni tushungan holda to'g'ri sharhlashga, o'z fikrlarida muqim turishga, no'rin bildirilgan fikrlarga o'z vaqtida qarshilik ko'rsatishga hamda har bir fikrni to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini aniqlab olishga, shu bilan bir qatorda guruhdoshlari bilan bahslashish, ta'sir eta olish madaniyatiga ham o'rgatadi. Albatta, bahslarni natijasi ularni oldindan tayyorgarlik darajalariga ham bog'liq bo'ladi.

Texnologiyani o'tkazish tartibi:

- bahs mavzusini tanlash va uni tasdiqlab olish;
- tarbiyaviy vazifalarni aniqlab olish;

- oldindan bahs mavzusini o'lon qilish va bahs davomida mulokama qilinadigan savollarni belgilab qo'yish;

- qo'shimcha materiallarni to'plash;

- bahsni tashkil etish uchun boshlovchilarni tayinlash;

- bahs o'tkaziladigan joyni jihozlash;

Bahslashuv qoidalari:

- bahslashishdan oldin, avval nima demoqchi bo'lganini yaxshilab o'ylab olish;

- fikrlarni aniq ketma-ketlik bilan, mantiqiy tuzilmasini o'ylab olish;

- aniq dalil bo'la oladigan, asosli fikrlarni bayon etish;

- fikr bildirgan guruhdoshlarini fikriga qo'shilmasdan, masxaramasdan o'z fikrini isbotlashga urinish;

- avval aytilgan fikrlarni takror-takror aytayermaslik;

- bahslashish vaqtida baqirib, hayajonlanib, o'midan turib ketmasdan o'zini tata bilish;

- bahslashish jarayonida guruhdoshlarini hurmat qilish, ularni hafa qilmaslik, shaxsiga tegadigan gaplardan tiyilishga harakat qilish lozim.¹

Bahs o'tkaziladigan joyni jihozlashga ham o'ziga xos talablar qo'yiladi. Joyni qanday bo'lishi bu o'qituvchi mahoratiga uning talabalar bilan hamkorligi belgisi hisoblanadi. Bahs o'tkaziladigan joyga Mutafakkir olimlarni, shoirlarni, donishmandlarni ibrathi so'zlarini ilib qo'yish ham maqsadga muvofiqdir.

Masalan:

“O'qish san'ati o'zganing xylagina ko'magi yordamida fikr yuritish san'atidir. O'qish o'zga bilan birgalikda fikrlash, o'zganing fikrini mulohaza qilib ko'rish, o'zimizning fikrlarimizga o'xshash va unga zid fikrlarni hayoldan o'tkazish demakdir”²

Emil Fage

“Zehningni kengaytirma, chuqurlashtir, toki nar taratuvchi oynaning olov nuqtasiga o'xshab aqlingning butun harorati va butun shuuri ham bir nuqtaga jam bo'lsin”³

Klod Gelvetsiy

¹ Qariyov: R. Ibratimovlar. O'z qay jarayonida interfaol usullar va pedagogik texnologiyalarni qo'llash usuliyati. — T. 2008. B-10-11

² Barhamel avkol orzuil. — T. 1900 y. 192-b

³ O'sha asar. 242-b

“Kim kunarni desa, u dono bo’lur,
Nodonlar qudrat deb boylikni bilur”¹

Abdurahmon Jomiy

“Umring butun ma’nosi mavhumlikni to’htovsiz zabt etish,
tobora va hamisha ko’proq bilishga intilishdir”²

Emil Zolya

“Kimki o’rganishni uyat, or demas,
Suvdan dur topadi,
Toshdan la’l, olmos”³

Nizomiy Ganjaviy

Bahsda muhokama qilinadigan mavzular talabalarni hayot tarziga tegishli, zamonaviy bo’lishi har doim ham gapiravermaydigan, o’z fikrini erkin bera olmaydigan talabalarga ham ijobiy ta’sir etadi.

Talabalarni darsdan bo’sh vaqtlarda va talabalar turar joylarida, ochiq tabiat qo’ynida, axborot soatlarda, tarbiyaviy soatlarda, talabalar turar joylarining “Ma’naviyat va ma’rifat” xonalarida o’tkazish mumkin bo’lgan bahslarni talabalarda ma’naviy va moddiy hayot uyg’unligi fazilatlarini takomillashtirish mavzusi bo’yicha namunasini keltiramiz:

- Bugungi kunda zamonaviy barkamol shaxs qanday fazilatlar egasi bo’lishi kerak?
- Nima savob-u, nima gunoh?
- Ma’naviy va moddiy hayot uyg’unligi mezonini qanday ifodalash mumkin?
- Mol-dunyo to’plash masalasiga qanday munosabatdasiz?
- Nafsi tiya bilishlikning qanday yo’llari mavjud?
- Bepul narsaning bahosi qancha?
- Halol, inonli shaxs bo’lish mezonlari mavjudmi?
- Qanoatlilik qanday fazilat? U insonga nima beradi?
- Axloqiy fazilatlarni o’zlashtirish omillarini bilasizmi?

Bahslarni o’tkazishda talabalardan bitta yoki ikkita boshqaruvchi tayinlanadi. Ular zimmasiga kirish so’zi bilan bahsni boshlash, bahsni olib borish va jarayonni muhokama qilish vazifasi yuklatiladi.

¹ Berkamotli avlod erzumi. — T. 1999-y. 181-b.

² O’sha asar. 194-b.

³ O’sha asar. 179-b.

“Bahslashuv” texnologiyasini muvaffaqiyati boshlovchilarga ham bogʻliq boʻladi. Shu bilan birga har qanday vaziyatda oʻqituvchi ularga yordam berishga tayyor turishi maqsadga muvofiq. Odatda bahslar oʻqituvchilar tomonidan muhokama etilgan yoki echilgan muammolarni umumlashtirish hamda biror kerakli tavsiyalar berish va kelgusida oʻtkaziladigan bahslar mavzusini aniqlash bilan yakunlanadi. Bahslarni muvaffaqiyati ularni oʻtkazishda tayyorlangan mavzuga va beriladigan savollarga ham bogʻliqdir.

Talaba-yoshlarda maʼnaviy va moddiy hayot uygʻunligi fazilatlarini takomillashtirishda oʻtkazish mumkin boʻlgan baʼzi mavzudagi bahslarning taxminiy savollarini keltiramiz.

MAVZU: MA'NAVİY VA MODDIY HAYOT UYG'UNLIGI MEZONINI QANDAY IFODALASH MUMKIN?

Savollar:

- “Maʼnaviy ehtiyoj” tushunchasi shaxsan Siz uchun nimanı anglatadi?
- Sizningcha, maʼnaviy ehtiyoj qanday qondiriladi?
- Jismoniy va aqliy kamol topishda maʼnaviy va moddiy hayot uygʻunligining bogʻliqligi nimada?
- Oʻzlikni anglashni qanday tushunasiz?
- Maʼnaviy va moddiy hayot uygʻunligi masalasiga oid faylasuf-larning fikrlaridan keltira olasizmi?
- Tut bargichalik qimmatining yoʻqmi,
Ipak qurtichalik himmating yoʻqmi?
Gap nimia haqida boryapti? Izohlang.
- Shaxsan Siz qanday maʼnaviy-arloqiy sifatlarga egasiz?
- Qoʻlingizdagi mavjud mablagʻni Sizning maʼnaviy ehtiyojlaringizni qondira oladigan qanday narsalarga sarflaysiz?
- Oʻqib-oʻrgangan bilimlaringiz moddiy farovonlikka erisha olishingizga qay darajada yordam bera oldi?

MAVZU: MOL-DUNYO TO'PLASH MASALASIGA QANDAY MUNOSABATDASIZ?

Savollar:

- Mol-dunyoga nisbatan o'z munosabatingizni bildiring.
- Mol-dunyo to'plashga inson o'z umrini bahshida qilishi mumkinmi?
- Omonatga hiyonat qilma! degan hikmatga munosabatingiz qanday?
- "Mol-dunyo kasofati" deganda nimani tushunasiz?
- Mol-dunyo to'plash masalasida ochko'zlik bilan qo'li ochiqlikni qanday tushunasiz?
- Ro'zg'or tebratishda mol-dunyodan foydalanish yo'llari bor deb o'ylaysizmi?

MAVZU: AXLOQIY FAZILATLARNING EGALLASH OMILLARINI BILASIZMI?

Savollar:

- Axloqiy fazilatlarni egallashda ma'naviy tarbiyaning o'rni qanday baholaysiz?
- Axloq masalasida inson yashayotgan, o'qiyotgan jamoaning ta'siri bo'lishi mumkinmi? Bo'lsa qanday?
- Axloqning "yaxshi", "yomon" turlari. Buni siz qanday tushunasiz?
- Kimlarni axloqli deb aytish mumkin?
- Barcha insonlarni axloqli deb aytsa bo'ladimi?
- Siz o'zingizni axloqli deya olasizmi?

"QARAMA-QARSHI MUNOSABAT" METODI

Texnologiyaning maqsadi. Bu mashg'ulot talabalarni o'zlashtirgan bilimlarini tahlil va analiz-sintez qilish asosida hamda ikkinchi darajali ma'lumotlar sifatida guruhlariga ajratish imkonini beradi. Shu bilan birga ularda berilgan mavzuga nisbatan tahliliy yondashuv, mavzuni umumiy mohiyatini chuqur anglab olishlariga yo'naltirilgan.

Ushbu metod avval talaba bilan yakka ishlash so'ngra kichik guruhda ishlash orqali tashkil etiladi. Mashg'ulotda talabalarga yakka tartibda va guruhlarda ishlashlari uchun oldindan tayyorlab qo'yilgan tarqatmalar tarqatiladi. Bunda ular avval yakka tartib so'ngra, kichik guruhlarda va jamoada ishlaydilar. «Qarama-qarshi muno-sabat» texnologiyasidan bo'lim yoki boblar bo'yicha yakuniy darslarni tashkil etishda foydalanilsa yanada samaraliroq bo'ladi.

Texnologiyaning qo'llanishi: ma'ruza, laboratoriya, seminar va talabalarni bo'sh vaqtlarini samarali tashkil etishda foydalanish mumkin.

Mashg'ulotda foydalaniladigan vositalar: A-4 formatdagi qog'ozlar va markerlar.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

1. Mavzuni umumiy mazmuni yodga olinadi va mashg'ulot ketma-ketligi talabalarga tushuntiriladi;
2. Mavzuni mohiyatini yorituvchi tushunchalar aniqlanadi;
3. Ular muayyan ketma-ketlikda qayd etiladi;
4. Tushunchalar shaxsiy yondashuv asosida muhim bo'lgan va muhim bo'lmagan tushunchalar tarzida guruhlanadi;
5. Jadval tuzilib, uning 1-ustuniga muhim bo'lgan 2-ustuniga muhim bo'lmagan tushunchalar yoziladi;
6. Avval yakka tartibda so'ngra kichik guruhlarda vazifalar muhokama qilinadi;
7. Kichik guruhlar o'z ishlarni o'qib yeshittiradilar va guruh fikr-mulohazalari jamoada muhokama etiladi;
8. Jamoaning umumiy fikriga ko'ra yakuniy xulosani ifoda etuvchi jadval yaratiladi.

Izoh: har bir o'qituvchi ushbu texnologiyadan o'z fa'lining mazmuni mohiyatidan kelib chiqib foydalanishi va maqsadim, shart-sharoitni hisobga olgan holda keragicha o'zgartirishi mumkin.

Talaba-yoshlarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini takomillashtirishda, ularni o'zlashtirishda ongli munosabatni tarbiyalash va samaradorligini oshirishda qo'llash mumkin bo'lgan quyidagi jadvalni e'tiboringizga havola etamiz.

Yakka tartibda ishlarni tashkil etishda foydalanish uchun:

Mavzuning ahamiyati

Fazilatlar		Illatlar	
1	Oqillik	1	Bema'nilik
2	Olijanoblik	2	Manfaatparastlik
3	Bag'rikenglik	3	Bag'riqarolik
4	Halolik	4	Nopoklik
5	Mehnatsevarlik	5	Yalqovlik
6	Ijodkorlik	6	Ig'vogartlik
7	Yaratuvchanlik	7	Buzg'unchilik
8	Oliyhimmatlilik	8	Behimmatlilik
9	Saxiylik	9	Nokaslik
10	Saxovatpeshalik	10	Xudbinlik
11	Kamtarlik	11	Kibrtilik
12	Ochiqko'ngillik	12	Manmanlik
13	Adolatparvarlik	13	Adolatsizlik
14	Mehribonlik	14	Shafqatsizlik
15	Tejamkarlik	15	Isrofgarchilik

Guruhlarda ishlarni tashkil etish uchun:

Mavzuning ahamiyati

Ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy hayotidagi o'rni.		Insonni ma'naviy axloqiy tarbiyalangan barkamol shaxs bo'lib rivojlanishiga illatlarning salbiy ta'siri.	
1		1.	
2		2	
3		3	
4		4	

“MULOQOT” TEXNOLOGIYASI

Texnologiyaning tavsifnomasi. Ushbu texnologiya talabalarning ta'lim jarayonida faolligini oshirib, mustaqil fikr-mulohaza yuritishlarini ta'minlashga va ularda bahs-munozara yuritish madaniyatini rivojlanishiga asoslanadi. Muloqot texnologiyasi asosan kichik guruhlariga ajratilgan holda olib boriladi.

Texnologiyaning maqsadi. Tanlangan mavzuga talabalarni munosabatlarini aniqlash, guruhlarda ishlash orqali biri-birlariga nisbatan hurmat hissiini tarbiyalash, o'zaro hamkorlik munosabatlarini mustahkamlash, o'zaro erkin holda muloqatga kirisha olish malakalarini rivojlantirish.

Texnologiyani qo'llash. Fakultativ, laboratoriya, amaliy mashg'ulotlarda va talabalar bo'sh vaqtlarini tashkil etishda hamda tarbiyaviy soatlarda qo'llash mumkin. Muloqot texnologiyasini tabiat qo'yida o'tkazish ham ijobiy natija beradi.

Mashg'ulotda foydalaniladigan vositalar. Vatman qog'oz, markerlar.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

- o'qituvchi talabalarni mashg'ulot tartib qoidalarini bilan tanishtiradi va mashg'ulotni bosqichma-bosqich o'tkazilishini tushuntiradi;
- o'qituvchi ko'rsatmasi bo'yicha talabalar kichik guruhlariga bo'linadilar;
- har bir guruh jamoasi o'zlarini tanlagan mavzu yuzasidan tayyorgarlik ko'ra boshlaydilar masalan, ko'rgazmali materiallar, rivojot, olim va donishmandlarning fikrlari va boshqalar bo'lishi mumkin;
- o'qituvchining ko'rsatmasiga binoan guruhlar o'rtasida mavzu yo'nalishlari bo'yicha muloqot boshlanadi;
- muloqot davomida o'qituvchi guruhlar tomonidan bildirilgan fikrlarni maqsadli yo'naltirib boradi va kichik guruhlar tomonidan yoritilgan asosiy mavzularga o'z mulohazalarini bildiradi va muloqotni yakunlaydi

Texnologiyani o'tkazish bosqichlari:

I-bosqich. O'qituvchi muloqotning mavzusini aniqlashdan boshlaydi. Masalan, talabalarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini tarkib topishiga olib keladigan taxminiy mavzularni keltiramiz. “Ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi — inson umrining mezonini bo'la oladimi yoki yo'q?”. “Mol-dunyo to'plashga ko'ngil bog'lash nodonlikmi yoki fazilatmi?”. “Nafs insomning moddiy o'zligini yoki ma'naviyatini?”

naviy?" "Moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligiga erishishda intellekt roli o'ynaydimi?" Taklif etilgan mavzular ichidan eng maqbulini aniqlab oladi. Talabalarni guruhlariga ajratib ularni tayyorgarlik ko'rishlari uchun shart-sharoit va imkoniyat yaratadi. Sharoitdan kelib chiqib aniq vaqt ham belgilanadi.

2-bosqich. Har bir guruh a'zolari mavzular mohiyatidan kelib chiqib kerakli materiallarni tayyorlaydilar. Masalan, videofilm, rasmlar, donishmandlar o'g'itlari, rivoyatlar, maqolalar bo'lishi mumkin. Shundan so'ng kichik guruhlardan bittadan vakil tayyorlanadi qolganlarga esa qo'shimcha qilish imkoniyati beriladi.

3-bosqich. Guruhlar himoyaga tayyor bo'lgach, o'qituvchi navbat bilan guruhlar taqdimotini ta'minlaydi. Tayyorlangan vakil guruh nomidan so'zga chiqib, mavzu bo'yicha tayyorlangan materiallarni namoyish etadi. Guruh vakilining so'zi tugagach, jamoaning boshqa a'zolari o'z fikr-mulohazalarini qo'shimcha qilishlari mumkin bo'ladi.

4-bosqich. Mashg'ulotning 3-bosqichidagi kabi bu bosqichda ham o'qituvchi navbatdagi guruh vakiliga himoya uchun so'z beradi.

5- bosqich Bu bosqichda kichik guruhlar bir-birlariga o'zlarini qiziqtirgan savollar berishlari uchun imkoniyat yaratiladi. Savollarga javob berishda har bir guruh a'zosi o'z fikrlariga boshqalarni ham ishonitirishga va fikrlarini isbotlashga xarakat qilishlari lozim bo'ladi. Bu holat o'qituvchi tomonidan kuzatib boriladi va jarayon samimiy tarzda boshqarilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

6- bosqich. O'qituvchi har ikkala tomonning savollarga javoblari, izohlari va fikr-mulohazalari nihoyasiga yetgach, talabalar aytgan fikrlar o'qituvchi tomonidan umumlashtiriladi va bu masala yuzasidan mulohazalarini bayon etadi. Lozim bo'lsa berilgan savollarga izoh berib o'tadi. Mashg'ulot nihoyasida har ikkala guruhga ishtiroklari uchun minnatdorchilik bildirib mashg'ulotga yakun yasaydi.

"BUMERANG" TEXNOLOGIYASI

Texnologiyaning maqsadi. Talabalarni tarqatilgan tarqatma materiallardan foydalana olish va berilgan mavzu yuzasidan bahs-munozaraga kirisha olish malakasini rivojlantirish.

Texnologiyani o'tkazish bosqichlari:

- Talabalar 4-5 kishidan iborat kichik guruhlariga ajratiladi va har bir guruh a'zosi mavzu yuzasidan tarqatmalar tarqatiladi.

- guruhlarga berilgan matn yakka tartibda alohida o'rganishlari, eslab qolishlari, matnni o'zlashtirib olishga harakat qilishlari lozim bo'ladi. Buning uchun o'qituvchi tomonidan 15 daqqa vaqt belgilanadi.
- o'qituvchi talabalarga tartib raqamlari yozilgan kichik qog'ozlardan bittadan tortib olishlarini taklif etadi (guruhda 5 kishi bo'lsa, qog'ozdagi raqamlar 1,2,3,4,5 etib tayyorlanadi). Guruhlardagi barcha tinglovchilar raqamlar yozilgan qog'ozdan olishlari kerak. Nechta guruh bo'lsa, shuncha guruh a'zolari soniga qarab raqamlar yozilgan qog'ozlar tayyorlanadi.
- raqamlar bo'yicha talabalardan yangi guruhlar tuziladi, ya'ni 1 raqamini olganlar 1-stolga, 2 raqamini olganlar 2-stolga shu tartibda kelib o'tiradilar va har bir guruh a'zosi o'zlari bilan o'rgangan matnlarini oladilar.
- raqamlar bo'yicha yangi guruhlar tuzilganda har bir guruhda avvalgi guruhlardan bittadan vakillar to'planadilar natijada umumiy mavzu bo'yicha 4 tinglovchi va 4 xil matn to'planadi.
- har bir a'zo o'zi avval o'rgangan materialni boshqalar e'tiboriga havola etadi, tushuntiradi, izohlab beradi, ularning o'zlashtirish qobiliyatlarini tekshiradi. Bu vazifa talabadan o'qituvchi vazifasini talab etadi;
- guruh a'zolarini navbatma-navbat tushuntirayotgan, gapirayotgan matnlarini eshitadi, tahlil qiladi, yodda saqlab qolishga harakat qiladi. Bu vazifa endi tinglovchi bo'lishni talab etadi.
- o'qituvchi tomonidan vazifani bajarish uchun matn hajmini hisobga olgan holda vaqt belgilanadi;
- guruhdagi ishtirokchilar matn bilan tanishib olganlaridan so'ng, talabalarga guruh a'zolari matn mazmunini yoritish uchun kiznat qiladigan savollarni bir-birlariga berish orqali matnni yanada mustahkamlanishi o'qituvchi tomonidan tushuntiriladi,
- berilgan vazifa bajarilgach o'qituvchi guruh a'zolarini qaytadan avvalgi joylarga borib o'tirishlarini taklif etadi;
- o'qituvchi talabalarga xohlagan savoli bilan murojaat etadi va bergan savollariga javoblar oladi. Shundan so'ng o'qituvchi guruh a'zolariga matndan kelib chiqqan holda savollar tuzib ularga guruhlarga berishlarini tushuntiradi.
- analga oshirilayotgan xatti-harakatlari diqqat bilan kuzatib boriladi va o'qituvchi tomonidan baholanadi.

Baholash tartibi:

Berilgan savollarga to'liq javob bo'lsa-3 ball, qo'shimcha qilinsa-2 ball, o'rgan joyidan fikr bildirsa-1ball, javob bermasa-0 ball bilan belgilanadi.

Misol tariqasida talaba-yoshlarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini takomillashtirishda foydalanish mumkin bo'lgan taxminiy ma'ni kelurish mumkin.

1-guruh: AXLOQIY FAZILATLAR

AXLOQ (arabcha, xulqning ko'plik shaklidir) ma'naviy hayot hodisasi, ijtimoiy ong shakllaridan biri, ma'naviyat sohasiga oid inshuncha, Kishilarning tarixan tarkib topgan xulq-atvori, yurishi-turishi, ijtimoiy va shaxsiy hayotdagi o'zaro muloqat, shuningdek, jamiyatga bo'lgan muloqotlarini tartibga solib turadigan barqaror muayyan me'yor va qoidalar yig'indisi. "Axloq, – deb ta'kidlaydi Prezident Islom Karimov,–bu avvalo insof va adolat tuyg'usi, inon, halollik degani. Qadimgi ajdodlarimiz komil inson haqida butun bir axloqiy talablar majmuini, zamonaviy tilda aytsak, sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqanlar. Kishi qalbida haromdan hazar, nopoklikka, adolatsizlikka nisbatan murossasiz isyon bo'lishi kerak. Shunday odamgini lafzini saqlaydi, birovning haqiga ziyonat qilmaydi, sadoqatli bo'ladi, vatani, xalq uchun jonini fido etishga ham o'zini ayamaydi"¹

Farobiyning yozishicha, adolatli jamiyat qurishga qodir bo'lgan odamlarning axloqiy sifatlari quyidagilardan iborat:

1. To'rt muhasi sog'lom bo'lib, o'ziga yuklangan vazifalarni bajarishda biror a'zosidagi nuqson halal bermasligi lozim, aksincha, u sog'lomligi tufayli bu vazifalarni oson bajarishi lozim.

2. Shahar hokimi tabiatan nozik farosadli bo'lib, sub-batdoshining so'zlarini, fikrlarini tez tushunib, tez ilg'ab olishi, shu sohada umumiy ahvol qandayligini ravshan tasavvur qila olishi zarur.

3. U anglagan, ko'rgan, eshitgan, idrok etgan narsalarni xotirasida to'la-to'kis saqlab qolishi, barcha tavsiyotlarni unutmasligi zarur.

4. U zehni o'tkir, zukko bo'lib, har qanday narsaning bilinar-bilinmas alomatlarini va u alomatlari nimani anglatishini tez bilib, sezib olishi zarur.

¹ Ma'naviyat...so'z yig'indisidir izohli lug'at... T. 13-ajur 3-ufon nashriga nashriy alomatlar qo'shilgan, 2010, 16-43-ajur

5. U fikrini ravshan tushuntira olish maqsadida, chiroyli soʻzlar bilan ifodalay olishi zarur.

6. U (ustozlardan) taʼlim olishga, bilim maʼrifatga havasli boʻlishi, oʻqish, oʻraganish jarayonida sira charchamaydigan, buning mashaqqatidan qochmaydigan boʻlishi zarur.

7. U haq va haqiqatni, odil va haqqoʻy odamlarni sevadigan, yolgʻonni va yolgʻonchilarni yomon koʻradigan boʻlishi zarur.

8. U oʻz qadrini biluvchi va nomus-oriyatli odam boʻlishi, past-kashliklardan yuqori turuvchi, toʻgʻma oliyhimmnat boʻlishi, ulugʻ, oliy ishlarga intilishi zarur.

9. Bu dunyo mollariga dinor va dirhamlarga qiziqmaydigan (mol-dunyo ketidan qaymaydigan) boʻlishi zarur.

10. Tabiatan adolatparvar boʻlib, odil odamlarni sevadigan, istibdod va jabr-zulmni, mustabid va zolimlarni yomon koʻruvchi, oʻz odamlariga ham begonalarga ham haqiqat qiluvchi, barchani adolatga chaqiruvchi, nohaq jabrlanganlarga madad beruvchi, barchaga yaxshilikni va oʻzi suygʻan goʻzalliklarni ravo koʻruvchi boʻlishi zarur. Oʻzi haq ishl oldida oʻjarlik qilmay, odil ishl tutgani holda har qanday haqsizlik va razolatlarga murosasiz boʻlishi zarur.

11. Oʻzi zarur deb hisoblagan chora-tadbirlarni amalga oshirishda qatʼiyatli, sabotli, jurʼatli, jasur boʻlishi, qoʻrqoqlik va hadiksizashlarga yoʻl qoʻymasligi zarur.

(Farobiy.

Fozil odamlar shahri)

Sulton har narsada adolatposha boʻlsin, qoshida insofli, adolatlil vazirlarni saqlasin, toki podsho zulm qilgudek boʻlsa, odil vazir uning chorasini topsin. Agarda vazir zolim boʻlsa, koʻp vaqt oʻtmay saltanat uyi qulaydi.

Qaysi mamlakatni zabt etgan yoki qoʻshib olgan boʻlsam, oʻsha erning obroʻ-eʼtiborli kishilarini aziz tutdim; Sayidlari, ulamlari, fuzalo va mashhoixiga taʼzim bajo keltirdim va hurmatladim, ularga sayurgʻol vazifalar berib, maoshlarini belgiladim; oʻsha yurtlarning ulugʻlarini ogʻa-imlarimdek, yoshlari va bolalarini boʻlsa, oʻz farzandlarimdek koʻrdim.

(Temur tuzuklari)

Axloq inson maʼnaviyati shakllanishining birinchi asosidir. Insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilmi

bor, bu – axloqdir. Yaxshi xulqlarning yaxshiligi, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misollar bilan bayon qiladurgan kitob axloq deb atadadi.

Axloq ilmini o'qib – bilib amal qilgan kishilar o'zining kim ekanini, er yuzida nima ish qilmoq uchun yurganini bilur. Bir kishi o'zidan xabardor bo'lmasa ilmi, yaxshi kishilarni, yaxshi narsalarni, yaxshi ishlarining qadrini, qiymatini bilmas. O'z aybini bilib, iqrar qilib tuzatmakka sa'y va qo'shish qilgan kishi chin bahodir va pahlavon kishidir.

*(Abdulla Avloniy.
Turkiy guliston yohud axloq)*

Iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy munosabatlari orqali bir-biri bilan bog'langan kishilar o'zaro muayyan axloq normalariga asoslanib muomala qiladilar. Bir shaxs uchungina xos bo'lgan axloq bo'lmaydi. Axloqiy fazilatlar asosan ko'pchilik o'rtasidagi munosabatlarda namoyon bo'ladi. Axloq normalari uzoq tarixiy tajriba asosida shakllanib, kishilar o'rtasidagi munosabatlarni mushtaraklashtirib turadi.

Axloq bobida tubanlashish oson, lekin yuksatish qiyin. Axloqiy buhronga qarshi kurashishdan ko'ra uning oldini olish oson. Qayta oyoqqa turish qiyinligini anglagan kishi yiqilmaslikka harakat qiladi.

*(E. Yusupov.
Inson kamolotining ma'naviy asoslari)*

2-guruh: SABR TO'G'RSIDA

SABR (arab. acheliq, chidam, bardosh) – inson ma'naviyatining tarkibiy qismi bo'lib, oshiqmasdan kutish yoki o'zini tiya olish, toqat, chidam-bardosh, iroda va qanoat qilish ma'nosini anglatadi. Sabr kishini turli-tuman ziddiyatli voqea hodisalarga bardosh qila olishini ham ifodalaydi. Sabr yuksak ma'naviyat, aql va madaniyat belgisi, boshqalarning fikri va e'tiqodiga hurmat ifodasi hisoblanadi. Murakkab ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy muammolarga nisbatan bag'rikenglik bilan munosabat bildirish va xatti-harakatdagi xolislik shaxsning sabri, ma'naviyati yuksakligidan dalolat beradi. U uzoq yillar mobaynida oila, jamoa, ijtimoiy sharoit, mavjud an'analarda ta'sirida shakllanadi. Sabr istalgan darajadagi rahbar uchun favquloida muhim ahamiyat kasb etadi.

Zero, insonning turli vaziyatdagi ham ijobiy ham salbiy jihatlarni farqlash uquvi, adolatli baho berish layoqati jamoada sog'lom ijtimoiy-ruhiy muhitni ta'minlaydi. Sabr faqat ayrim shaxsga xos xususiyat sifatida emas, balki ayrim kishilar, g'oyalar, vaziyatlarga munosabatida namoyon bo'ladigan jamoaga xos xususiyat sifatida ham qaraladi. Yana sabr chidamli bo'lish, og'ir holatlar yuz berganda, inson ularga bardosh qilib, o'zini yo'qotmasligi, nojo'ya so'zlardan, o'rinsiz harakatlardan o'zini tiyishidir¹.

(Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati)

Sabr achchiqdir-ammo foyda beruvchi, qat'iqdır, ammo zararni daf' etuvchi.

Qaysi bir tilagiga erisholmagan sabr etagiga qo'l urdi-yu, tilagiga erisholmadi? Qaysi bir giriftor sabrning bag'riga ko'ngil qo'ydi-yu, kushodlik topmadi? Sabr shodliklar kalitidir.

U o'rtoqdir-suhbati zeriktirarli, ammo maqsadga olib boruvchi; ulfatdir-umidi uzun, amma oxiri istakka elituvchi;

Achchiq so'zli nasixatchiday tabiat undan olimadi, lekin zaminida maqsad holis bo'ladi. Badxo'r dori beruvchi tabibday kasal undan qiyinaladi, ammo so'ngida sohliq yuz beradi.

Oshiq kishilar bu so'zni aytishdan cho'chiydilar, lekin natijaga erishishga umid tug'diradi.

Uning qiyofasida jon bulbuliga na jimlik, na nola va na xonish foyda beradi. Uning majlisida ruh to'tisiga na sukut, na faryod va na fig'on naf yetkazadi. Sahrosida tinchlik ham bir-u, beqarorlik ham bir. Dastlida to'xtash ham bira, chopishi ham bir. Ayрилиqdan kuyganlarga o'lishdan g'am yo'q. Ishtiyoq hosil qilganlarga kuyishdan alam yo'q.

Sabr orqali ko'p bog'langan ish ochilar, ishda oshiqqan ko'p toyilar, ko'p toyilgan ko'p yiqilar.

*(Alisher Navoiy,
Muhibb ul qulub)*

Sabr deb boshimizga kelgan balo va qazolarga chidamli bo'lmakni aytilur. Har bir ishda sabr va sovuqqonlik ila harakat qilmak lozimdur. Chunki boshimizga keladurg'on balo va qazo, zahmat va mashaqqatlarning barchasi janobi haqning irodasi ila o'ldig'i uchun

¹ Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. – T.: G'afur G'ulom nomidagi mashriyot-nashra ijodiy xoti, 2019.

bnkarga sabrsizlik qilgan kishilar ajr va savobdin quruq qolurlar. Insonlar uchun buyuk bir faziloldurki, janobi haq sobrlarni sayar.

Inson har bir ishini sabr va matonat ila yoritisa, maqsadiga tinch va rohatda borib yetar. Hamisha saodatda yashar.

Nafsini sabr ila rom qilgan kishi har ishda oshiqmay, oxista harakat qihar. Nafsini halokaidan, g'ururdan saqlar.

(Abdulla Avloniy.

Turkiy guliston yohud axloq)

3-guruh: INSONPARVARLIK

INSONPARVARLIK – insonning yuksak ijtimoiy mavqeini belgilab, bu boradagi diniy va dunyoviy, g'oyaviy – mafkuraviy, milliy va umumibashariy qarashlar, mezonlar, qadriyatlar va an'analar sistemasi, faoliyat darajasini asoslab beradigan ta'limotlar, umuman insoniylikka asoslangan faoliyat va xatti-harakatlarni anglatadigan tushuncha. Dastavval insonparvarlik tushunchasi Sharqda paydo bo'lib, "Avesto"dagi "Ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amal" g'oyasi bu fikrni tasdiqlaydi. Jahon dinlarining barchasida insonparvarlik g'oyalari ustuvordir. Ayniqsa, muqaddas islom dinining asosi va mohiyati insonparvarlikdan iborat. Chunonchi, hadisi sharifda "Odamlarga rahimli bo'linagan kishiga Allohning ham rahmi kelmaydi" degan so'zlar orqali insonparvarlikka da'vat etiladi¹.

(Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati)

Insonparvarlik, gumanitar-odamlarga mehr-muhabbat bilan qarash, ularni hurmat qilish, insonning moddiy farovonligini yuksaltirish va kishilarda yuksak ma'naviy fazilatlarini rivojlantirishga g'amxo'rlik qilish g'oyalari bilan sug'orilgan dunyoqarash. Insonparvarlik insonning tashqi va ichki go'zalligi ushgunligidir. Insonparvarlik insonni qadrgimnatini himoya etish va erkin huquqini talab qilishdir. Inson nafaqat tabiiy olat, ijtimoiy institutlar tazyiqidan, hatto o'z havo'i nafs, tanazzulga olib boruvchi maylardan himoya etilishi uchun insonparvarlik

¹ Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matba'at jamiyati, 2019.

taqazo etiladi. U inson ma'naviyatida muhitning tarbiyaviy ta'siri va ilmi-ma'rifat orqali joy oladi.

(O'zbek tilining izohli lug'ati 2-tom.)

Insonparvarlik odamzotning qadri, uning erkinligi, qobiliyatlari har tomonlama namoyon bo'lishi uchun kurashishi, insonning baxt-saodati, teng huquqligi, adolatli hayotni ta'min etishga intilish, insoniylikning barcha tamoyillari yuzaga chiqishiga shart-sharoitlar yaratish ma'nosini anglatadi. Insonparvarlik o'zbek xalqi milliy ruhiyatining ajralmas fazilatlardir.

(Zokirov M. Ma'rifiy sahoqlar)

Insonparvarlik insonning sharafi, vijdoni va imonining mahsuli hisoblanadi. Insonparvarlik xayrixohlik, g'amxo'rlik, moddiy-ma'naviy madadga intilish tuyg'usi, imon, vijdon doirasida mehr-muruvvat ko'rsatish ehtiyojini qondirish natijasida vujudga keladi.

Insonparvarlik mazmunan boy va xulq – odob qoidalarini o'zida mujassamlashtiradi. Ularni quyidagicha sharhlash mumkin: ya'ni, insonparvarlik qadriyati negizida mehr-shafqat, muruvvat va oqibat, saxoylik, saxovat, diyonat, qanoat, sofdillik, rostgo'ylik, hamfikrlilik, hamkorlik, fahm-faresadlilik, ziyraklik, hojatbarorlik kabi axloqiy-ma'naviy xususiyatlar o'z ifodasini topadi.

(G. Musurmanova)

Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi)

4-guruh: QANOATLILIK

QANOAT (arabcha so'z bo'lib, mamnuulik; boriga shukr qilish; kamsuqumlik) – o'ziga yoki boriga ko'nish tamoliga asoslangan ma'naviy tuyg'u, bori bilan kifoyalanish, nafs tiyiqlik bilan ko'p narsaga, ortiqchalikka intilmaslik, qoniqish hissi. Qanoat bu yeb-ichish va kiyinishda imkon va zarurat darajasidan ortig'ini talab qilmaslikdir. Qanoat borlik-yo'qlikka ko'nish faqirlikni kambag'allikka, orqab bilmasslik, oz narsa bilan tirikchilik o'tkazishni anglatadi. Qanoatli bo'lish uchun kishida ayvalo, sabr tuyg'usi mustahkam bo'lishi kerak. Ayni paytda sabr uchun qanoat lozim. Qanoatlilik-osudalik, xotiramlilik tuyg'usi bo'lib, kishi nafsini har qanday tamadan ehtiyot qilishga harakat qiladi. Qanoatli kishi sabrli, chidamli bo'lishi bilan birga hasad, hirs, xorlik kabi illatlardan yiroq bo'ladi. Qanoat bu — kishining ma'naviy boyligi bo'lib, insonni poklikka, chorlaydi, muhtojlikdan

uzoqda bo'lishini ta'minlaydi. Bunday kishilarni tama tuzoqlarig' tushirib bo'lmaydi. Qanoatli kishining ruhi ozod, erkin bo'ladi. Ha qanday muhida ham ruhi hurlikda bo'lib, shkast topmaydi¹

*(Ma'naviyat
asosiy tushunchalar izohli lug'ati)*

"Qanoat-bir chashmadirki, olgan bilan uning suvi qurimaydi; u bi xazinadirki, undagi boylik kamaymaydi; u bir ekinzordirki, urug'i izza va shafqat hosili beradi; u bir daraxtdirki, unda qaram bo'lmaslik va hurmat mevasi bordir.

Qanoat bir qo'rg'onki, unga kirsang, nafsning g'alvasidan quti lasan. Qanoat bir cho'qqiki, unga chiqsang, do'st-dashmanga muh tojlikdan xolos bo'lasan. Qanoatdan ko'ngilga ravshanlik foydasi etar va ko'z undan yorug'lik natijasi hosil etar.

Tirikchilik uyi agarchi tordir, ammo har qancha mubolag'a qilins' o'rui bordir: qanoat qo'rg'onidir-u yerga kirsang nafs yomonligidan quti larsan, tog'likdir-u yerdan chiqsang dushman va do'stga qaramlikda xolos bo'larsan, tubanlashishdir-natijasi yuksaklik; zoriqishlikdir-foy dasi ehtiyojsizlik, urug'ining mevasi farovonlik, daraxtdir-samarasi tor tinochqlik; yo'ldir-qattiq, ammo sevintiruvchi.

"Qanoat deb haq atrofidan ehson bo'lgan ahvolga erishdug'imiz ne'mat va molga shukr, boshimizga kelgan faqr, musibat, falokatlarga chidab, sabr qilmoqni aytish. Qanoat hasad, ta'ma, hirs, horlik kabi dlatlarning davosi, nafsimizning g'inosidur.

Qanoat bir hazinadurki, naqdinasi kundan kun ortar. Bu hazinaga ega bo'lgan kishilar umrlarini shavq va rohatda kechirurlar, buning ila barobar qanoatsizlikdan paydo bo'ladurgan hasad degan jonning eng zo'r dushmanidan qutulurlar. Chin insonlar kishining molina, mulkina, saodatina, maishatina hasad qilmas, qanoatdan ayrilmas, umrini rohatda o'tkarur. Inson har bir ishga kuchi etguncha cholishmoq janobi haq taqdirdagi narsasidan nimavi bersa shunga qanoat qilmoq lozimdir.

Olamda qanoat kabi dilni poklaydurgan narsa yo'qdir. "Dunyoda sa'y-jadali ila maishat o'tkazgan qanoat egasi hech kimg'a muhtoj bo'lmagan zo'r boylar kabi rohatda saodatda yashar", – dermishlar"

*(Abdulla Avloniy,
Turkiy guliston yohud axloq)*

¹ (Abdulla Avloniy, "Asosiy tushunchalar izohli lug'ati", M.: "Ulug' Guliston" nomli qo'lyozma nashriyoti-malbus nashriyoti, 2014).

Qanoat zaruriy axloqiy kateqoriya bo'lib, u halollik, taqvo, karam, saxovat tushunchalari bilan izohlanadi.

Qanoatga da'vat etish, kishilarni kurashdan chetlashish; mulkdorlarning moliga tajovuz qilmastlik, "bergani bilan shukr qilish" taqdirga tan berishga undash demakdir.

Qanoat kishini qudratli va bardam qilib tarbiyalaydi, ruhingiz tetik, qalbingiz butun bo'ladi. Qanoat qilgan gado-podsho, tanagir shoh esagado.

Qanoat eng oliy himmat.

Qanoat erkin, insoniy huquqni, izzat-ikromni saqlashning to'g'ri yo'lidir.

Qanoatning dushmani biri-tama, ikkinchisi-hirsdir. Ikkalasi birlashsa odamni razolat va lalmu lamlik botqog'iga tortadi.

*(Muslihiddin Muhiddinov,
Komil inson-adabiyot ideali)*

Qanoatli odam birovga qaram bo'lmastan, o'z erkini, qadr-qimmatini nafs tuzog'iga tushirmay yashay oladi.

Qanoat eng oliy himmatdir.

Qanoatsizlik odam bolasidagi bir xastalikdir. U turmushning ko'p mashaqqatlariga duchor qiladi.

*(Abdulkhay Abdurahmonov,
Saodatga eltuvchi bilim)*

Ko'rinib turibdiki har bir o'qituvchining asosiy maqsadi bu – ta'lim-tarbiya jarayonida aniq maqsaddan kafolatlangan natijaga erishishdir. Mana shu maqsadimizga erishishimizda o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lgan texnologiyalardan biri bu – o'yinli texnologiyalar hisoblanadi.

“CHARXPALAK” TEXNOLOGIYASI

Taxnologiyaning maqsadi: mashg'ulot jarayonida mantiqan fikr-muohaza yuritish, o'z fikrini erkin bayon eta olish, berilgan fikrlardan eng muhimlarini tanlab olish, boshqalar fikrini hurmat qilish va diqqat bilan tinglash, o'z-o'zini baholash.

Mashg'ulotni o'tkazish ketma-ketligi:

- talabalarni mashg'ulotni o'tkazish tartibi bilan tanishtirish;
- guruhlariga ajratish;
- oldindan tayyorlangan tarqatma materiallarni guruh a'zolariga tarqatish;
- berilgan topshiriq yakka tarixda bajariladi;
- har bir guruh a'zosiga tarqatma materialning bir burchagiga biron-bir belgi qo'yish taklif etiladi;
- tarqatma materialdagi topshiriqlar nihoyasiga etgach boshqa guruhlariga "charxpalak aylanmasi" yo'nalishi bo'yicha almashtiriladi;
- yangi guruh a'zolari tomonidan materiallar o'rganiladi va unga o'zgartirishlar kiritiladi;
- bu holat guruh a'zolarining soniga qarab amalga oshiriladi;
- tarqatma materiallarni oxirgi almashishidan so'ng har bir guruh a'zosi qo'ygan belgisi asosida o'z materialini tanlab oladilar;
- qo'yilgan belgilarni tahlil etish lozim bo'lsa, kerakli o'zgartirishni kiritishlari mumkin bo'ladi;
- o'qituvchi tarqatma materiallarni yig'ib oladi va baholarni guruh jamaliga ko'chirib qo'yadi.

"Charxpalak" texnologiyasidan foydalangan holda talabalarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini takomillashtirish uchun quyidagicha vazifa berish mumkin.

	Ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini	Moddiy hayot uyg'unligi	Ma'naviy hayot uyg'unligi
1	Pul, mablag'i, ko'chmas mulk	+	
2	Bilin, ma'lumotga egalik, ma'naviy-ruhiy yetuklik		+
3	Oziq-ovqatlarga bo'lgan ehtiyoj, turar-joyga bo'lgan ehtiyoj, kiyim-kechakka bo'lgan ehtiyoj, ishlab chiqarish vositalariga bo'lgan ehtiyoj	+	
4	Mehnat qilish, bilim olish, kasbiy va hayotiy tajribani oshirish	+	
5	Aholining talab va ehtiyojlarini o'rganish, talab va taklif qonu-		

	niyatiga ko'ra vaziyatni to'g'ri baholash, ishlab chiqarishga malakali kadrlarni jalb qilish	+	
6	Bilm olishga, kasbiy malakani oshirishga, san'at asarlaridan ma'naviy oziqa olishga, shaxslararo muloqotga nisbatan ehtiyojlar		+
7	Saxovatlilik		+
8	Tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish, biznes-rejaga ega bo'lish		
9	Mablag', foyda, ishlab chiqarish	+	
10	Omonatga xiyonat qilmaslik		+
11	Kundalik ehtiyojlarni qondirish	+	
12	Tadbirkorlik faoliyati, biznes-rejaga ega bo'lish, hisob-kitob	+	
13	O'zgalarga beinnat yordam berish, qo'llab - quvvatlash		+
14	Tejamkorlik	+	
15	Sabr - bardoshlilik		+
16	Uy-joyga, mashinaga, ko'chmas mulkka egalik	+	
17	Axloq		+
18	Nafs	+	
19	Kitob, gazeta, jurnal o'qish, san'at asarlaridan bahramand bo'lish, sayohat qilish, ko'ngilli dam olish		+
20	Mehnat qilish	+	

Qo'llash mumkin bo'lgan yana bir variant

	Ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlar	Halol-lik	Saxiy-lik	Qanoatli-lik
1	Omonatga hiyonat qilmaslik	+		
2	Hech kimdan narsasini, yaxshiligini ayamaslik		+	

3	Hech kimga muxtoj qilib qo'ymaydi, nafs tuzog'iga tushormaydigan fazilat bu...			+
4	Qo'li ochiqlik		+	
5	Insonning ichki va tashqi dunyosining birligi	+		
6	Molini muhtojlardan ayamalik		+	
7	...insoniyat bog'ining hosildor daraxti		+	
8	Mehnat bilan tirkchilik qilish	+		
9	Xayr – exson		+	
10	Man'unlik, boriga shukr qilishlik			+
11	Nafs ko'ngilni yomon ishlarga boshlashdan o'zini tziishlik	+		
12	O'ziga yoki boriga ko'nish			+
13	Osudalik, xotirjamlik			+
14	...ma'naviy etuklikning, komil insoniylik alomatidir		+	
15	Qo'lga tushgan birovning molini egasiga qaytarib berish	+		
16	...borlik yo'qlikka ko'nish			+
17	Kishining ma'naviy bovligi			+
18	Mulkdorlarning moliga tajovuz qilmaslik			+
19	Ruxsat etilgan	+		
20	...topilmas donishmand, ...- tugamas hazina			+

20-17ta to'g'ri javob - "a'lo"

18-15ta to'g'ri javob - "yaxshi"

14-11ta to'g'ri javob - "qoniqarli"

IV. TALABA-YOSHLARDA MA'NAVİY VA MODDIY HAYOT UYG'UNLIGI FAZILATLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA O'YINLI TEKNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

*"O'yinlarsiz to'laqonli aqliy rivojlanish yo'q va bo'lishi ham
mumkin emas. O'yin-bu bolaning ma'naviy dunyosiga tashvirlar,
tushunchalarning jonlantiruvchi oqimi quyiladigan ulkan yorqin
oyna. O'yin-bilishga intilish va qiziquvchanlik olovni yoqadigan
uchqundir"*

V.A. Sukomlinskiy

Psixolog olimlarning aytishicha, ta'lim-tarbiya jarayonida o'yinli texnologiyalardan foydalanish shaxsni kamol topishda, har tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etar ekan. Shunga ko'ra, ta'lim-tarbiya jarayonida o'yinli texnologiyalardan foydalanish talaba-yoshlarning muloqotga kirishishda ko'nikma va malakalarini shakllantirib, bilim saviyasini oshirishga, ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini takomillashtirish uchun o'z ahamiyatiga ega desak mubolag'a bo'lmaydi.

Bu haqida psixologlar ham o'z mulohazalarini bildirishgan (9-chizma)

9-chizma

B.N. Uznadze o'yin oltirga sin bo'lgan shaxsning psixologik (radyo) va shaxsiy xususiyatlarini	L.S. Vigodskiy o'yinni bolaning ixtidki munosabatlari, munosabatlari, munosabatlari va munosabatlari sifatida ta'riflaydi	A.N. Leontev o'yin shaxsning hayotidagi amalga oshirib bo'lmaydigan qiziqishlar, qiziqishlar va boshqa amalga oshiradigan shaxsning sifatida ta'riflaydi
---	--	---

O'yinli texnologiyalar shaxsning hayotiy faoliyatida muhim o'rin tutishi davom etmoqda. O'yinli texnologiyalardan mahoratkorona foydalanish shak-shubhasiz motivatsiya mexanizmlarini xarakatga keltirishga yo'naltiradi. Ta'lim jarayonida o'yinli texnologiyadan foyda-

lanish orqali nimaga erishish mumkin? Degan savolga tadqiqotchilar shunday javob berishadi (10-chizma).

10-chizma

O'yinlarni o'qitish va tarbiya jarayonida qo'llanishning asosiy ta'lim olovchilar faoliyatini faollashtiruvchi va oshiruvchi jarayon tashkil etadi.

Har qanday ta'lim tarbiya jarayonida qo'llaniladigan o'yinli texnologiyalar ma'lum funktsiyalarni bajarishga bag'ishlangan bo'ladi. Ular quyidagilardan iborat: (11-chizma)

11- chizma

Tadqiqotchilar tomonidan o'yinli texnologiyalarning faoliyat, jarayon va o'qitish metodlari o'rganilgan bo'lib ular quyidagicha ifodalanadi (12-chizma).

12-chizma

O'YIN FAOLIYAT SIFATIDA - maqsadni belgilab olish, rejalashtirish va amalga oshirish, natijalarni tahlil qilishni qamrab oladi va bunda shaxs sub'ekt sifatida o'z imkoniyatlarini to'la amalga oshiradi

JARAYON SIFATIDA — o'yin natijasi (G.K. Solov'yev ta'rificha) quyidagilarni qamrab oladi.

- o'yinsh o'zlas olingan rollar;
- bu rollarni qim qilish yaratish bo'lgan o'yin bo'laklari;
- produktlarni, ya'ni hissiy natijalarni shartli, o'yin natijalari o'rnida qo'llash;
- o'yinda ishroq etuvchilarning real o'yin natijalari o'rnida shartli ravishda yaratilgan sug'i (mushuk) — qim rollari.

O'yindan foydalanish, mavzu va kuni o'qiy predmet bo'limlar o'qitishda **QO'LLASH METODI** va **MUSTAQIL TEXNOLOGIYA** sifatida foydalaniladi.

O'yin bilish va uning bir qismi (kirish, mustahkamlash, mashq, nazorat) tarzida tashkil etiladi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan o'yinli texnologiyalar turli maqsadlarga yo'naltirilgan bo'ladi. (13-chizma).

13-chizma

Ma'rifat maqsadi bilimlar doirasi, bilish faoliyati, amaliy faoliyatida bilim, malaka va ko'nikmalarni qo'llash, va rivojlantirish, mehnat qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi.

Te'lim maqsadi mustaqillik, irtisim, ixtiyolik, muayyan qurilmalar, nuqtai nazarlar, ma'naviy, ruhiy va shaxsiyatdagi ahali hamkorlikni, kollektivizmi, jamoaga kirishib kima o'zlas, kommunikativlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi.

Psixologik rivojlantirish o'yinlar duqqa, salma, rola, tafakkul, qiyoslash malakasi, chiqarish, o'zlasini topish, farsa, hayot, ijodiy qobiliyat, imkoniyat, refleksiya, optimal sharoitni topa olish, o'qim faoliyatini muayyan sharoit rivojlantirishga qaratilgan.

Ushbu ishlar o'yinlari jamiyatning me'yorlari va qadriyatlariga jalb qilinish, muhit sharoitlariga ko'nikish, ehtirolarni nazorat qilish, o'z-o'zini boshqarish, aloqotiga o'rnatish, pirozaningizni namonda tutish.

Oliy maktab ta'lim jarayonida tadbirkorlik o'yinlariga alohida ahamiyat beriladi.

Tadbirkorlik o'yinlarini mashhur psixologlar L.S. Vigodskiy, A.N. Leontev, P.Ya. Galperin va boshqalarning ishlarida nazariy asoslangan.

Tadbirkorlik o'yinlari o'z xarakteriga ko'ra insonning shaxsiy xislatlarini shakllantirishning amaldagi vositasi hisoblanadi.

Tadbirkorlik o'yinlari bilish va o'qitishning vositasi sifatida XX asrning 20-yillaridan rivojlana boshladi. Tadbirkorlik o'yinlariga taqlidiy (imitation) o'yinlar bilishning vositasi sifatida asos bo'ldi. A.A. Verbitskiy tadbirkorlik o'yinlariga o'qitishning ishoraviy-kontekst shakllari sifatida qaraydi. Uning fikricha, tadbirkorlik o'yinlarida mashq qilish faoliyati va bo'lajak kasbiy faoliyat model yoki uning prototipi, qaysidir sun'iy va tabiiy tizim sifatida o'zaro nisbatlanadi. Shu tufayli tadbirkorlik o'yinlari kasbiy faoliyatning ishoraviy modellari sifatida belgilanadi, uning konteksti (mazmuni) ishora vositalari, ya'ni tabiiy tizim ham hisobga olgan modellashirish, taqlid (imitatsiya) va aloqa yordamida beriladi.

A.A. Verbitskiy oliy o'quv yurtining vazifasini bunday o'qitishda, ya'ni talabani bir etakchi faoliyat tipi (o'quv)dan boshqa (kasbiy) tipga faoliyatning predmeti, motivi, maqsadi, vositasi, usul va natijalarini maqsadga muvofiq yo'naltirilgan (o'zlashtirilgan) holda o'tkazishni ta'minlash deb biladi.

Tadbirkorlik o'yini yangi texnologiya sifatida mohiyatan quyidagilarni bildiradi.

- ishlab chiqarish imitatsion modeli sifatida taqdim etilgan o'quv materialini mazmunining izchilligi;

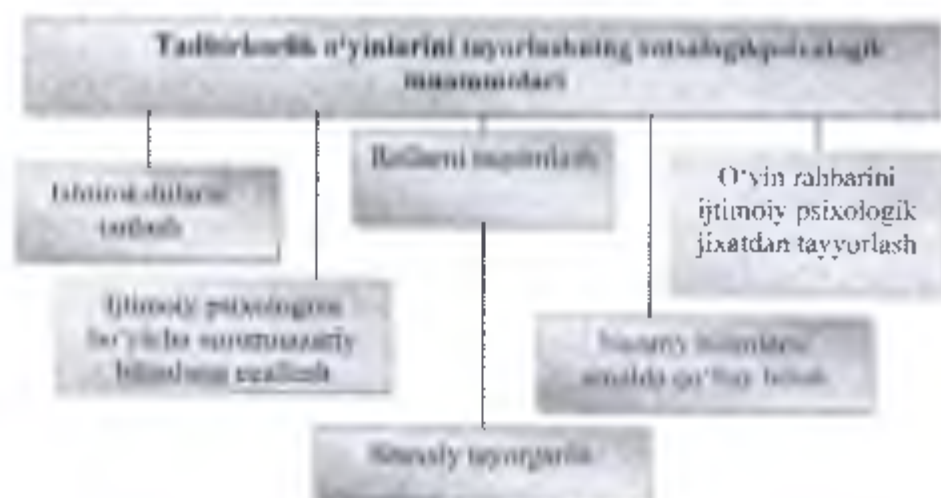
- o'yinning ta'limiy va tarbiyaviy samaradorligi yig'indisi;

- o'yinni olib boruvchi o'qituvchining talabalar faoliyatini tashkil etish va boshqarishidan talabalarning o'z xatti-harakatlarini tashkil etish va boshqarishga o'tishini ta'minlashi.

Tadbirkorlik o'yinini tayyorlashning o'ziga xos sotsial-psixologik muammolari bo'lib, har bir o'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida o'yinni

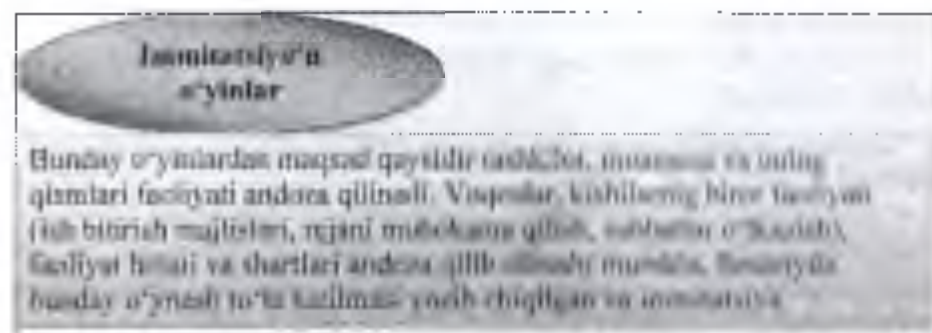
texnologiyalardan foydalanishda ularni yodda saqlashi juda muhim ahamiyatga ega (14-chizma).

14-chizma

Shunday qilib, tadbirkorlik o'yinlari materiallarni, yangi bilimlarni egallash, o'tilganlarni mustahkamlash, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, kabi bir qator vazifalarni yechishda foydalaniladi. Olimlar, tadqiqotchilar tomonidan tadbirkorlik o'yinlarining modifikatsiyalari (turlari, ko'rinishlari) ishlab chiqilgan bo'lib, ularni quyidagicha ko'rinishda ifodalash mumkin (15-chizma)

15-chizma

Operatsion o'yinlar

Bunday o'yinlarda o'ziq o'ziga xos voqea hodisaning bajarilishi namoyish qilinadi. Operatsion o'yinlar ish jarayoniga xos model tashvirihi.

Ha'l qiluvchi o'yinlar

Unda konkret shaxsning xulqi, xatti-harakati, o'z vazifalari va majburiyatlari, bajarilish usullari namoyish qilinadi.

Tadbiqchilik o'yinlari

Bir vaziyat va undagi kishining xulqi o'yinlanadi. Bu o'yinning asosiy vazifasi barcha hodisalarda muayyan us'ri baholay olishni o'rgatish, o'zining xulqiga us'ri baho berish, boshqa kishilarning imkoniyatlarini baholay olish, o'z bilim muloqot o'rnatishga o'rnatish.

Pedagogika fanlari doktori professor N.N. Azizxodjayeva o'zining "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" kitobida o'yinli texnologiyalarni quyidagicha klassifikatsiyasini keltiradi (16-chizma).

16-chizma

PEDAGOGIK O'YINLAR KLASSIFIKATSIYASI

Faoliyat sohasi jihatidan

Ilmoriy	Intelektual	Mehnat	Sotilish	Pedagogik
---------	-------------	--------	----------	-----------

Pedagogik jarayon xarakteri jihatidan

Ta'lim, tarbiya, taqdim etish, taqdim etish	Ilmoriy, intellektual, taqdim etish, taqdim etish	Ilmoriy, intellektual, taqdim etish, taqdim etish	Ilmoriy, intellektual, taqdim etish, taqdim etish
---	---	---	---

O'yin pedagogikasi jihatidan

Ta'lim	Ilmoriy	Ilmoriy	Ilmoriy	Ilmoriy	Ilmoriy
--------	---------	---------	---------	---------	---------

Fan sohasi bo'yicha

Matematika, taqdim etish, taqdim etish	Matematika, taqdim etish, taqdim etish	Matematika, taqdim etish, taqdim etish	Matematika, taqdim etish, taqdim etish	Matematika, taqdim etish, taqdim etish
--	--	--	--	--

O'yin mahiti jihatidan

Ilmoriy, taqdim etish, taqdim etish	Ilmoriy, taqdim etish, taqdim etish	Ilmoriy, taqdim etish, taqdim etish	Ilmoriy, taqdim etish, taqdim etish
-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------

Har bir o'qituvchi tomonidan o'yinli texnologiyalarni to'g'ri tanlab va olib borilsa, talaba-yoshlardagi ijodiy imkoniyatlarini oshirib tafak-

kurklarini rivojlantirishga yordam beradi. SHu bilan birga o'yinli texnologiyalar talaba-yoshlarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikma va malakaga aylantirish, ta'limiy faollikni yuzaga keltirish, ularni ijtimoiy munosabatlar jarayoniga keng jalb etish imkoniyatini beradi.

Demak, o'yinli texnologiyalar ta'lim samaradorligini ta'minlash, talaba-yoshlarda faollikni yuzaga keltirish, bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, vaqtni qisqartirish, ta'limni jadallashtirishga yordam beradi. Mana shu maqsadni amalga oshirishga xizmat qiluvchi bir nechta texnologiyalardan misollar keltiramiz:

“BI.ITS – O‘YIN” TEXNOLOGIYASI

Texnologiyaning maqsadi. Ushbu texnologiya talabalarni matnni chuqur o'rganib chiqib mantiqan tahlil etib kerakli ma'lumotlarni esda saqlab qo'llab tutishni aniq ketma-ketligini yaratishni talab etadi. Bu orqali talabalarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini o'rtib boradi hamda o'z fikrlarni boshqalarga o'tkaza olish, eslab qolish va kerakli algaritmni ishlatib chiqish qobiliyatlari rivojlanadi, boshqalar bilan hamfikir bo'lish ko'nikmalari o'rtib boradi.

Texnologiyaning o'tkazish tartibi

- o'qituvchi ushbu mashg'ulot bir nechta bosqichda o'tkazilishini ta'kidlab har bir bosqich aniq vaqtlarga asoslanishini va vaqtdan unumli foydalanish lozimligini tushuntiradi;
- o'qituvchi guruhga lozim bo'lgan matnni o'qib eshittiradi;
- talabalarning har biriga alohida tarqatma material beriladi va uni sinchiqlab o'rganish vazifasi topshiriladi;
- tarqatma materialda berilgan vazifa avval yakka tartibda bajarilishi aytiladi;
- har bir talaba o'zining shaxsiy fikrlarini materialdagi **“yakka bahs”** bo'limiga berilgan harakatlarning mantiqiy ketma-ketligini tartib raqamlari bilan belgilab chiqadi;
- yakka tartibdagi vazifalar tugatilgach, 3 kishidan iborat kichik guruhlar tashkil etiladi;
- kichik guruhlarda bahs-munozara yuritib guruh a'zolari bir to'xtamga kelganlaridan so'ng varaqdagi **“guruh bahosi”** bo'limiga tartib raqamlarini yozadilar.

- barcha kichik guruhlar topshiriqlarni bajarib bo'lganlaridan so'ng o'qituvchi varaqdagi "to'g'ri javob" bo'limiga pastdan yuqoriga qarab aytiladigan tartib raqamlarini yozib olishlarini tushuntiradi;
 - o'qituvchi "to'g'ri javob" bo'limida berilgan raqamlar bilan "yakka baho" hamda "guruh bahosi" bo'limidagi raqamlarni solishtirish va kattasidan kichigini ayirish, aynimlarni mos holda "yakka xato" va "guruh xatosi" bo'limiga yozishlarini so'raydi;
 - o'qituvchi yakka va guruh xatolarining umumiy soni bo'yicha tushuncha beradi va ularni har birini alohida-alohida sharhlab beradi;
 - o'qituvchi mashg'ulot haqida o'z fikrlarni bildiradi, mezon bo'yicha talabalar ishini baholaydi va ishtirokchilarga minnatdorchilik bildirib mashg'ulotni yakunlaydi¹
- Ilova: misol tariqasida "Hikmatlar" matnidan foydalanish mumkin.

HIKMATLAR

Yigitning kamolotini matonatlilikgi ko'rsatadi.

Saxiy – aziz, baxil – hasis.

Yomon – baxil bo'ladi, yaxshi – ahil.

Kichuklarga, bekorlarga va keksalarga himmat – saxovatdir.

Ko'ngli ochiqning – yo'li ochiq.

Murovvatli odam – elning suyuqlisi. Bir odam ekan ko'chati bilan yuzlab odamlarga saxovatpeshalik qilgan bo'ladi.

Quyosh doimo himmatli bo'lganligidan hamma olqishlaydi.

Kechqurun ovqatdan so'ng farzandlarimdan ko'chada yoki bozorda qanday savobli va hayrli ish qilganliklarini hisobini olib turdim. Ular meni oldinida qizarib qolmasliklari uchun har vaqt oliyhimmat bo'lishga harakat qilishadigan bo'lishadi.

Farzandlarimga bozorda bog'imizdagi mevalarni sotayotganda baland narx qo'ymaslikni va umuman insof bilan ish yuritishga da'vat edik.

Savdo-sotiq tamom bo'lgandan keyin o'tirgan joyni supurib tozalashni tayinladik. Ularga bozorga tushganda bizlarga yoki opa-singllariga atab yaxshi pishgan qovunmi, shirinlikmi va boshqa narsalarni olishlarini va bag'rikeng bo'lishlarini so'radik. Umuman erkak kishi bozordan uyiga "ikki bannog'ini burniga tiqib" kelishini xosiyati bo'lmashligini tushuntirdik. Xullas, er-xotin barcha oliy fazilatlarini farzandlarimizga sing-

¹ Qizirang: R. Ishmatovmedlov "Qizil Kichkina Kitob"

dirishga xarakat qildik. Bu o'la mashaqqatli va murakkab tarbiyada rafiqamning bema'niligi, mehnatsevarligi, odobliligi, pazandaligi, saranjomligi, sofdilligi va sodiqligi muhim o'rin egalladi. Men ham qo'limdan kelgancha otalik vazifasini bajarishdan kuchimni ayamadim"¹

1. Topshiriq: Maundagi ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlariga irogishli bo'lgan tushunchalarni ushbu sxemaga ketunketlikda joylashtiring

Guruh bahosi	Guruh satosi	To'g'ri javob	Yakka sato	Yakka baho	Harakatlar mazmuni
		3			Hinomatilik
		5			Ko'ngli ochiglik
		7			Saxovatpeshalik
		9			Hayrli ish
		1			Matonatilik
		8			Savobli ish
		12			Bag'rikenglik
		2			Saxiylik
		10			Oliyhinmatilik
		6			Muruvvalli odam
		4			Saxovatilik
		11			Insofiilik
		13			Mehnatsevarlik

Baholash mezonl:

7-8 to'g'ri javob – "qonogarli"

9-10 to'g'ri javob – "yaxshi"

11-13 to'g'ri javob – "a'lo"

1. Topshiriq:

BUQROT II AKIM NASHIATI

"U aytadi: Kanitarlikni tuyadan o'rganmoq kerak. Agar ming arqoni sichqon duniga bog'lab qo'yilsa, indamay ketaveradi. Botirlikni sherdan o'rganmoq kerakki, agar uni mingta mast filga qarshi tashlasang buni orqaga qaramaydi va ojizlik ko'rsaunaydi.

So'radilar: Ikki dunyoda eng yaramas narsa nima?"

Aytdi: - Zulm va zolim.

Soʻradilar: - Hamma narsa oʻzi, ammo oʻzi hech narsa nima?

Aytdi: - Mol – dunyo.

Soʻradilar: - Borligini koʻp sinashgan, ammo borligiga hamon gumon qilishadigan narsa nima?

Aytdi: - Rizq.

Soʻradilar: - Doʻzax olovidan ham kuydiradiganroq narsa nima?

Aytdi: - Gʻazab.

Soʻradilar: - Baland narsadan ham balandroq narsa nima?

Aytdi: - Oliy himmatlilik.

Soʻradilar: - Qaysi bino hech qachon vayron boʻlmaydi?

Aytdi: - Adolat binosi.

Soʻradilar: - Erkagu ayolning zynati nima?

Aytdi: - Soffdillik.

Soʻradilar: - eng boy kishi kimdir?

Aytdi: - biri olim, ikkinchisi qanoat egasi¹

(Parzandlar jannat rayhonlaridir)

Matndagi Buqrot Hakim nasihatlarini oʻqib tahlil etib maʼnaviy va moddiy hayot uygʻunligi fazilatlariga tegishli boʻlgan tushunchalarni ushbu sxemaga ketma-ketlikda joylashtiring.

Guruh bahosi	Guruh xatosi	Toʻgʻri javob	Yak-ka xato	Yak-ka baho	Harakatlar mazmuni
		3			Mol-dunyo
		5			Oliy himmatlilik
		7			Soffdillik
		4			Rizq
		6			Adolat
		1			Kamtarlik
		2			Bolirlik
		8			Qanoat

¹ T. Hidayatovʻjayev, Parzandlar jannat rayhonlaridir, - T. Yangi oʻrmon nashriyoti, 2002. - B. 104-105

ROLI – ISHCHAN O'YIN “KELISHUV VA ZIDDIYAT”

Texnologiyaning maqsadi: talabalarda mantiqiy va tanqidiy fikrlash hamda murosaga kelish mahoratini rivojlantirish hamda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlariga tegishli bo'lgan tushunchalarning mohiyatini tahlil etish.

Mashg'ulotni o'tkazish ketma-ketligi:

1.O'yinning boshlanishi.

Mazkur bosqichni vazifasi: tanlangan biron-bir fikrni isbotlash orqali opponentlarni o'z tomoniga og'dirish.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

Talabalarga ketma-ket tasdiqlash mumkin bo'lgan fikrlar yozilgan tarqatma materiallar namoishi etiladi va bu fikrlarni qabul qilish yoki qabul qilmaslik taklif qilinadi. Tarqatma materialdagi fikrlarni qabul qilgan talabalar bir tomonga qolganla esa boshqa tomonga o'tadilar, joylashadilar. Natijada 2 ta kichik guruh xosil bo'ladi. Guruhlarning vazifalari-boshqa guruh vakillarini o'z guruhlariga og'dirishdan iboratdir.

Tarqatma materialda ta'kidlanayotgan quyidagicha fikrlar berish mumkin:

Talabalarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlariga haqida to'liq ma'lumot mavjud:

- Inson hayotida moddiy hayot muhim ahamiyatga ega;
- Ma'naviy hayot tushunchasi bugungi kunning dolzarb masalasi;
- Moddiy hayot asosini nafsi jilovlay bilish tartibiga solib turadi;
- Moddiy hayot bu – moddiy ehtiyoj, pul mablag'i, ko'chmas mulk degani;

- Inson hayotida ma'naviyatning ahamiyati;

Mashhur shaxslar hayoti va faoliyatini o'rganish omad va muvaffaqiyatning omili hisoblanadi;

Moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligiga erishish shaxsan men uchun muhim ahamiyatga ega;

- Moddiy ehtiyojlarni melnat qilish, bilim olish, kasbiy va hayotiy tajribani oshirish yo'llari bilan qondirilishi mumkin;

- Ma'naviyatli shaxs o'z moddiy ehtiyojlarini qondirishda o'zgalarni manfaatini poymol etib maqsadga erishishdan, qarz olishdan, o'z imkoniyatlarini noto'g'ri baholashdan foydalanishi mumkin emas;

¹ Qizilqang, R. *Liberalizm*. M.: O'qay jamiyatida amaliyot uslublar va pedagogik texnologiyalarni qo'llash uslubiyati. Y. 2008. B.49-61

2. Tahlil:

Mazkur bosqichning vazifasi: o'yinni o'tkazish vaqtida o'z holatini tahlil qila olish va quyidagi savollarga javob berishdan iborat bo'ladi.

- O'yin shartlarini bajarish qiyin bo'ldimi?
- Berilgan vazifani amalga oshirishda nimalarni his etdingiz?
- Bahs-munozara natijasidan qoniqdingizmi?
- Natijaga erishishingizda sizga nima yordam berdi va nima halaqit berdi?

Tashkil etilgan ushbu faoliyat o'ta ko'tarinki ruhda tashkil etilish maqsadga erishish uchun asos bo'ladi.

Bahs-munozaraning natijasini albatta, tahlil etish va baholash lozim.

Murosaga kelishning kichik guruhlarda tashkil etilishi.

Mazkur bosqichning vazifasi: opponentlar o'rtasidagi u yoki bu vazifani tasdiqlashga erishish.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi: Talabalarga biron-bir tasdiqlangan fikrni tanlash imkoniyati beriladi. Bu birgalikdagi ish quyidagi ko'rinishda: bir kishi tasdiqlovchi – ikkinchi kishi inkor etuvchi bo'ladi. Bu faoliyat yakunida ma'lum bir juffliklar aniqlanadi. 10 daqiqa mobaynida murosaga erishish kerak.

Muhokama qilish uchun talimiy savollar:

- Sizga o'yin shartlarini bajarish qiyin bo'lmadimi?
- O'yin jarayonida Siz nimalarni his etdingiz?
- Bahs-munozara natijasi Sizni qoniqtirdimi?
- Natijaga erishishda Sizga nima yordam berdi va nima halaqit qildi?

Mashg'ulot oxirida o'qituvchi tomonidan talabalar baholanadilar va mashg'ulot yakunlanadi¹

Pedagogik texnologiyalar asosida talaba-yoshlarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini rivojlantirish mavzusi haqida fikrlashar ekanmiz, ushbu fazilatlarini takomillashtirishda o'qitish texnologiyalarining ham o'ziga xos o'rni mavjuddir.

Ana shunday ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishga yordam beradigan o'qitish texnologiyalardan biri bu – muammoli o'qitish texnologiyasidir.

¹ Qarant R. Islomshomidov. O'qov jarayonida internet ushuklar va pedagogik texnologiyalarni qo'llash talimiyati. T., 2004, B. - 61-62.

V. TALABA-YOSHIARDA MA'NAVIY VA MODDIY HAYOT UYG'UNLIGI FAZILATLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA MUAMMOLI O'QITISH TEXNOLOGIYASINING DOLZARBLIGI

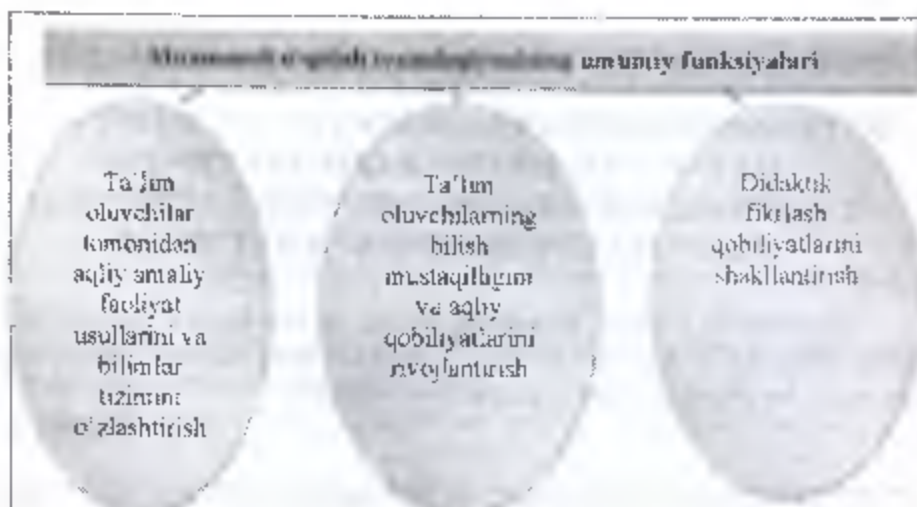
Muammoli o'qitish texnologiyasining ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etishning o'ziga xos jihatlari mavjud. Uning nazariy asoslarini chizmalar ko'rinishda e'tiboringizga havola etamiz.

17-chizma

Muammoli o'qitish bu - takomillashgan o'qitish texnologiyasidir. Muammoli ta'lim-ta'lim oluvchilar faoliyatini nazariy va amaliy muammolarni va ushbu muammoli vaziyatlar kuchi orqali yaratilgan muammoli topshiriqlarni hal etish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirishga asoslangan holda tashkil etish usulidir.

Muammoli o'qitish ta'lim oluvchilarning bahslar, mushohadalarga kirishishlari orqali amalga oshiriluvchi analiz-sintez faoliyatiga asoslanadi. Muammoli o'qitish bu - ta'lim oluvchilarning mantiqiy fikrlashlarni ta'minlashga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasidir.

Muammoli o'qitish texnologiyasining asosiy ta'lim oluvchilar kasomalari orqali mavjud bilimlarni samarali o'zlashtirish, olingan bilimlarni mustahkamlash, ularni qadriyatli foydalanish bo'lib hayotga tatbiq etish maqsadini ko'zda tutish bilan ta'lim oluvchilarni ta'lim va tarbiya jarayonidagi muammolarni mustaqil hal qilishga tayyorlashdan iboratdir.

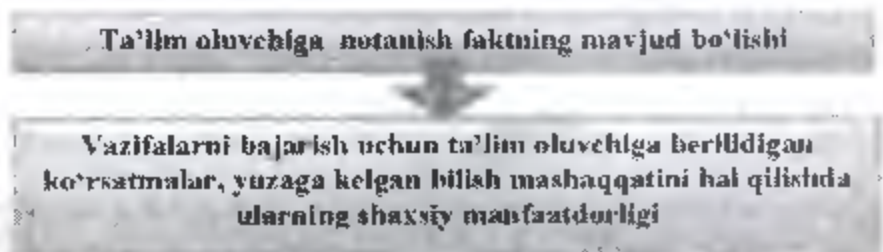
19-chizma

Muammoli vaziyatni yuzaga kelish shartlari

20-chizma

Muammoli vaziyatning belgilari quyidagilardan iborat

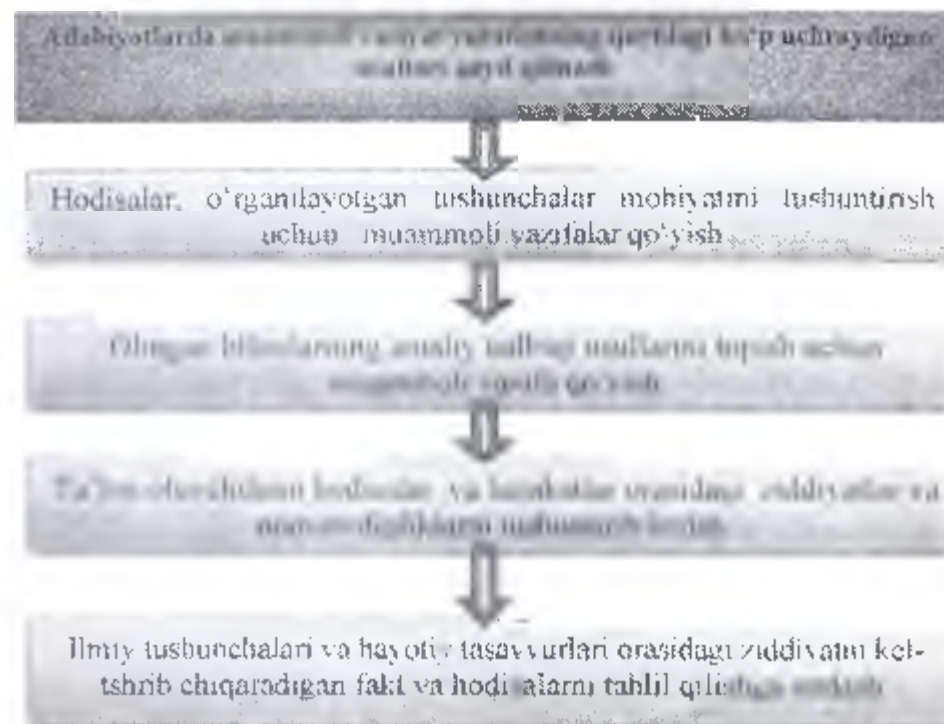
Muammoning tarkibiy qismi

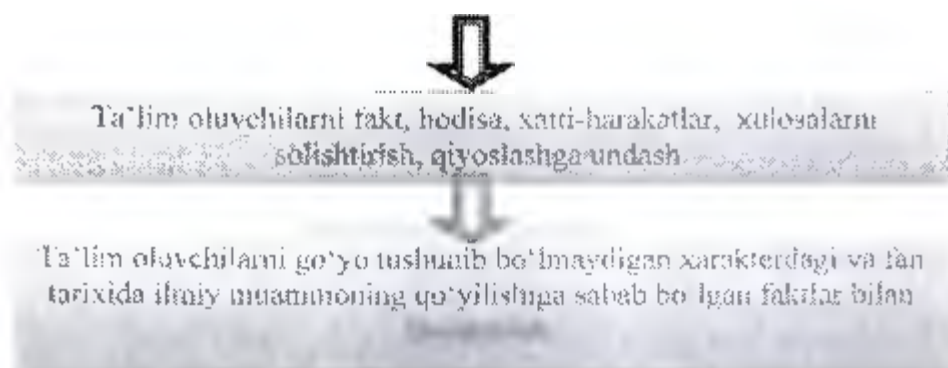
21-chizma

22-chizma.

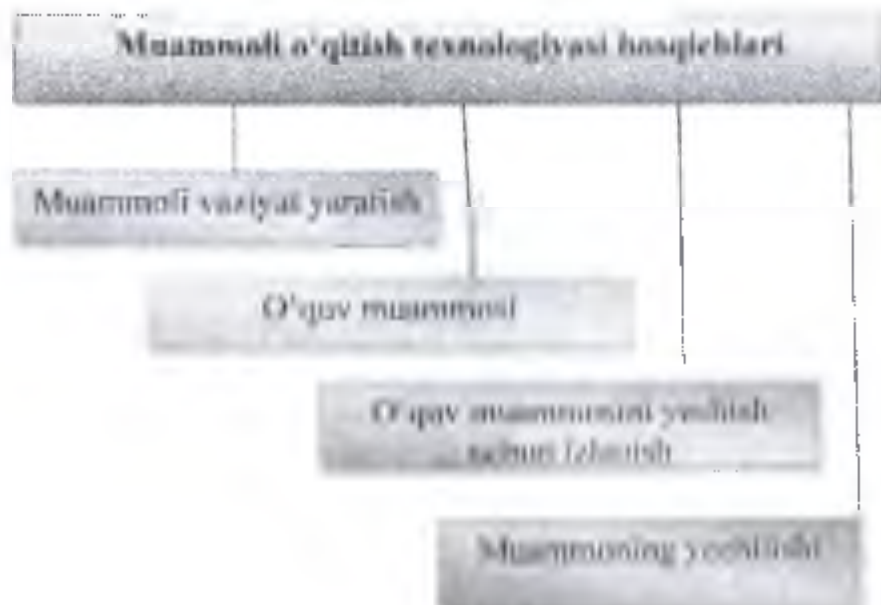
Pedagogikaga oid adabiyotlarda muammoli vaziyat yaratishning quyidagi ko'p uchraydigan usullari qayd qilinadi

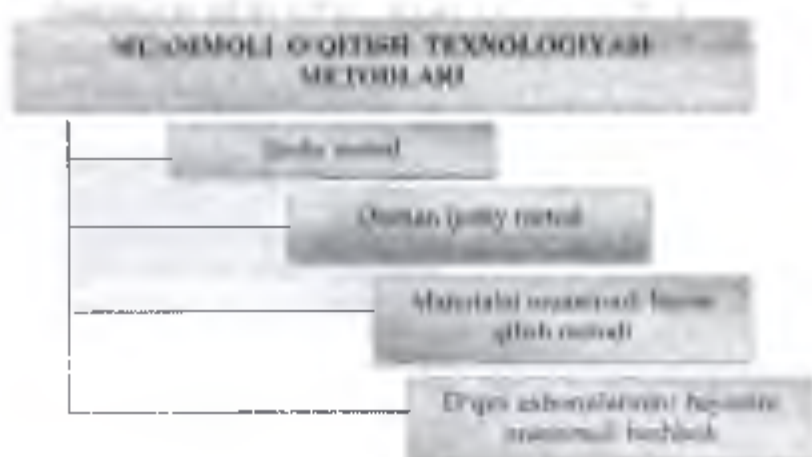
23-chizma

Muammoli o'qitish texnologiyasining bir qancha bosqichlari mavjud bo'lib ularni quyidagicha ifodalash mumkin.

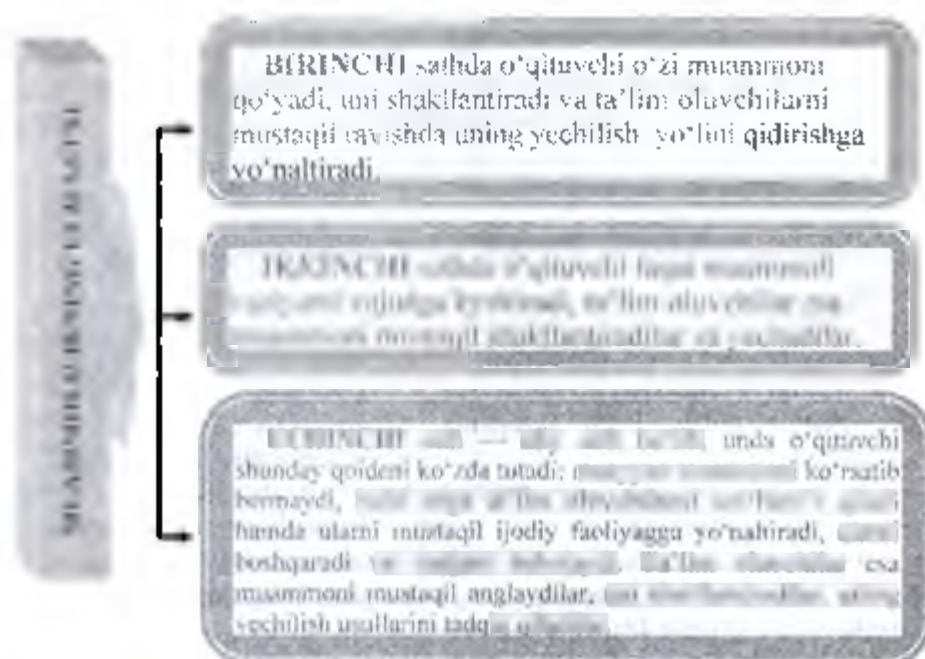
24-chizma

Muammoli o'qitish texnologiyasi metodlari

25-chizma

Pedagogikaga oid adabiyotlarda asosan muammoliklikning uch sathi haqida fikr yuritiladi

T.V. Kudryavtsev tadqiqoti bo'yicha muammoli vaziyatlar turlarini quyidagi ko'rinishda ifodalash mumkin:

B.B. Aysanontas tadqiqoti bo'yicha muammoli o'qitishning yutuq va kamchiliklari

YUTUQLARI	KAMCHILIKLARI
1. Bilanlarni o'zlashtirishdagi yuqori darajadagi mustaqillik o'quvchilar qarashlarini shakllantirar ekan, u (muammoli ta'lim) o'quvchilar dunyog'arashini shakllantirishga yordam beradi.	1. Amaliy ko'nikma va malakalarni shakllanishda boshqa ta'lim tiplariga qaraganda kam darajada qo'llaniladi.
2. Ta'lim oluvchilarning shaxsiy motivatsiyalari, bilishga doir qiziqishlarini shakllantiradi.	2. Boshqa ta'lim turlariga qaraganda bir xil hajmdagi bilimlarni o'zlashtirish uchun ko'p vaqt talab etiladi.
3. Ta'lim oluvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.	3. Mavzuga nisbatan muammo tanlanmаса natija bermaydi, noqulay holat yuzaga keladi.
4. Ta'lim oluvchilarning mantiqiy ta-fakkurining shakllanishi va rivojlanishiga yordam beradi, ular tomonidan o'rganilayotgan hodisalar va qonuniyatlardagi yangiliklarni ishlab chiqarilishning ta'minlaydi.	

“MUAMMO” TEXNOLOGIYASI

Mashg'ulot maqsadi: talabalarga mashg'ulot mavzusidan kelib chiqib turli muammoli masala yoki vaziyatlarning yechimini to'g'ri topishga o'rgatish. Ularda muammoning mohiyatini aniqlash bo'yicha malakalarini rivojlantirish. Muammoni yechishning ba'zi usullari bilan tanishtirish va muammoni yechishda mos metodlarni to'g'ri tanlashga o'rgatish. Muammoni kelib chiqish sababalarini va muammoni yechishdagi xatta-harakatlarni to'g'ri aniqlashga o'rgatish.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

O'qituvchi talabalarni guruhlariga bo'lib olishlarini ta'minlagandan so'ng, mashg'ulotni o'tkazish tartib va qoidalarini tushuntiradi. Ya'ni u mashg'ulotni bosqichli bo'lishini va har bir bosqich talabalardan diqqat o'tibor talab qilinishini, mashg'ulot davomida yakka, guruh va jamoa ishlashlarini aytadi. Bunday kayfiyat talabalarga berilgan topshiriqlarni bajarishga tayyor bo'lishlariga yordam beradi va ularda qiziqish uyg'otadi.

Mashg'ulotni berishi: talabalar tomonidan mashg'ulot uchun tayyorlangan kinolavham diqqat qilib, unda yoritilgan muammoni aniqlashga harakat qilish, xotirasida saqlab qolish yoki daftarga belgilab qo'yish (plakat, rasn, biror muammoni bayon qiladigan matn, rivoyat bo'lishi ham mumkin). Masalan:

Rivoyat qilishlaricha, Fors viloyatidan ikki o'rtoq Chin mulki sari yo'lga chiqdilar. Ularning biri Tangri qismatiga qanoat qiladigan, ikkinchisi esa qismatiga norozi tamagir odam edi. Yo'lida ketayotib ular bir toshni ko'rdilarki, uning ustiga "kunki zahmat chekib, bu toshni ag'darsa, uning narigi betiga shu vodiya xazina saqlanadigan vayronaning joyini bildiruvchi bitikka duch keladi" degan yozuvni o'qiydilar. Toshda yana "Har kishi bu ranjdan bo'lsa yiroq, sabru qanoat baridan yaxshiroq" degan so'zlar ham yozilgan ekan. Qanoatli odam "qanoatni mening ganjini" deb yo'lida davom etadi. Tamagir kist bo'lsa, xirsu havasi qo'zg'ab toshning tagini kavlashga tushib ketad. Qanoatli odam yo'l tanobini tortib tong-saharda birinchi bo'lib shah darvozasidan kirib borsa, uni tutib olib, shoh qilib ko'taradilar. Chunki shoh o'lib merosxo'r yo'q edi va o'sha mamlakat udumiga ko'ra, bunday xolda marhumning vafotidan keyin birinchi saharda shaharga birinchi bo'lib kirgan odamning shoh bo'lishi muqarrar edi.

Tamagir odam ersa, ne mashaqqatlar bilan toshning tagini kavlat uni bu yoniga ag'darganda, quyidagi yozuvni o'qiydi: "Xomtom

uni bu yoniga ag'darganda, quyidagi yozuvni o'qiydi. Aommoni dahrda ranjur eru", ya'ni tanmagir odam bu dunyoda faqat ranju azo bilan yashaydi.

(Muslihiddin Muhiddinov Komil inson-adabiyot ideal.

- har bir guruh a'zosi tomonidan ushbu lavha (plakat, rasmi, rivoyat, hayotiy voqea)dan birgalikda aniqlangan muammolarni A-3 qog'oziga yozib chiqiladi;
- berilgan vaqt tugagach, tayyorlangan ishni guruh vakili tomonidan o'qib eshittiriladi;
- o'qituvchi guruhlar tomonidan tanlangan va muammolar yozilgan qog'ozlarni almashtirgan holda guruhlariga tarqatadi;
- o'qituvchi tomonidan tarqatilgan quyidagi chizmaga har bir guruh a'zosi tanlab olgan muammosini yozib, mustaqil ravishda tahlil etadi.

Yuqoridagi rivoyat asosida misol keltiramiz:

Muammo- ning turi	Muammoni kelib chiqish sabablari	Muammoni echish yo'llari va sizning harakatlaringiz
Ta'magirluk	Qanoatsizlik, ochko'zlik, sabr-bardoshsizlik, xirsu havasga berilganlik, ko'zi tuymaslik, boriga shukr qilmaslik, xudbinlik, no- kaslik, uquvsizlik, badnafs- lik...	Sabr-toqatli bo'lish, boriga qanoat qilish, mol-dunyoga ruju qo'y- maslik, omilkorlik, halollik, qanoatli bo'- lishlik, o'z nafsini tiya bilish...

- yakka tartibdagi faoliyat tugagandan so'ng har bir talaba bajargan ishini boshqalarga o'qib eshittiradi;
- muammolar va ularning yechimi bo'yicha jamoaviy fikr almashtiriladi;
- mashg'ulot mavzusiga oydinlik kiritilgandan so'ng o'qituvchi mashg'ulotga yakun yasaydi. Jamoaga qiziqarli ishlari uchun minnatdorchilik bildiradi.

INTERFAOL USUL bu o'qituvchi va talaba-yoshlar o'rtasidagi faol hamkorlikdagi ta'lim usuli bo'lib, unda talaba-yoshlar va o'qituvchi bir-birini to'liq tushunishga erishiladi.

«Inter» so'zi lotincha bo'lib, «o'zaro» «birgalikdagi harakat» ma'nosini bildiradi. Interfaol usullar o'qituvchi va talaba-yoshlar o'rtasidagi faollik asoslangan pedagogik ta'sir etish usullaridan biri bo'lib, u ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Mazkur usulda talaba-yoshlarning mustaqil fikrlash qobiliyatlari rivojlantiriladi va bu orqali ulardagi erkin fikrlashga keng yo'l ochiladi. Bu esa o'z navbatida talaba-yoshlarning mustaqil qarorlar qabul qilishga, ijodiy fikr-mulohaza yuritishga yo'naltiradi.

Interfaol usulning maqsad-vazifalari:

- talaba-yoshlarni erkin, tanqidiy, tahliliy, mantiqiy, ijodiy fikrlashga va ular asosida to'g'ri qarorlar qabul qilishga mustaqil izlanishga o'rgatish;
- talaba-yoshlarning muammoli vaziyatlarni to'g'ri hal qilishga, nazariy va amaliy jihatda kasbiy (hayotiy) topshiriqlarni bajarishni uddalashga o'rgatish;
- talaba-yoshlarning fikrlashga undash orqali ularni izlanishga va ijodkorlikka yo'naltirish;
- talaba-yoshlardagi hamkorlikning samarali vo'ltlarini va kasbiy bilim, ko'nikma hamda malakalarini egallashga bo'lgan qiziqishlarini ta'minlash;
- talaba-yoshlarning tashkilotchilik, boshqaruvchanlik (rahbarlik) va yo'naltiruvchanlikka undash;
- o'qituvchi va talaba-yoshlarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish¹

Interfaol usullardan foydalanish shakllari:

- mashg'ulot topshiriqlarini individuallashtirish;
- o'zaro faol va ijodiy hamkorlik qila oladigan kichik guruhlar ajratish;
- guruhdagi talaba-yoshlarning intellektual salohiyatlariga qarab tabaqalarga ajratish va ular orasidagi tafovutga e'tibor berish;
- ta'lim berish va o'rganish jarayonidagi erkin muloqot qila olish muhitini yaratish;

¹ Qarang: Ishmurotmetov R. O'qituvchi jarayonida interfaol usullar va pedagogik texnologiyalarni qo'llash usullari, 2008.

- ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi o'rtasida hamda kichik (ajratilgan) guruhlar o'rtasidagi erkin muloqot, ijodiy hamkorlik, foydali «bahs-munozaralar»ni tashkil etishga erishish va hokazo.

Interfaol usullardan foydalanish vositalari:

- kasbiy didaktik o'yinlar;
- rolli o'yinlar;
- kasbiy kompyuterli o'yinlar;
- interfaol o'quv adabiyotlari;
- interfaol texnika vositalari;
- metodik mahsulotlar;
- intellektual mahsulotlar.

Vositalarini ham asosan ikki guruhga ajratgan ma'qul. Ular: interfaol va interfaol bo'lmagan vositalar.

Interfaol vositalar:

- audio, video va elektron anjumanlar;
- ovozli va yozuvli ikki tomonlama muloqot qila oladigan oddiy va yo'ldoshli aloqalar;
- teleanjumanlar va shu kabilar.

Interfaol bo'lmagan vositalar:

1. mashg'ulotga tegishli didaktik majmualar;
2. audio va video tasmlar (disklar);
3. bir tomonlama oddiy va yo'ldoshli aloqalar;
4. televizion ko'rsatuvlar;
5. radio eshittirishlar;
6. kompakt disklar;
7. "INTERNET" tarmoqlari va shu kabilar.

Demak, interfaol usullardan foydalanish ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'sir ko'rsatadi shu bilan birga avvalgi bilimlar va yangi axborotlar o'rtasida bog'lanish hosil qilinib, talaba-yoshlar tomonidan materialni to'la tushunishga zamin yaratadi.

Quyida biz interfaol metodlarning talaba-yoshlarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini takomillashtirishda xizmat qiladigan jihatlarni ko'rib chiqamiz.

“3 x 4” TEXNOLOGIYASI

Mashg'ulotning maqsadi: talabalarni berilgan ma'lum bir muammo yuzasidan jamoada yoki kichik guruhlarda fikrlash, berilgan fikrlarni tahlil qilib, ularni ichidan eng kelakligini, asoslilikini tanlab olishga va shu bilan birga o'z fikrini boshqalarga asoslab berish malakasini hosil qilishga o'rgatadi. Texnologiya avval talaba bilan yakka ishlash so'ngra kichik guruhda ishlash orqali tashkil etiladi.

Texnologiyaning qo'llanishi: laboratoriya, seminar, amaliy mashg'ulotlarda va talabalarni bo'sh vaqtlarini samarali tashkil etishda foydalanish mumkin.

Mashg'ulotda foydalaniladigan vositalar: A-3, A-4 formatdagi qog'ozlar va markerlar.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

- o'qituvchi talabalar sonini hisobga olib, 3-4 kishidan iborat kichik guruhlariga ajratadi;
- o'qituvchi talabalarga texnologiyani amal qilish ketma-ketligini tushuntiradi va har bir kichik guruhlariga oldindan tayyorlab qo'yilgan yuqori qismida yozuvi bo'lgan varaqlarni tarqatib chiqadi;
- guruh a'zolari tarqatma materialdagi yozuvlarni o'zaro muhohaza qilib davom ettiradilar;
- vazifa bajarilgach, guruh a'zolari turib soat mili yo'nalishi bo'yicha tartib bilan joylarini o'zgartiradilar, ya'ni 1-guruh 2-guruhning 2-guruh 3-guruhning, 3-guruh esa 4-guruhning joylariga o'tadilar;
- boshqa joyga kelib o'tirgan guruh a'zolari stol ustida qoldirilgan tarqatma materialdagi fikrlar bilan tanishib, unga yana uchttadan boshqa o'z fikrlarini yozib chiqadilar;
- shu tariqa kichik guruhlar o'z joylariga navbat bilan qaytib kelgunga qadar amalga oshiriladi va tarqatma materiallarga nechtadan o'z tushunchalarini yozib chiqadilar;
- topshirilgan vazifalarni bajarish joylariga qaytib kelgan guruhlar tarqatma materialdagi to'plangan barcha fikrlarni diqqat bilan o'rganib chiqadilar va ulardan foydalanib berilgan mavzuga aniq ta'rif yoki qoida izohini keltirib chiqaradilar;
- har bir guruhdan bir vakil tayyorlanib guruh tomonidan berilgan ta'rifni yoki qoida o'qib eshittiriladi, taqdimot qiladi;
- o'qituvchi guruhlar tomonidan berilgan ta'riflar yoki qoidalarni izohlaydi va baholaydi, mashg'ulotni yakunlaydi.

Mazkur texnologiyani o'tkazishda guruhlar soni 4 ta bo'lgan maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shunda kichik guruhlar joylarini 3 marta almashtiradilar va bu bilan vaqt tejaladi hamda zerikib qolish bo'lmaydi. Agar guruhda talabalar soni ko'p bo'lsa u holda ularni ikki potok bo'lib, kichik guruhlar almashinuvini har bir potok o'rtasida alohida, taqdimotini esa birgalikda o'tkazish mumkin.

Agar auditoriyada sharoit bo'lmasa guruhlar almashinuvidan emas balki, tarqatma materiallarni almashtirish orqali ya'ni har bir guruhning o'z varog'i joyiga kelguncha almashiriladi.

Ushbu texnologiyani talabalarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini rivojlantirishda foydalanishda taxminan quyidagicha mavzularni qo'llash mumkin.

Masalan:

«Insonparvarlik – bu...», «Ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi – bu...», «Adolatparvarlik – bu...», «Ochiqqo'llik – bu...», «Saxovatpeshalik – bu...», «Halollik – bu...», «Nafs – bu...» kabi mazmundagi qog'oz varaqlarining yuqori qismida davom ettirilishi yoki fikrlar bilan to'ldirilishi lozim bo'lgan asosiy tushunchadan foydalaniladi.

“TUSHUNCHALAR TAHLILI” METODI

Mashg'ulotning maqsadi: ushbu metod o'tilgan mavzularni talabalar tomonidan yodga olish, biron-bir mavzu bo'yicha talabalar tomonidan berilgan tushunchalarga mustaqil ravishda o'z izohlarini berish, shu orqali o'z bilimlarini tekshirib baholashga imkoniyat yaratish va o'qituvchi tomonidan qisqa vaqt ichida barcha talabalarni baholay olishga yo'naltirilgan.

Talabalarni mashg'ulotda berilgan ma'lumotni egallaganlik va ma'lumot bo'yicha tayanch tushunchalarni o'zlashtirib olganlik darajalarini aniqlash, o'z bilimlarini mustaqil ravishda erkin bayon eta olish, o'zlarining bilim darajalarini baholay olish, yakka va guruhlarda ishlay olish, safdoshlarining fikriga hurmat bilan qarash, shuningdek o'z bilimlarini bir tizimga keltira olishga o'rgatish.

Metodning qo'llanishi: o'quv mashg'ulotlarining barcha turlarida o'tilgan mavzuni o'zlashtirganlik darajasini baholash, takrorlash, mus-

tahkamlash yoki oraliq va yakuniy nazorat o'tkazish uchun, shuningdek, yangi ma'lumot berishdan oldin talabalarning bilimlarini tekshirib olish uchun mo'ljallangan. Ushbu metodni mashg'ulot jarayonida yoki mashg'ulotning bir qismida yakka, kichik guruh hamda jamoa shaklida olib borish mumkin.

Mashg'ulotda foydalaniladigan vositalar: tarqatma materiallar, tayanch tushunchalar ro'yxati, ruchka, slayd.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

- talabalarni guruhlariga ajratish;
- talabalar mashg'ulotni o'tkazish qoidalari bilan tanishtiriladi;
- guruh az'olariga tarqatma materiallar tarqatiladi;
- talabalar tarqatma materialda berilgan tushunchalar bilan tanishtiriladi;
- talabalar berilgan tushunchalarga o'zlaridagi ma'lumotlardan kelib chiqib fikrlarini yozadilar;
- o'qituvchi tushunchalarni o'qiydi va jamoa bilan har bir tushunchaga to'g'ri izohni berilgan slayd orqali tanishtiradi;
- talabalar to'g'ri belgilangan javoblarning farqlarini aniqlaydilar, kerakli tushunchaga ega bo'ladilar, o'z-o'zlarini tekshiradilar, baholaydilar va bilimlarini yana bir bor mustahkamlaydilar.

"Tushunchalar tahlili" metodidan bir mashg'ulotning o'zida mashg'ulot boshida o'tgan mavzuni takrorlash, mustahkamlash yoki yangi mavzu bo'yicha talabalarning dastlabki bilimlari, qanday tushunchalarni egallaganliklari va shu mashg'ulotning oxirida nimalarni bilib olganliklarini aniqlash uchun ham foydalanish mumkin¹.

Quyida mashg'ulotda foydalanish mumkin bo'lgan tarqatma materialni misol tariqasida keltiramiz

¹ Farang R. [Jahonobodov] O'qituvchi jarayonida standart uslublar va pedagogik texnologiyalarni qo'llash uslubiyati. T. 2018. B. 12-13.

TUSHUNCHALAR	MAZMUNI
Nafs	
Halollik	
Qanoatlilik	
Saxiylik	
Axloqiy fazilatlar	
Sabr – bardoshlilik	
Ochiqqo‘llik	
Adolatparvarlik	
Insonparvarlik	
Himmatlilik	
Samimiylik	
Kamtarlik	

“Tushunchalar tablii” metodining to‘ldirilgan varianti

TUSHUNCHALAR	MAZMUNI
Nafs	(arab. qalb, ko‘ngil) - yeyish-ichish va mol-dunyoga bo‘lgan extiros. Nafs insonning moddiy o‘zligi, “men”idir.
Halollik	(arab. ruhsat etilgan, yo‘l qo‘yilgan: qonuniy, asosli; to‘g‘rilik, vijdonlilik) - shariat xukmiga muvofiq esa, ichsa, foydalansa bo‘ladigan; kishining o‘ziga

	qarashli, o'z mehnati bilan topilgan, hiyonat, g'irromlik kabilardan holi, to'g'ri, sof, pokiza bo'lishni talab etadigan ma'naviy – axloqiy tushuncha.
Qanoatlilik	(arab. mamnunlik; boriga shukr qilish; kamsuqumlik) - o'ziga yoki boriga ko'nish tamoiiliga asoslangan ma'naviy tuyg'u, bori bilan kifoyalanish, nafsni tiyish bilan ko'p narsaga, ortiqchalikka intilmaslik, qoniqish hissi. Qanoat bu - eb-ichish va kiyinishda imkon va zarurat darajasidan ortig'ini talab qilmaslikdir.
Saxiylik	hech kimdan narsasini, yaxshiligini ayamaslik; hotamulik xislatini anglatuvchi tushuncha. Muruvvat ko'rsutish, nochorlarga yordam qo'lini uzatish, u kishining ko'rki va ziynatidir.
Axloqiy fazilatlar	(arab. xulqning ko'pligi) – ma'naviy hayot hodisasi, ijtimoiy ong shakllaridan biri, ma'naviyat sohasiga oid tushuncha. Kishilarning tarixan tarkib topgan xulq-atvori, yurish-turishi, ijtimoiy va shaxsiy hayotdagi o'zaro muloqat, shuningdek, jamiyatga bo'lgan muloqotlarini tartibga solib turadigan barqaror muayyan me'yor va qoidalar yig'indisi.
Sabr - bardoshlilik	(arab. achchiq, chidam, bardosh) – inson ma'naviyatining tarkibiy qismi bo'lib, oshiqmasdan kutish yoki o'zini tiya olish, toqat, chidam-bardosh, iroda va qanoat qilish ma'nosini anglatadi. Sabr kishini turli-tuman ziddiyatli voqea – hodisalarga bardosh qila olishini ham ifodalaydi. Sabr – yuksak ma'naviyat, aql va madaniyat belgisi, boshqalarning fikri va e'tiqodiga hurmat ifodasi hisoblanadi. Inson ma'naviy qiyofasiga xos xususiyat, saxiylik qo'li ochiqlik, hotamtoylik ma'nolarini anglatadigan tushuncha. Ochiqqo'llik har kunga ham nasib qilaveradigan xususiyat emas. Bunday xususiyat ayrim odamlardagini ochraydi, shuningdek, u boshqalarga ham, kambag'al odamlarga ham xos bo'lishi mumkin.
Ochiqqo'llik	Odillik, adolat bilan ish ko'rish, qonun asosida, jamiyatda shakllangan ustivor insoniy munosabatlar doirasida barchaga teng va xolis munosabatlarda bo'lish.
Adolatparvarlik	Adolatparvarlik etika estetika, adabiyot va jamiyat-shunoslik fanlarining asosiy kategoriyasidir.

Insonparvar-
lik

Insonning yuksak ijtimoiy mavqeiini belgilab, bu boradagi diniy va dunyoviy, g'oyaviy – ma'naviy, milliy va umumbashariy qarashlar, qadriyatlar va an'analar sistemasi, faoliyat darajasini asoslab beradigan ta'limotlar, umuman insoniylikka asoslangan faoliyat va xatti-harakatlarni anglatadigan tushuncha (arabcha g'ayrat, shijoat, jo'shqinlik, harakat, falsafa, qunt) - odamgarchilik, munovvat yuzasidan qilinadigan yaxshilik, yaxshi ish, yordamdir. Himmatli kishilar

Himmatlilik

doimo mard va tanti hisoblangan. Himmatning zahirida saxovat, pokizalik yetakchi o'rin egallaydi. Himmatli kishilar har qanday vaziyatda ham el farovonligi uchun qayg'uradi. Bir og'iz shirin so'z aytish yoki bir piyola choyga taklif etish, tabassum hadiya etish inson uchun eng oliy himmatdir.

Samimiylik

Boshqalarning gapini tinglash, haufikr bo'la olish, xabardor bo'lish degan ma'nalarni anglatadi. Samimiylik-insondagi eng oliy fazilatdir. Samimiylik oldindan tayyorgarliksiz, ochiq ko'ngillik bilan bog'araz, chin qalbdan qilingan tabiiy muomaladir. So'z bilan ishining birligi samimiylikni mukammal ko'rinishi hisoblanadi. Samimiylik to'g'rihq, pokliq, yaxshilik, bag'rikenglik singari insoniy fazilatlar asosida shakllanadi va rivojlanadi.

Kamtarlik

Insonning ma'naviy qiyofasiga xos xislat, maqtanishni istamaydigan, yutuqlaridan mag'irlanib ketmaydigan kishining xususiyati, shaxsning o'ziga va atrofida qilarga samimiy munosabatini ifoda etadigan axloqiy sifat. U mamtanlikning ziddi bo'lib, kishining alohida yuksak sifatlariga moddiy yoki ma'naviy boylikka ega ekanini ko'z-ko'z qilmasligida namoyon bo'ladi. Bu hislat so'zda ham, amalda ham ko'zga tashlanib turadi.

“VENN DIAGRAMMASI”

Mashg'ulot maqsadi: talabalarni berilgan mavzuga nisbatan tahliliy yondashuv, ayrim qismlar negizida mavzuni umumiy mohiyatini o'zlashtirish malakalarini hosil qilishga yo'naltirilgan. Ushbu metod avval talaba bilan yakka ishlash so'ngra kichik guruhda ishlash orqali tashkil etiladi, yoki yozuv taxtasini to'rtga ajratib har bir bo'lakka alohida vazifa belgilanadi. Natijada talabalar olgan nazariy bilimlar, ma'lumotlar yoki dalillarni qiyosiy tahlil etishga yordam beradi. «Venn diagrammasi» metodidan bo'lim yoki boblar bo'yicha yakuniy darslarni tashkil etishda foydalanilsa yanada samaraliroq bo'ladi.

Texnologiyaning qo'llanishi: laboratoriya, seminar, amaliy mashg'ulotlarda va talabalarni bo'sh vaqtlarini samarali tashkil etishda foydalanish mumkin.

Mashg'ulotda foydalaniladigan vositalar: yozuv taxtasi, A-4 formatdagi qog'ozlar va markerlar.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

talabalar to'rt guruhdan iborat kichik guruhlarga bo'linadilar;

yo'zuv taxtasiga topshiriqni bajarish mohiyatini aks ettiruvchi sxema chiziladi;

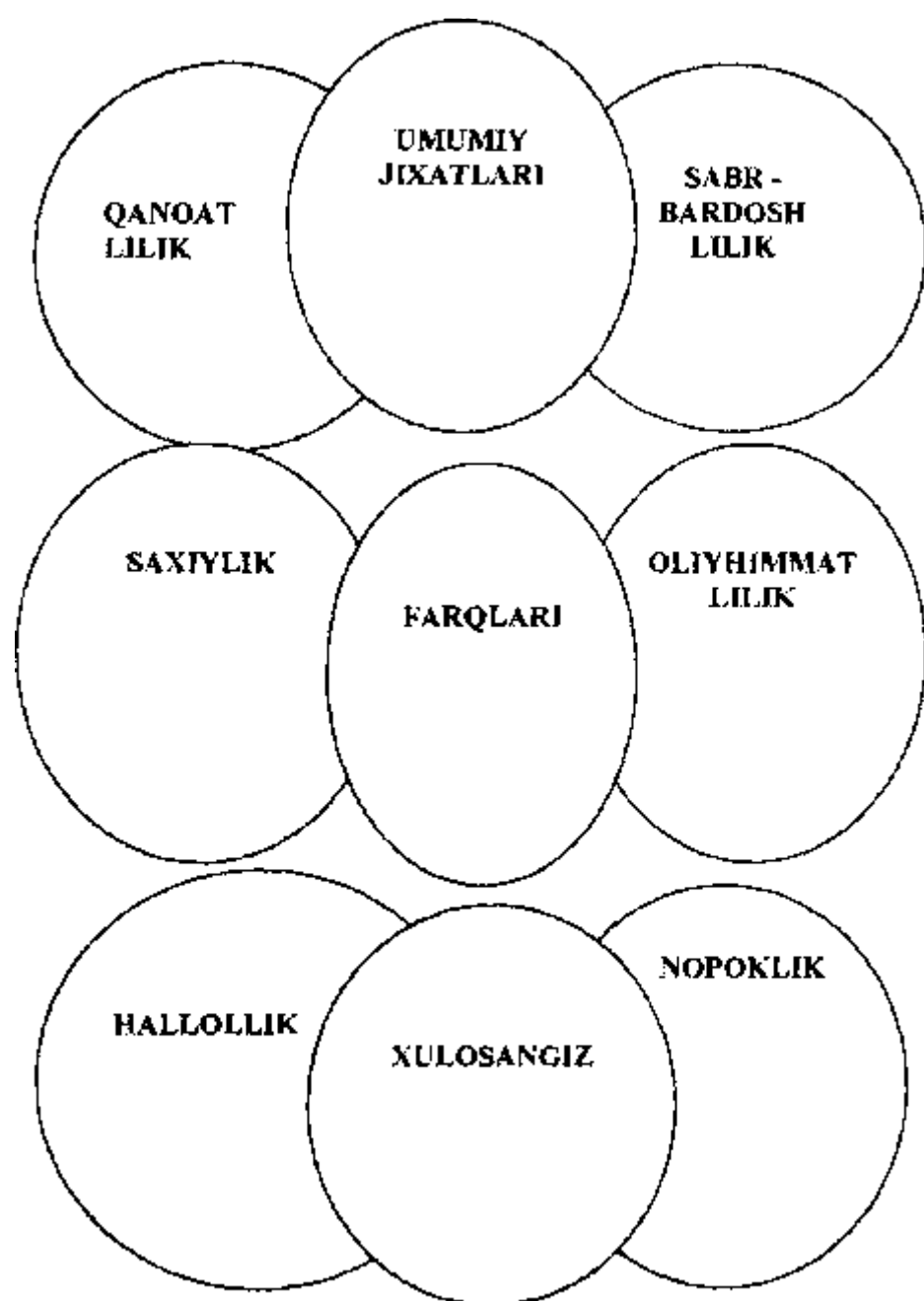
har bir guruhga o'zlashtirilayotgan mavzu yuzasidan alohida topshiriqlar beriladi;

topshiriqlar bajarilgach, guruh a'zolari orasidan vakil tanlanadi;

tayinlangan vakillar guruh a'zolari tomonidan bildirilgan fikrlarni umumlashtirib, yozuv taxtasida yoki tarqatma materiallarda aks etgan diagrammani to'ldiradilar

Quyida «Venn diagrammasi»dan foydalanib talabalarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini takomillashtirishda mumkin bo'lgan mavzulardan misollar keltiramiz.

“VENN DIAGRAMMASI”

“TARMOQLASH” METODI

Texnologiyaning maqsadi. Bu mashg'ulot talabalarni berilgan ma'lum bir mavzu yuzasidan jamoada yoki kichik guruhlarda ishlash orqali fikrlash, berilgan fikrlarni tahlil qilish, erkin, ochiq o'ylash, shaxsiy fikrlarini bemalol bayon etish, umumiy fikr doirasini kengaytirishga yordam beradi. Mazkur metod turli xil g'oyalar o'trasidagi aloqalar to'g'risida fikrlash imkonini beruvchi tuzilmani aniqlashni talab etadi. Undan ta'lim tarbiya jarayonida foydalanish inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog'liq ravishda amalga oshiriladi. Bunday talabalar tomonidan mavzuni chuqur hamda puxta o'zlashtirilgung qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi. Metod avval talaba bilan yakka ishlash so'ngra kichik guruhda ishlash orqali tashkil etiladi.

Texnologiyaning qo'llanishi: ma'ruza, laboratoriya, seminar, amaliy mashg'ulotlarda va talabalarni bo'sh vaqtlarini samarali tashkil etishga bag'ishlangan mashg'ulotlarda foydalanish mumkin.

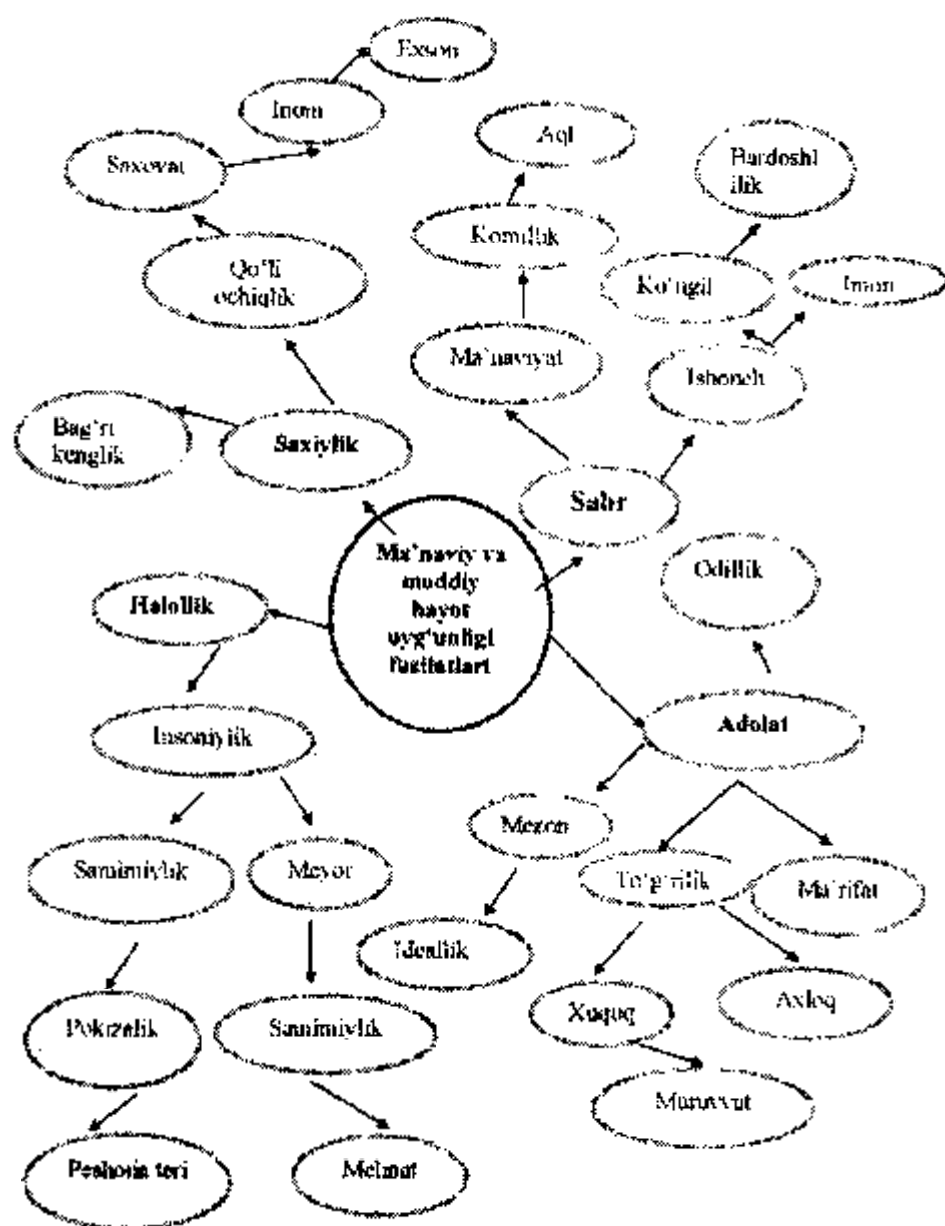
Mashg'ulotda foydalaniladigan vositalar: A-3, A-4 formatdagi qog'ozlar, yozuv taxtasi va markerlar.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

- nimaniki o'ylagan bo'lsangiz shuni qog'ozga yozing;
- fikringizni tahlil qilmay ularni kelma-ket yozib boravering;
- yozish jarayonida orfografik, grammatik jihatlarga e'tibor bermang;
- berilgan vaqt nihoyasiga etmaguncha yozishdan to'xtamang;
- agar ma'lum muddat biror bir g'oyani o'ylay olmasangiz, u holda qog'ozga biror narsaning rasmini chiza boshlang. Bu harakatni yangi g'oya tug'ulgunga qadar davom ettiring;
- berilgan tushuncha doirasida imkon qadar ko'proq yangi g'oyalarni ilgari surishga hamda mazkur g'oyalar o'trasida aloqadorlik, bog'liqlikni ko'rsatishga harakat qiling;
- g'oyalar yig'indisining aloqalarini ko'rsatishni cheklamang.

Talaba-yoshlarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini takomillashtirishda «Tarmoqlar» metodidan foydalanish yo'llarini misol sifatida keltiramiz.

Klaster metodi

"BESHINCHISI ORTIQCHA" METODI

Texnologiyaning maqsadi: talabalarning mantiqiy fikr yuritish ko'nikmalariga ega bo'lishlariga mashg'ulot mavzusidan kelib chiqib turli tegishli bo'lgan tushunchalarni to'g'rilarni tanlab olishga o'rgatish. Ularda mavzuga tegishli bo'lgan tushunchalarni to'g'ri aniqlash bo'yicha malakalarini rivojlantirish. Tengdoshlari fikri bilan shaxsiy mulohazalarini o'zaro taqqoslash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi: o'qituvchi talabalarini guruhlariga bo'linib o'tirib olishlarini ta'minlagandan so'ng, mashg'ulotni o'tkazish tartib va qoidalarini tushuntiradi. Ya'ni u mashg'ulotni bosqichli bo'lishini va har bir bosqich talabalardan diqqat e'tibor talab qilinishini, mashg'ulot davomida yakka, guruh va jamoada ishlashlarini aytadi. Bunday kayfiyat talabalarga berilgan topshiriqlarni bajarishga tayyor bo'lishlariga yordam beradi va ularda qiziqish uyg'otadi.

Mashg'ulotni berishi:

- o'rganilayotgan mavzu mohiyatini ochib berishga xizmat qiluvchi tushunchalar tizimini shakllantirish;
- hosil bo'lgan tizimdan mavzuga taalluqli bo'lgan beshta va taalluqli bo'lmagan bitta tushunchaning o'rin olishiga erishish;
- talabalarga mavzuga oid bo'lmagan tushunchani aniqlash va uni tizimdan chiqarish vazifasini topshirish;
- talabalarni o'z harakatlari mohiyatini sharhlashga undash;

Izoh: mavzuni mustahkamlash maqsadida talabalardan ba'zi bir tushunchalarga ham izoh berib o'tishlari hamda ular o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni asoslab berishlarini talab etish lozim.

"Beshinchisi ortiqcha" metodiga misol sifatida talabalarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini takomillashtirishda foydalanish mumkin bo'lgan tushunchalardan misollar keltiramiz.

1 Topshiriq. Ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligini tarkib topishida shakllantirilishi lozim bo'lgan fazilatlarni ajratib va ularni izohlab berinig.

1-variant:

Halollik, imonhlik, insonparvarlik, ochiqqo'llik, sabrsizlik....

2-variant:

Nafsni jilovlash, kasb-hunar egallash, omonatga hiyonat qilmaslik, adolatlilik, saxiylik.

Ta'lim jarayoni, qanoatlilik, shukur qilishlik, marhamatlilik, beg'arazlik;

II – Topshiriq.

Ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligini fazilatlarini tarkib topishida o'zlashtirish mumkin bo'lmagan illatlarni ajratuv va ularni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlariga munosabat bildiring.

1- variant:

Bema'nilik, oqillik, kamtarlik, muruvvatlilik, tejamonkorlik.

2- variant:

Oliyhimmatlilik, or-nomuslik, oriyatstzlik, halimlik, ijodkorlik;

3- variant:

Matonatlilik, sabrsizlik, adolatparvarlik, vijdonlilik, omilkorlik.

F S M U TEXNOLOGIYASI

Texnologiya talabalarni o'z fikrini asoslashga shu bilan birga bergan fikrini boshqalarga o'tkazishga, mavzu vuzasidan ochiq bahs-munozaraga kirishishga, egallagan bilimlarni tahlil etishga va tekshirishga hamda talabalarda bahslashuv madaniyatini rivojlanturishga qaratilgandir.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

O'qituvchi har bir talabaga FSMU texnologiyasining to'rt bosqichi yozilgan qog'oz varaqalarni tarqatadi va ularni sakka tartibda to'ldirishlarni taklif qiladi. Qog'oz varaqalari quyidagicha ko'rinishda bo'ladi:

F – FIKRINGIZNI BAYON ETING

**S – FIKRINGIZNI ISBOTLOVCHI BIRON BIR SABAB
KO'RSATING**

M – MISOL KILTIRING

U – FIKRINGIZNI UMUMLASHTIRING

O'qituvchi mavzudan kelib chiqib bahs muammosini tanlab oladi;

- yakka tartibdagi ishlar nihoyasiga etgach, talabalar kichik guruhlarga bo'linib oladilar. Ularga guruhlarda ishtashlariga mo'ljallangan A-3 formatiga FSMU texnologiyasi bosqichlari yozilgan tarqatma materiallar beriladi;

- har bir kichik guruh o'zlarini fikrlariga tayanib guruh bilan kelishib muammo yuzsidan dalillarni yozib chiqadilar;

- kichik guruhlarda yozilgan dalillar jamoa o'rtasida lumoya qilinadi;

- o'qituvchi tanlangan muammoga yakuniy xulosalarni berib mashg'ulotni yakunlaydi.

Biz quyida foydalanish mumkin bo'lagan taxminiy mavzularni taklif etamiz.

1. "Qanoatlilik yuksak insoniy fazilat!"
2. "Dunyoda halol kishilar uhug'lanadi!"
3. "Kamtarga kamol - mamnanga zavol!"
4. "Saxiylik inson ko'rki!"

Quyida talabalar ishlaridan namunalar keltiramiz.

"QANOATLILIK - YUKSAK INSONIY FAZILAT!"

F Ha, juda ham to'g'ri qanoatlilik yuksak insoniy fazilatdir

S Qanoatlilik insonni o'z nafsini quli bo'lib qolishdan asraydi

M Qanoatlilik fazilati bo'lmasa insonda nopoklik, adolatsizlik, xudbinlik, sabrsizlik kabi illatlar avj olib ketadi

U Qanoatlilik yuksak insoniy fazilat, chunki bu fazilat insonni jamiyatdagi o'rnini mavqeiini belgilab beruvchi omillardan biri hisoblanadi

Ushbu metodik qo'llanmada taklif etilgan pedagogik texnologiyalarni ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etishda har bir o'qituvchi o'qitayotgan fanning mohiyatidan, ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadidan, talabalarning o'ziga xos xususiyatlarini va mavjud shart-

sharoitlarni hisobga olgan holda ularni to'raligicha yoki elementlaridan foydalanishi mumkin.

BLITS-SO'ROV

Ismi-sharifingiz, otangizni ismi

Siz uchun "ma'naviy hayot" tushunchasi qanday ma'noni anglatadi?

Sizning fikringizcha, moddiy hayot asosini nimalar tashkil etadi?

Moddiy ahvolingiz Sizni qoniqtiradimi?

Sizning hayotingizda qay jihat ustuvor ahamiyatga ega: moddiylikmi yoki ma'naviyat?

Kundalik ehtiyojlaringiz uchun o'zingiz mablag' topa olish imkoniyatiga egamisiz?

Quyidagi soʻzlarning antonimlarini toping:

- halollik	-
- kibrilik	-
- bahrikenglik	-
- nokaslik	-
- munavvatilik	-
- sabrsizlik	-
- tejamkorlik	-

Ushbu soʻzlarning sinonimini toping:

- saxylik	-
- behimmatilik	-
- boylik	-
- kamtarlik	-
- qanoatlik	-
- halimlilik	-
- isrofgarchilik	-

Siz uchun moddiy farovonlikka erishishning qanday yoʻli maʼqul?

Siz qanday qaraysiz: maʼnaviy-axloqiy sifatlarga ega boʻlmasdan ham moddiy farovonlikka erishish mumkinmi?

Tasavvor qiling, Sizga juda katta miqdorda moddiy mablagʻni qoʻlga kiritish mumkin boʻlgan ish taklif qilinmoqda. Biroq, bu ishning bajarilishi Sizga foyda keltirsa-da, jamiyatga zarar etkazishi mumkin. Bunday vaziyatda qanday yoʻl tutasiz?

**Insondagi ma'naviy va moddiy fazilatlarni ta'minlash yuzasidan
subbat loyihasini taqdim eting;**

TALABA-YOSHLAR TARBIYASIDA MA'NAVİY VA MODDIY HAYOT UYG'UNLIGINI TAKOMILLASHTIRISHGA OID TEST SAVOLLARI

**1. Moddiy hayotning tarkibiy unsur (element)lari qaysi qator-
da to'g'ri keltirilgan?**

- a) moddiy ehtiyoj, pul mablag'i; ko'chmas mulk;
- v) pul mablag'i, bank rekvizitlari, avtomobilga egalik;
- s) uy-joyga egalik, moddiy ehtiyoj, tadbirkorlik faoliyati.

**2. Ma'naviy hayot asoslari (elementlari)ni nimalarga tashkil
etadi?**

- a) milliy-ma'naviy qadriyatlar, milliy ruhiyat, badiiy asarlar;
- v) milliy ruhiyat, ilmiy manbalar, malaka oshirish;
- s) ma'naviy ehtiyoj, bilim (ma'lumot)ga egalik, ma'naviy-ruhiy
etuklik.

3. Moddiy ehtiyoj ko'rinishlarini aniqlang:

a) uy-ro'zg'or anjomlariga bo'lgan ehtiyoj, xom ashyo mah-
sulotlarga bo'lgan ehtiyoj, dam olishga bo'lgan ehtiyoj, salomatlikni
asrashga bo'lgan ehtiyoj;

v) oziq-ovqatlarga bo'lgan ehtiyoj, turar-joyga bo'lgan ehtiyoj,
kiyim-kechakka bo'lgan ehtiyoj, ishlab chiqarish vositalariga bo'lgan
ehtiyoj.

s) transport vositalariga ega bo'lish ehtiyoji, turar-joyga bo'lgan
ehtiyoj, ziyoratgoh joylarni borib ko'rish ehtiyoji, texnika va texno-
logiyalarga bo'lgan ehtiyoj.

**4. Moddiy ehtiyojlar qanday yo'llar bilan qondirilishi mum-
kin?**

- a) mehnat qilish, bilim olish, kasbiy va hayotiy tajribani oshirish,
- v) merosga ega bo'lish, lotareya o'ynash, tavakkal qilish;
- s) bilim olish, tavakkal qilish, hamkorlikni yo'lga qo'yish.

**5. Ma'naviyatli shaxs o'z moddiy ehtiyojlarini qondirishda
qanday yo'llardan voz kechish lozim?**

a) qarz olishdan, o'z oldiga amalga oshirish imkoniyati kam bo'lgan
maqsadni qo'yishdan, o'zgalar yordamiga taylanishdan;

v) o'zgarar manfaatini poymol etib maqsadga erishishdan, qarz olishdan, o'z inkoniyatlarini noto'g'ri baholashdan,

s) o'zgarar yordamiga tayanishdan, tadbirkorlik faoliyatiga yirik sarmoya kiritishdan, ishonchsiz shaxslar bilan hamkorlik qilishdan,

6. Agar Siz yirik sarmoyador bo'lganingizda moddiy mablag'ingizni nimalarga sarflagan bo'lardingiz?

a) tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'yishga, turistik sayohatlarga, uy-joy qurishga;

v) qimmatbaho avtomobillarni sotib olishga, do'konlar tizimiga ega bo'lishga, qimmatbaho qog'ozlarni xarid qilishga;

s) moddiy ehtiyojlarni qondirishga, ishlab chiqarishga, xayriya ishlariga.

7. Qaysi holatlar moddiy mablag' hajmining keskin oshishiga yordam beradi?

a) qarz olgan holda tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'yish, puxta biznes-reja ishlab chiqish, zamonaviy ishlab chiqarish vositalarini sotib olish, tadbirkorlik faoliyatiga innovatsion texnologiyalarni jalb qilish;

v) aholining talab va ehtiyojlarini o'rganish, talab va taklif qonuniyatiga ko'ra vaziyatni to'g'ri baholash, ishlab chiqarishga malakali kadrlarni jalb qilish, boshqaruvni oqilona amalga oshirish;

s) katta merosga ega bo'lish, uddaburon hamkorlarni topish, hisob-kitobni tshg'ri amalga oshirish.

8. Ma'naviy ehtiyoj ko'rinishlari qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

a) turistik sayohatlarga chiqish ehtiyoji, farzandli bo'lish ehtiyoji, turar-joyga bo'lgan ehtiyoj, xorijiy mamlakatlarda yashash ehtiyoji,

v) salomatlikni asrashga bo'lgan ehtiyoj, dam olishga bo'lgan ehtiyoj, farzandli bo'lish ehtiyoji, ruhiy madadga bo'lgan ehtiyoj;

s) bilim olishga bo'lgan ehtiyoj, kasbiy malakani oshirishga bo'lgan ehtiyoj, san'at asarlaridan ma'naviy ozuqa olishga bo'lgan ehtiyoj, shaxslararo muloqotga nisbatan ehtiyoj;

9. Ma'naviy ehtiyoj qanday yo'llar bilan qondiriladi?

a) san'at asarlaridan bahramand bo'lish, mehnat qilish, tabiat bag'riga sayohat qilish, gazeta o'qish;

v) kitob (gazeta, jurnal) o'qitish, san'at asarlaridan bahramand bo'lish, sayohat qilish, ko'ngilli dam olish;

s) ko'ngilli dam olish, sayohat qilish, jurnallarni o'qish, ommaviy axborot vositalarining ma'lumotlari bilan tanishish

10. Moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligiga erishishda qanday omillar muhim ahamiyatga ega?

a) ma'naviy-axloqiy sifatlarga egalik, shaxs sifatida o'zlikni anglash, iymon-e'tiqodga egalik;

v) tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish, biznes-rejaga ega bo'lish, hisob-kitobni to'g'ri olib borish;

s) ishlab chiqarish jarayonida faol ishtirok etish, o'z manfaatidan jamiyat manfaatini ustun qo'yish, atrofda qilarga yordam ko'rsatish.

11. ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi nimalarda aks etadi?

a) o'zgarlar haqqiga xiyonat qilmashlik, halol mehnat qilish, kasbiy faoliyatni siddidildan ado bajarish, ijtimoiy-milliy axloqiy qadriyatlarga hurmat bilan munosabatta bo'lish;

v) mehnat va kasbiy faoliyatni tashkil qilishda odob-axloq qoidalariga rioya qilish, muruvvati bo'lish,

s) halol mehnat qilish asosida moddiy farovonlikka erishish, turmush tarzida ijtimoiy-milliy axloqiy me'yorlarga qat'iy rioya qilish, xayr-saxovat ko'rsatish.

12. Xorijiy tadbirkorlar Sizga katta moddiy mablag'ga ega bo'lishingizga imkon beruvchi ish taklif qilinmoqda. Ana shu vaziyatda nimalarni inohatga olasiz?

a) ishning aynan qancha mablag' foyda keltirishini, mening vazifam nimadan iborat bo'lishini, bu ishga yana kimlar jalb etilganligini;

v) zimmaniga yuklanadigan vazifaning og'ir-yengilligini, ishning qanday muddatga mo'ljallanganligini, men uchun qanchalik foyda keltirishini;

s) ishning qay darajada milliy ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga mos kelishini, jamiyat uchun qanchalik foydali ish ekanligini, ishni qay darajada bajara olishim mumkinligini.

13. Yoshlarni ma'naviyat va moddiylikning o'zaro uyg'unligida hayot kechirishlarini takomillashtirishda nimalarga e'tibor qaratish lozim?

a) ularning aniq hayotiy maqsadga ega bo'lishlarini ta'minlash, aniq kasbiy faoliyat yo'nalishini tanlagan holda uni muvaffaqiyatli tashkil etishga imkon beruvchi bilimlarni egallashlariga ko'maklashish, ularda yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash,

v) ularda moddiy boylik (pul)ga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish, har qanday vaziyatda ham foyda olish layoqatini tarbiyalash, har bir masalada o'z manfaatlarini himoya qilishga o'rgatish;

s) ularning moddiy ehtiyojlarini qondirish, ularda moddiy boylik (pul) salbiy munosabatni shakllantirish, ularni badiiy adabiyotni sevvishga o'rgatish.

14. Talaba-yoshlarni ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi ruhida tarbiyalashda kimlar asosiy rolni bajaradai?

a) ota-onalar, o'qituvchilar, mahalla faollari;

v) o'qituvchilar, jamoatchilik vakillari, mutaxassislar;

s) oila a'zolari, pedagog (o'qituvchi)lar, mutaxassislar va katta hayotiy tajribaga ega shaxslar.

1 variant: Talaba-yoshlarning ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligiga bo'lgan munosabatlarini aniqlashga oid anketa so'rovi

1. "Moddiy hayot" deganda nimani tushunasiz?

2. Siz uchun "ma'naviy hayot" tushunchasi qanday ma'noni anglatadi?

3. Sizning fikringizcha, moddiy hayot asosini nimalar tashkil etadi?

4. Ma'naviy hayot qanday unsur (element)lardan tarkib topadi?

5. Sizning hayotingizda qay jihat ustuvor ahamiyatga ega: moddiylikmi yoki ma'naviyat?

6. Siz qanday qaraysiz, shaxs ma'naviyatli bo'lmay turib ham moddiy farovonlikka erishishi mumkinmi?

7. Mashhur shaxslar hayoti va faoliyatini o'rganish omad va muvaffaqiyatning omili moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligini ta'minlay olish ekanligini ko'rsatadi. Sizning fikringizcha, bu xulosa to'g'rimi?

8. Ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligiga erishish shaxsan Siz uchun qanday ahamiyatga ega?

9. Ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligiga erishishingiz uchun nimalar to'squinlik qiladi?

10. Hayotingiz ma'naviyat va moddiy uyg'unlikka asoslangan bo'lsa, bunga qanday erisha oldim deb o'ylaysiz?

II variant: I

1. "Moddiy ehtiyoj" deganda Siz nimalarni tushunasiz?
2. Moddiy ahvolingiz Sizni qoniqtiradimi?
3. Sizningcha, moddiy ehtiyojlaringizning to'la qondirilishi uchun yana nimalar etishmaydi?
4. Siz qanday fikrdasiz: moddiy ehtiyojlarni to'la qondirilishi uchun shaxsdan nima talab etiladi?
5. Siz uchun moddiy farovonlikka erishishning qanday yo'li ma'qul?
6. Qo'lingizda mavjud bo'lgan moddiy mablag'ni asosan nimalarga sarflaysiz?
7. Kundalik ehtiyojlaringiz uchun o'zingiz mablag' topa olish imkoniyatiga egasiz?
8. Moddiy ehtiyojlaringizning qondirilishi uchun boshqalarning ko'maklariga muhtojmisiz?
9. Sizningcha, moddiy farovonlikka erishish uchun qanday omil va yo'llardan foydalangan ma'qul?
10. Siz qanday fikrdasiz, shaxs moddiy farovonlikka erishishda o'zgalarning manfaatlarini albatta inobatga olishi zarurmi?

III variant: Talaba-yoshlarning ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi ko'nikma va malakalarga egaliklarini aniqlashga oid anketa so'rovi

1. "Ma'naviy ehtiyoj" tushunchasi shaxsan Siz uchun nimani anglatadi?
2. Sizningcha, ma'naviyatli shaxs qanday sifatlarga ega bo'lishi lozim?
3. Shaxsan Siz qanday ma'naviy-axloqiy sifatlarga egasiz?
4. Sizningcha, ma'naviy ehtiyoj qanday qondiriladi?
5. Shaxsan Siz o'z ma'naviy ehtiyojlaringizni qondirishda qanday yo'llardan foydalanasiz?
6. Qo'lingizdagi mavjud mablag'ni Sizning ma'naviy ehtiyojlaringizni qondira oladigan qanday narsalarga sarflaysiz?
7. Kitob o'qish Siz uchun qanday ahamiyatga ega?
8. Sizningcha, kitob o'qish shaxsni ma'nan, ruhan yuksalishiga qay darajada yordam beradi?

9. Qo'lingizdagi mablag'ning asosiy qismini kitoblar sotib olish uchun sarflashga achinmaysizmi?

10. O'qib-o'rgangan bilimlaringiz moddiy farovonlikka erisha olishingizga qay darajada yordam bera oldi?

Pedagogika, psixologiya hamda sotsiologiya sohalarida qo'llanilayotgan anketalar bir qator afzalliklarga ega bo'lish bilan birga ayrim kamchiliklardan ham holi emas. Odatda bu kamchiliklar quyidagilarda ko'rinadi:

1) respondentlarning savolarga ochiq yoki to'g'ri javob bermasliklari;

2) ular tomonidan savollar mazmunining noto'g'ri talqin etilishi;

3) ko'p hollarda respondentlarning berilgan savollarga jiddiy yondashmasliklari.

Bu kabi salbiy holatlarni bartaraf etish tajriba-sinov ishlari jaryonida yana boshqa metodlardan foydalanish lozimligini taqozo etadi. Shu sababli yoshlar tarbiyasida moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligini shakllantirishga qaratilgan tadqiqot davrida savol-javob metodidan ham foydalanildi.

Tadqiq etilayotgan muammoning ochimini topishda yuqori samadorlikka erishish maqsadida savol-javoblar uchun quyidagi savollar tanfandi:

1. Ayting-chi, inson hayoti uchun nima eng muhim sanaladi: moddiylikmi yoki ma'naviyat?

2. Sizningcha, moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligi nimalarda aks etadi?

3. Shaxsan Sizning hayotingizda moddiylik va ma'naviyat qay darajada uyg'unlasha olgan?

4. Siz qanday qaraysiz: ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega bo'lmasdan ham moddiy farovonlikka erishish mumkinmi?

5. Shunday xulosa mavjud: nafaqat oliy ma'lumot, balki to'liq umumiy o'rta ma'lumotga ham ega bo'lmagan holda yirik miqdoragi boylikka ega bo'lish mumkin. Bunga ko'plab hayotiy misollarni keltirish mumkin. Masalan, yirik sarmoyador Genri Ford (6 yilgina maktab ta'limini olgan), mashhur kashfiyotchi Tomas Edison (uch oygina maktab ta'limini olgan). Sizningcha, bu xulosa qay darajada asosli?

6. Yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni o'zida namoyon eta olmagan shaxs tomonidan topilgan boylik ozgulikka xizmat qilmaydi! Sizningcha, bu fikr qanchalik to'g'ri?

7. Siz qanday qarasiz, shaxsning turmush tarzi, ijtimoiy borliqqa nisbatan yondashuvi, kiyinishi hamda atrofdagilar bilan munosabati uning ma'naviy-axloqiy dunyosi haqida etarlicha ma'lumot bera oladimi?

8. O'ta bilimli, ziyoli shaxslarning ko'pchiligini moddiy boylik u qadar qiziqitmaydi. Bu holatni Siz qanday baholaysiz?

9. 200 yildan buyon hal qilinmay kelinayotgan Puankare teoremasining echimini topganligi uchun (2008 yil) Sankt-Peterburglik Georgiy Perelman jahon matematiklari uyushmasi tomonidan mukofot uchun belgilangan bir million AQSH dollari miqdoridagi moddiy mablag'ni olishdan voz kechdi. Siz qanday fikrdasiz, uning bu harakatini ma'naviy jasorat deb baholash mumkinmi?

10. O'zbek xalqi ongida "moddiy boylik" va "shaxs ma'naviyati" degan tushunchalar o'rtasida o'zaro bog'liqlik, aloqadorlik bo'lishi mumkin emas, degan tushuncha qaror topgan? Sizningcha, bu qaror to'g'rimi?

11. Totalitar tuzum davrida fuqarolar ongida "moddiy boylikka erishish kapitalistik tuzum sarqivi, axloqli shaxs boylikka ro'ju qo'ymaydi" degan munosabat qaror topirilgan edi. Siz qanday fikrdasiz, mazkur munosabatni saqlab qolish kerakmi yoki o'zgartirish lozimmi?

12. Tasavvur qiling, Sizga juda katta miqdorda moddiy mablag'ni qo'lga kiritish mumkin bo'lgan ish taklif qilinmoqda. Biroq, bu ishning bajarilishi Sizga foyda keltursa-da, jamiyatga zarar etkazishi muallim. Bunday vaziyatda qanday yo'l tutasiz?

13. Aniq hayotiy maqsadga ega shaxslarning ko'pchiligi misli ko'rmagan darajada muvaffaqiyat va omadga erishganlar. Ayting-chi, Siz ham aniq hayotiy maqsadga egamisiz va u avnan nimaga yo'naltirilgan?

14. Sizningcha, ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligiga qay tarzda erishish mumkin?

GLOSSARIY

Avtoritar pedagogika – Avtoritar pedagogik texnologiya deb ham yuritiladi. Bu ta'lim-tarbiya jarayoniga rahbarlikda o'qituvchining obro'siga asoslanish, unga o'quvchilarning ko'r-ko'rona, so'zsiz ifodatlashlari. Bunda o'quvchilarning erkin va mustaqil fikrlashlari, shunday harakatlar qilishlari cheklangan bo'ladi.

Adolat – (arabcha «adolat» odillik, to'g'rilik) axloq va huquqning me'yoriy kategoriyalaridan biri bo'lib, mavjud ijtimoiy voqelik inson mohiyatiga va huquqlariga mos yoki mos emasligini ajratishda mezon bo'lib xizmat qiladi.

Jamiyatning shaxsga, shaxsning jamiyatga va bir shaxsning ikkinchi shaxsga munosabatida namoyon bo'lgan adolat ana shu munosabatlarning baholash mezonidir. Adolat insonning ma'naviy qadriyatlarini oliy ko'rinishi bo'lib, baxt, ozodlik, tenglik, tinchlik tushunchalari kabi, inson erki va irodasini o'zida ifoda etadi.

Ana'naviy darslar – darsni bir xil o'tish jarayoni. Har doimgi bir xil holat.

Verbal – ifodali, og'zaki.

Jamoa – umumiy maqsad yo'lida shaxslarning o'zaro munosabatlari, tashkiliyligi va intilishlari bilan bir-biriga monand turg'an sotsial (ijtimoiy) guruh.

Guruhli ta'lim – bir o'qituvchi bir necha o'qituvchini o'qitadigan ta'lim shakli. Guruhlar o'quvchilar soniga qarab: kichik (3-6 o'quvchi), o'rta (7-15 o'quvchi), katta (15 dan ortiq o'quvchi, guruhlar) ga ajratiladi. Shuningdek, har bir guruhdagi ta'lim oluvchilarning yoshiga, ta'lim yo'nalishiga va shu kabilarga qarab ham guruhlariga ajratiladi. Bu shaklni qo'llash jarayonida yakka ta'lim shakllari ham amalga oshiriladi.

Dars – o'z oldiga qo'ygan aniq maqsadi va tugatilmagan iborat jarayon.

Ijodkor shaxs – o'zligini anglagan inson.

Innovatika – pedagogik innovatika: pedagogik yangiliklar, ularni baholash va pedagogik jamoa tomonidan o'zlashtirishning, pirovardida uni amaliyotda qo'llash haqidagi ta'limot.

Innovatsiya – yangilanishni, o'zgarishni amalga joriy etish jarayoni va faoliyati (inglizcha innovatsiya – kiritilgan yangilik, ixtiro).

Ilmiy texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqaruv va mehnatni tashkil etish kabi sohalardagi yan-

gilliklar, shuningdek ularning turli sohalari va doiralarda qo'llanishini aks ettiradi.

Inson kamoloti – bu insonning keng ma'noda ichki va tashqi omillar ta'sirida shakllanish jarayonidir. Bu jarayonda tarbiyaning muhim ahamiyat kasb etishi ta'kidlanadi.

Insonparvarlik – odamzodning qadri, uning erkinligi, qobiliyatlari har tomonlama namoyon bo'lishi uchun kurashishi, insonning baxt-saodati, teng huquqligi, adolatli hayotini ta'min etishga intilish, insoniylikning barcha tamoyillari yuzaga chiqishiga shart-sharoitlar yaratish ma'nosini anglatadi. Insonparvarlik o'zbek xalqi milliy ruhiyatining ajralmas fazilatlaridir. (Zokirov M. Ma'rifiy saboqlar. J. 2001. 67-bet)

Insonparvarlik – kishiga g'amxo'rlik, odamzodning qadri, uning erkinligi, qobiliyatlari har tomonlama namoyon bo'lishi uchun kurashish, insonning baxt-saodati, teng huquqligi, adolatli hayotini ta'min etishga intilish, insoniylikning barcha tomonlari yuzaga chiqishiga shart-sharoitlar yaratish.

Intellektual mulk – ijodiy aqliy faoliyat mahsuli. Ixtirochilik va mualliflik manbai huquqi majmuiga kiruvchi, fan, adabiyot, san'at va ishlab chiqarish sohasida ijodiy faoliyatning boshqa turlari, adabiy, badiiy, ilmiy asarlar, ijrochi aktyorlik san'ati, jumladan ovoz yozish, radio va televidenie asarlari kashfiyotlar, ixtirolar, ratsionalizatorlik takliflari, sanoat namunalari, kompyuter uchun dasturlar, ma'lumotlar ombori, tovar belgilari, firma atamalari va boshqa aqliy mulk manbalari kiradi.

Interfaol mashg'ulot – o'qituvchi va o'quvchilar o'zaro faol ishtirok etadigan mashg'ulot. Bunda jarayon o'zaro hamkorlikda kechadi.

Interfaol usul – bu ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi faol hamkorlikdagi ta'lim usuli bo'lib, unda ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi bir-birini to'liq tushunishga erishiladi.

«Inter» so'zi lotincha bo'lib, o'zbek tilidagi «oraliq», «o'rtasi», «o'zaro» kabi ma'nolarni bildiradi. SHu sababli ham interfaol usullar ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar o'rtasidagi faollikka asoslangan ta'lim uslubiyati deb ham atash mumkin.

Kamtarlik – axloqiy tushuncha. Shaxs kishilarga va o'z-o'ziga munosabatini ifodalashda o'ziga nisbatan ortiq hunrat va e'tiborni talab qilmaslikda namoyon bo'luvchi fazilat. Kishilar bilan yaxshi muomalada bo'lishda, boshqalarga hunrat bilan qarashda, o'zini boshqalardan ustun

qo'ymaslikda, o'zining muvoffaqiyatidan maqtanmaslikda, o'z xatti-harakati va xulqiga tanqidiy ko'z bilan qarashda ko'rinadi. Kamtarlikning ziddi – manmanlik, maqtanchoqlik, kibru havolik va shu kabilar. (O'zME, T.: 2002, 4-tom, 422-bet).

Kasbiy bilimdonlik – pedagogik faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan nazariy va amaliy tayyorgarlik birligi

Komillik – mehir-muruvvat, adolat, to'g'rilik, vijdon, or-nomus, iroda, tadbirkorlik, matonat kabi ko'plab asl insoniy xislat va fazilatlarining majmuidir.

Tariximizda komillik timsollari juda ko'p: Alpomish-xalqimizning ideal qahramoni, u aql, fahm-farosat, jismoniy kamolot, mardlik va vatanparvarlikning badiiy timsoli. Hazrat Navoiy uchun ideal-Farhod obrazi. Uaqliy va jismoniy kamolot egasi Farhod Naqshbandning «Dil ba yoru, dast ba kor» tamoyilini o'zida mujasam etgan shaxs. Oybekning «Navoiy» romanida esa Navoiy –ideal obraz. Ayni paytda u real tarixiy shaxs, komil insondir. *(Bunyodkor g'oyalar: tuzuvchilar Z.Islomov, B.Isogov, O.YUsupov, D.Muhammadiev, S.MInavvarov. T.: Ijod dunyosi 2002y. 17-18 betlar.)*

Malaka – bu shaxs xarakatining amalga oshirilishi va boshqarilishining avtomatlashgan shaklidir. SHaxsning malakalari shu bilan xarakterlanadiki, uning harakatlari oson va tez, guyo o'z-o'zidan bajarilayotganday bo'ladi. Shu tufayli ham bir hajmdagi ishm malakali va malakasiz shaxs turli muddat va turli sifat bilan bajaradi. Shaxsning malakalari uning faoliyatining barcha sohalari uchun vosdir. Faoliyatning biror sohasi uchun hosil qilingan malaka shaxsning faqat shu sohadagi mehnatni osonlashtiribgina qolmasdan, faoliyatning boshqa sohalaridagi harakatning ham tezligi va samarali bo'lishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya – yosh avlodni xalqning boy milliy-madaniy tarixiy an'alariga, urf-odatlariga hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etiladigan tarbiya.

Metod – metod (yunoncha – aynan nimagadir yo'l) maqsadga erishish yo'lini bildiradi. Muayyan ma'noda tartibga solinadigan faoliyat. Grekcha so'z bo'lib, yo'l, axloq ma'nolarini bildiradi. Odatda, keng ma'noda qo'llaniladigan «metod» terminini kishilarning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish, ma'lum ob'ektni o'zlashtirish borasidagi nazariy va amaliy faoliyatlari usullarini anglatadi.

Muammo texnologiyasi – bu texnologiya biron bir muammoni echish jarayonida qo'llaniladi. Muammoli o'qitish – takomillashtirish o'qitish texnologiyasidir. Muammoli ta'lim-ta'lim oluvchilar faoliyatini nazariy va amaliy muammolarni va ushbu muammoli vaziyatlar kuchi orqali yaratilgan muammoli topshiriqlarni hal etish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirishga asoslangan holda tashkil etish usulidir.

Munozara 1) ma'buotda, suhbatda biror bahsli masalani muhokama qilish, bahs; 2) muayyan mavzu bo'yicha fikr almashishga asoslangan ta'lim uslubi.

Motiv – ma'lum ehtiyojlarni qondirish uchun asos bo'ladigan kishining ichki faoliyat mazmuni.

Odamiylik – odob me'yorlaridan biri bo'lib, odamlarga kundalik hayotda insonparvarlik munosabatida bo'lishlikdir. Odamiylik deganda o'zida kishilarga nisbatan hurmat, ishonchni his qilish, kamtarlik, to'g'rilik, samimiylik kabi xislatlarni mujassamlashtirishga nisbatan aytiladi. Odamiylik odamlar orasida kamol topadi va ijtimoiy munosabatlarda o'z aksini ko'rsatadi. (Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. Ibragimova G., To'raqulov X.A., Alibekova R. T.: «Cho'lpon» 2004, 43-bet).

Pedagog – tarbiyachi, o'qituvchi, dars beruvchi

Pedagogik innovatsiya (PI) – bu bo'lajak mutaxassislarni yangicha sharoitlarda ishlashga tayyorlovchi jarayon bo'lib, u oldingi egalagan bilimlar asosida ijobiy pedagogik samaralarni beruvchi yangicha yondashuv texnologiyasini yaratish va joriy etishdan iboratdir. Bunda ta'limning maqsadi, mazmun-mohiyati, belgilarini, tamoyillarining innovatsion usullarini tanlash, to'plash, qo'llash usullarini va ulardan foydalanishga uslubiy tavsiyalar tizimini yaratish tushuniladi. Bular orqali bo'lajak mutaxassislarda shakllanadigan xislatlarni hosil qilish jarayonini ifodalovchi ta'lim-tarbiya jarayonining sifat jihatlarini takomillashtirib, bu sohada yuqori samaradorlikka erishishni tushunish mumkin. Pedagogik innovatsiyalar keng qamrovli, ko'p qirrali, murakkab va ijodiy tashkiliy-pedagogik faoliyat bo'lib, uning yordamida ta'lim-tarbiya jarayonining istiqbolli va samarali uslubiyatini yaratish mumkin.

Pedagogik loyihalash (PL) – yaratilayotgan modelni dastlabki va yakuniy ko'rinishda ishlab chiqish va uni amaliy qo'llash darajasiga etkazishdan iborat. Pedagogik faoliyatda loyihalash ob'ektlari sifatida pedagogik jarayon, pedagogik – vaziyat, pedagogik – tizim, bo'lishi mumkin.

PL quyidagi bosqichlardan iborat bo'ladi:

- Ob'ekt haqidagi ilmiy asoslangan tasavvurga maksimal yaqinlashtirish uchun uni nima qilish kerakligi haqida umumiy tasavvurlarni izlash. Loyihaviy model pedagogik faoliyatning yangilangan qismi qanday bo'lishi lozimligini, mazkur faoliyatni yaxshilashni ta'minlash omillari haqida bilimlarni o'zida mujassam etadi;
- Eskirgan samarasiz modellar o'rniga taqdim etiladigan yangiliklarni modellashtirish uchun qo'llanishi mumkin bo'lgan pedagogik xulosalar namunalarni izlash;
- Pedagogik tizimning yangilangan bir bo'lagining innovatsion modelini yasash;
- Yangilikni amaliyotga joriy etish algoritmini qurish.

Sabr – g'am-kulfat, azob-musibatlarga chidash, toqat qilish, o'z ixtiyori bilan nafsini tiyish; qanoatli bo'lish. Islomda to'g'ri yo'ldan adashmasdan borish uchun kishi o'z mayllarini so'ndirishi lozimligi ta'kidlanadi. Sabrli bo'lish musulmonlarning asosiy fazilatlaridan biri hisoblanadi. Qur'onning bir necha oyatlarida musulmonlarning sabrli bo'lishiga da'vat bor. Hadislarda inson uchun sabrdan yaxshiroq va ulug'roq ne'mat ato etilmagani bayon etilgan. Kishi og'ir paytda bardosh bilan, ne'mat etganida shukr va yaxshilik bilan sabr qilishi kerak. (O'zME. T.: 2004, 7-tom, 407-bet).

Sabr-qanoatlilik – yuqori ijtimoiy sifatlardan hisoblanib, boriga baraka qilib, eng oz miqdordagi narsalarga hali qanoat qilib yuruvchi kishiga nisbatan qo'llaniladi. SHu bilan birga bunday odam eyish-ichish, kiyinish va boshqa zaruriy ehtiyojlarini qanoatlantiruvchi narsalar bo'lmaganda ham sabr qiladi, ya'ni tushkunlikka tushmaydi. Bunday odam har qanday qiyinchilikda ham matonat bilan sabr qiladi va natijada uni engadi hamda maqsadga erishadi. (Ziyomuhammadov B. Komillikka eltuvchi kitob. T.: «Turon iqbol» 2006, 119-b).

Saxovatlilik – insonning barkamollikka erishganini bildiradi. Saxovatlilik negizida, odamning o'zida bo'lgan bilimi, axloq hamda moddiy boyliklarini tinmay ulashish harakati yotadi. Bunday insonlarni biz saxovatpesha insonlar deb ataymiz, bu xalqimizga xos bo'lgan yuksak go'zal fazilatlardan biridir. (Ziyomuhammadov B. Komillikka eltuvchi kitob. T.: «Turon iqbol» 2006, 119-b).

Tanqidiy fikrlash – berilgan fikrlar doirasidan chetga chiqadigan fikrlarning mavjudligi; mavzuda yangi o'lchovlarni ko'rish; muammolarni izlash va echish; shuningdek, dalillangan yozish yoki munozara shaklida ifodalanadigan fikrlar o'rtasidagi tafovut.

Tarbiya – keng ma’noda u yoki bu sifatlarning yoki ijtimoiy guruhlarning maqsadlariga muvofiq odamlarning yangi avlodlariga avval avlodlarning ijtimoiy – tarixiy tajribasini uzatish vositasi bilan jamiyatning rivojlanishini ta’minlaydi.

Tarbiyalashning tor ma’nosi – ijtimoiy institutlar doirasida va ta’sirida ijtimoiy amaliyotning har bir doirasidagi hayotiy faoliyatiga, ijtimoiy vazifalarni va rollarni bajarishga tayyorlash maqsadida shaxsni ongli, maqsadga yo’naltirilgan, muntazam shakllantirish jarayoni. Tarbiyalash ijtimoiylashtirishning asosiy halqasi bo’lib, u o’qitish bilan uzviy ravishda bog’liqdir hamda ta’lim tizimining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Tarbiya – ma’naviy manbalar va hozirgi zamon talablari va ehtiyojlarini nazarda tutgan holda o’qituvchining o’quvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan o’zaro ommaviy va nazariy muloqotidir.

Ta’lim – shaxsning jismoniy va ma’naviy kamol topish jarayoni uning ongli ravishda ayrim ibratli faoliyatlarga yo’nalishi va tarixan maydonga kelib, ijtimoiy namuna bo’lishga har tomondama barkamollikka intilish jarayoni tushuniladi. Ta’lim butun jamiyat va shaxslar hayotining ajralmas jihati sifatida namoyon bo’ladi.

Ta’lim – bu ta’lim oluvchiga maxsus tayyorlangan mutaxassislar yordamida bilim berish va ulardagi ko’nikma hamda malakalarni shakllantirish jarayoni bo’lib, u kishining shaxs sifatida hayotga va mehnatga ongli ravishda tayyorlash vositasi.

Ta’limning boshlang’ich (dastlabki) vazifasi ta’lim oluvchini o’qitishdan iborat. Shuning bilan birga u oila, ishlab chiqarish va boshqa sohalarga ma’lumot berish vazifasini ham bajaradi.

Texnologik yondashuv – bu ta’limning aniq kutilgan natijalariga ega bo’lgan uzluksiz jarayonidir.

Texnologiya – bu ma’lum bir muayyan maqsadga yoki maqsadlar tizimiga erishish uchun amalga oshiriladigan jarayonlar ketma-ketligidan iborat bo’lgan yaratuvchilik (paydo etish jarayoni) faoliyatiga aytiladi yoki boshqacha aytganda **texnologiya** deganda manbalardagi (ob’ektlardagi) sifat o’zgarishlarga olib keluvchi jarayonga aytiladi.

Faol ta’lim – ta’lim jarayonida tarbiya beruvchi va ta’lim oluvchilarning ongli va faol ishtiroki, mustaqilligi hamda ijodiy qobiliyatlarini ta’minlovchi tizimiy-pedagogik jarayondan iborat. ET sharoitida o’zlashtirilgan bilim va ish harakat usullari mazmunan mukammal tizimli, mantiqan tugal va turli ishlab chiqarish vaziyatlarida qo’llanishga yaroqli bo’ladi. Bunda asosan quyidagi

ta'lim metodlari foydalaniladi: bahs-munozara; fikrlashga jalb qilish; doskada mustahkamlash; ishbilarmonlik o'yini; rolli o'yin, aqliy hujum o'yini; kitob (manbalar) bilan ishlash o'yini; tanqidiy fikr o'yini; muloqat-nazorat darsi; kasbiy kompyuterli o'yinlar va h.k.

Faol o'rganish – tadqiq qilish (ijod) va o'rganishga qiziqishni (intilishni) yuzaga chiqaruvchi faoliyat yondashuvi.

Faol o'rganish- tadqiq qilish va o'rganishga qiziqishni yuzaga chiqaradigan ta'limga oid ijodiy yondashuv.

Yangi pedagogik texnologiya – ta'lim maqsadlarini aniqlab, o'quv jarayoni rejasini tuzib, ularni joriy etish yordamida ta'lim samaradorligini oshiruvini ta'minlovchi o'quv jarayonining optimal boshqaruvini o'z ichiga olgan yagona tizimdir.

YAPTni o'quv jarayoniga qo'llashning quyidagi afzalliklari bor:

- professor-o'qituvchi ham, talaba ham qulay vaziyatlardan foydalanib, tushuntirish va tushunish imkoniyatiga ega bo'ladi;
- talabalarning bilim ko'nikmalarini egallash samarasi oshadi;
- darsni yuqori saviyada sifatli olib borish uchun sharoit yaratiladi;
- o'qitishning eng progressiv usullardan foydalanishga imkoniyat yaratiladi;
- pedagog va talabalar hamkorligida ufaqqat o'zi uchun yangi bilimlar o'zlashtiriladi, balki bunda talaba o'zgacha kashfiyotlar qiladi. Bunday faoliyat talaba uchun alohida shaxsiy qadriyatga ega va shu sababli uning o'rganish ishtiyoqini oltiradi;
- mavzu mazmunini to'liq o'zlashtirishga imkon yaratiladi.

O'qitish vositalari – ma'lum o'qitish usulini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan yordamchi o'quv materiallari – asbob, qurol, apparat va shu kabilardan foydalanishdir.

Dars jarayonida tabiiy yoki tasviriy ko'rgazmali materiallar laboratoriya yoki namoyish qismi mashg'ulotlarida qo'llaniladigan qurol va asboblari o'quv, kino uskunalari, proektsion sonar mikroskop va boshqa apparatlar, shuningdek mavzuga oid boshqa o'quv materialaridan keltirilgan dahillar (ma'lumotlar, isbotlar, ta'rif, qoida)ning ishlatilishidir.

Hamkorlik – ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilarning o'zaro muloqatiga asoslangan ijodiy faoliyat jarayoni.

Hamkorlik pedagogikasi – bu hamkorlik pedagogik texnologiyasi. Ta'lim beruvchilar va oluvchilarning o'zaro muloqatiga asoslangan shaklda ta'lim berishga asoslangan tizim.

Halollik – axloqshunoslikning tushunchasi bo'lib, jamiyat a'zolari zimmasiga yuklatilgan axloqiy-huquqiy talablarni vijdonan bajarilishini anglatadi.

Hasad – o'zgalarning muvaffaqiyatlarini ko'ra olmaslikdan kelib chiqadigan tuyg'u.

Shaxs – muayyan ijtimoiy guruh a'zosi bo'lgan, biror-bir faoliyat turi bilan mustaqil shug'illana oladigan, atrof muhitga ongli munosabatta bo'la oladigan, o'ziga xos individual va psixologik xususiyat egasi bo'lgan inson.

Shaxsiy fazilat – shaxs tomonidan o'zining axloqiy – ruhiy va ishchanlik qobiliyatining ijtimoiy ahamiyatini, jamiyatdagi o'rnini anglay olish.

Qanoat – ma'lum maqsadga erishish yo'lida ijobiy tuyg'u bilan bog'langan shaxsning ruhiy holati.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Islom Karimov. Barkamol avlod orzusi. –T. - Sharq, 1999
2. Islom Karimov "Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezon bo'lishi dardor" O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi Senatining beshinchi yalpi majlisidagi ma'ruzasi/ Xalq so'zi. 2006-yil 25-fevral.
3. Islom Karimov. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. –T.. Ma'naviyat.-2008 - B.174
4. Islom Karimov. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. T 1996, B. -10.
5. Islom Karimov. Mulkdorlar sinfini shakllantirish islohotlarning bosh mezon. T.: O'zbekiston, 1997.
6. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni.
7. Abduxolliq G'ijduvoni, Vasiyatnoma Toshkent., 1993.
8. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. O'qituvchi, T 1967.
9. Abdullayev Y. Karimov F. Kichik biznes va tadbirkorlik asoslari – T. Mehnat. 2000.
10. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub Asarlar. 15 tomlik. t. 13 tom – T., G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti. 1966.
11. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat –T. 2006.
12. Azizxodjayeva N.N. O'qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash.. 2006
13. «Баркамол авлод йили» давлат дастури. T. Ўзбекистон, 2010.
14. H. Boboev, Z. G'ofurov O'zbekistonda siyosiy-ma'rifiy va ma'naviy-ma'rifiy ta'limotlar taraqqiyoti. Toshkent:-Yangi avlod -2001.
15. Hayitov O. Yangicha iqtisodiy fikrlashni shakllantirish. –T O'zbekiston, 1989.
16. Hidoyatxo'jayev T. Farzandlar jannat rayhonlaridir. T. Yangi asr avlodi. 2002.
17. Inoyatov U.I., Vafoev X. Biznes-reja. Kasb-hunar kollejlari uchun uslubiy qo'llanma. - T.. TMIK, 2000.
18. Ishmuhammedov R. J. va boshqalar Tarbiyada innovatsion texnologiyalar T. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Istodlar jamg'armasi. 2010.
19. Ishmuhammedov R. J. O'quv jarayonida interfaol uslublar va pedagogik texnologiyalarni qo'llash uslubiyati. T.: 2008.

20. Kaykovus Qobusnoma Toshkent: O'qituvchi, 1986.
21. Mahkamov M. «Bo'lajak tarbiyachilarning pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirish» nomzodlik dissertatsiyasi. – T., 2005.
22. Maylonova va boshqalar Pedagogika T., O'qituvchi 2001
23. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. – T.: G'afur Gulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010.
24. Ortiqova M. Oilada o'smirlarni tadbirkorlik faoliyatiga tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari. – T., 2008.
25. Ochilov M. Oliy maktab pedagogikasi. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik T. O'qituvchi, 2007.
26. Pedagogika fanidan izohli lug'at – T.: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Fan nashriyoti, 2008.
27. Qobilov Sh. Iqtisodiy munosabatlarni tashkil qilishning huquqiy jihatlari. – T., TDYU, 1996.
28. Rumi Jaleliddin. Ma'naviy masnaviy Toshkent, Yangi avlod, 2007.
29. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: 2006.
30. Tolipov O' Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. T. Fan, 2006.
31. Tolipov O' Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. T.: Fan, 2005.
32. Umarov M., Abdullayev V. Ma'naviyat asoslari O'quv qo'llanma. – T. 2006.
33. Xoshimova M. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T., TDIU, 2007

INTERNET MANBALARI:

34. <http://www.edunet.uz>
35. <http://www.ziynet.uz>
36. <http://www.istedod.uz>
37. <http://www.scholar.ure.ac.ru/>

MUNDARIJA

Kirish.	3
Moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligi – inson umrining mezonlari.....	7
Ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi allomalar talqinida.....	7
Ta'lim jarayoniga qo'yilayotgan zamonaviy talablar.....	27
Tarbiya jarayoniga texnologik yondashuv va uni loyihalash.....	34
Talabalarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini takomillashtirishda o'yinli texnologiyalarning ahamiyati.....	70
Talaba-yoshlarda ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi fazilatlarini takomillashtirishda muammoli o'qitish texnologiyasining dolzarbligi.....	83
Blits-so'rov.....	106
Talaba-yoshlar tarbiyasida ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligini takomillashtirishga oid test savollari.....	109
Talaba-yoshlarning ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligiga bo'lgan munosabatlarini aniqlashga oid anketa so'rovi.....	112
Talaba-yoshlarning ma'naviy va moddiy hayot uyg'unligi mohiyatini anglashga oid nazariy bilimlarga ega'liklarini aniqlashga oid anketa so'rovi.....	113
Glossariy.....	116
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	124